

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
BALTIJOS REGIONO ISTORIJOS IR ARCHEOLOGIJOS INSTITUTAS

Benas Šimkus, II mag. kurso Baltijos šalių istorijos studentas

Kuršių socialinio elito formavimosi ir transformacijos problemos X – XIII amžiuose
(The Curonian Social Elite in the 10th to 13th C.: Aspects of Its Formation and Change)

Magistro baigiamasis darbas

Mokslinio darbo vadovas:

Dr. Marius Ščavinskas

Klaipėda, 2021

Turinys

Įvadas.....	2
I. Kuršių socialinio elito požymiai remiantis archeologiniais ir rašytinių šaltinių duomenimis.....	6
II. Skandinavų vikingų įtaka kuršių socialinio elito formavimuisi.....	22
III. Skandinavų christianizacijos įtaka kuršių socialiniam elitui.....	45
IV. Vokiečių ekspansijos įtaka kuršių socialinio elito nuosmukiui.....	54
V. Išvados.....	64
VI. Santrauka.....	67
VII. Summary.....	69
VIII. Šaltinių ir literatūros sąrašas.....	71

Ivadas

Ši magistro studijų mokslinio darbo tema pasirinkta dėl keleto aspektų, kurie atskleidžia ir tyrimo problemą. Pirmiausia, X – XI amžiai, tai kuršių klestėjimo amžiai, kuomet fiksuojamas kuršių vikinginių žygių į skandinavų kraštus suaktyvėjimas kartais pasireiškiantis gana gausių pajėgų skaitlingais žygiais. Minėtą laikotarpį kaip klestėjimo laikus patvirtina ir kuršių genties teritorijos archeologinė medžiaga¹ bei rašytiniai šaltiniai, tokie kaip islandų sagos, kuriose dažnai minimas plėšikaujančių kuršių aktyvumas. Būtent nuo X amžiaus vakarinėje Lietuvos dalyje, kuršių, žemgalių ir skalvių kapinynuose atsiranda vadinamieji „pirklių“ kapai kurių išskirtinumas yra svarstyklių skirtų brangiesiems metalams sverti radiniai² arba kuršiškos kariaunos susiformavimo procesą grindžiantis maksimalus geriamųjų ragų paplitimas ir kokybė.³Taigi, tai rodo ryškius socialinio elito susiformavimo bruožus, atsispindinčius daugiausia archeologinėje medžiagoje bei, iš dalies, rašytiniuose šaltiniuose. Tyrimo problemą sudaro šio socialinio elito susiformavimo ištakos, požymiai ir vystymosi iki atskiro socialinio sluoksnio procesas. Antrasis temos pasirinkimą įtakojantis aspektas susijęs su siekiamybe atskleisti procesų, vykusių Kurše XII amžiuje įtaka kuršių socialiniam elitui. Būtent tuomet prasideda nuosmukis besitęsiantis iki pat XIII amžiaus pabaigos,⁴ kuomet dėl įvairių priežasčių sunyksta kuršių kultūra atskiruose arealuose. Kuršių kultūros pakilimas ir suklestėjimas buvo sąlygotas pirmiausia iš skandinavų vikingų perimto vikingavimo Baltijos jūroje, kuris galėjo nešti nemažą pelną tuo užsiimantiems žmonėms. Tokiose sąlygose, tikėtina, formavosi valdantysis elitas, kuršių aristokratija ir atskiros „profesijos“, tame tarpe ir profesionalių karių socialinis sluoksnis. Tačiau dėka christianizacijos procesų Skandinavijos šalyse, kurie užbaigė skandinavų vikinginius žygius bei tuo pačiu suardė nusistovėjusią karybos ir prekybos simbiozę, ir prasidėjusio vokiečių miestų kilimo procesų, kurie išstūmė iš Baltijos jūros regiono vikingus, o tuo pačiu ir kuršius,⁵ XII – XIII a. prasideda minėtas kuršių kultūros nuosmukis, kurio priežasčių reikėtų ieškoti ne tik išorinėse aplinkybėse, bet ir kuršių visuomenės vystymosi procese.

Trečiasis temos pasirinkimo, o tuo pačiu ir tyrimo problemos aspektas susijęs su tuo, jog XIII amžiuje kuršių visuomenė susiduria su vokiečių ekspansija, įkuriama Ryga, o netrukus pietinių kuršių Pilsoto žemėje pastatoma Klaipėdos pilis ir pradedamas kurti miestas. Pastarojo miesto įkūrimo aplinkybės leidžia spėti bent jau tuo momentu ir toje teritorijoje buvus tam tikrus vietinio socialinio elito prioritetus

¹ Mickevičius, A. *Normanai ir baltai IX-XII a.* Vilnius, 2004, p. 49

² *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R., Klaipėda, 2013, p. 255.

³ *Ibid.*, p. 258.

⁴ Kazakevičius, V. Vikingų ir baltų konsolidacijos laikotarpis. In *Lietuvos istorija*. T. II. *Geležies amžius*. Sud. G. Zabiela, Vilnius, 2007, p. 428.

⁵ Žulkus, V. Senieji kuršiai. In *Baltų archeologija*, 4 (7), 1995, p. 6.

kuriuos tenkino tokio miesto atsiradimas jų teritorijoje. To priežastys gali būti tiek išorinės (už Kuršo ribų) tiek vidinės, suprantamos kaip kuršių atskirų teritorinių vienetų tarpusavio santykių ir lokalaus teritorinio vieneto visuomenės, tam tikrus raidos faktorius nurodantis požymis. Jei Hanzos sąjungos miestų veikla keitė verslo sąlygas Baltijoje nepalankia vikingams linkme ir ardė buvusius tarpregionius ryšius, tai šie dariniai (Rygos ir Klaipėdos miestai) galutinai suardė buvusią infrastruktūrą ir tapo viena iš priežasčių, užbaigusią buvusių kuršių pajūrio centrų egzistavimą.⁶Taip nutrūksta įprastas vikingų laikų gyvenimo ritmas. Darytina prielaida, jog tokie procesai neabejotinai labiausiai turėjo atsiliiepti to meto visuomenės socialiniam elitui, t. y. profesionalių karių grupėms glaudžiai susijusioms su profesionalia karyba bei laivyba Baltijos jūroje ir sudarančioms savotišką jūroje pirataujančią bendruomenę.⁷Minėti procesai atsiliėpė ir to meto prekybiniam sluoksniui. Tikėtina, kad šie pokyčiai turėjo atsispindėti kapų medžiagoje, o taip pat rašytiniuose šaltiniuose aprašančiuose aptariamo laikotarpio įvykius.

Darbo objektas – kuršių socialinį elitą sudarančių profesionalių karių, karinių lyderių ir pirklių grupės bei socialiniai sluoksniai, tų sluoksnių formavimosi ir transformacijos požymiai.

Darbo tikslas – išanalizuoti kuršių socialinio elito transformacijos klausimą X – XIII a. remiantis rašytinių šaltinių duomenimis ir iš dalies archeologine informacija.

Uždaviniai:

- 1) Nustatyti kuršių socialinio elito galimus požymius remiantis istorinių (rašytinių) ir archeologinių šaltinių duomenimis;
- 2) Išanalizuoti, kokią įtaką kuršių socialinio elito formavimuisi turėjo skandinavų vikingų kultūra ir socialinė sąranga;
- 3) Nustatyti, kaip kuršių socialinį elitą įtakojo skandinavų christianizacija ir ankstyvieji christianizacijos procesai pačiame Kurše;
- 4) Išnagrinėti, kokį vaidmenį kuršių socialinio elito nuosmukiui turėjo vokiečių ekspansija;

Tyrimo metodai:

Lyginamasis - siekiant geriausiai atskleisti kuršių socialinio elito transformacijos problemą X – XIII amžiuose darbe naudojamosi rašytinių šaltinių informacijos ir kapinynų bei gyvenviečių archeologinės medžiagos palyginimo metodu, tiek, kiek to reikės papildant šio darbo tekstą.

Atskiro atvejo – darbe nagrinėjami atskiri rašytinių šaltinių tekstų epizodai (skandinavų sągos, Henriko Latvio kronika ir pan.) kurie padeda detaliau atskleisti nagrinėjamą problemą.

⁶ Bliujienė, A. Valdžios ir galios centrai pajūryje ir Nemuno žemupyje. In *Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus* (sud. A. Bliujienė). Klaipėda, 2018, p. 228.

⁷ Mickevičius, A. *Normanai ir baltai IX-XII a.* Vilnius, 2004, p. 64.

Darbo struktūra:

Siekiant nuoseklumo kuršių socialinio elito transformacijos analizėje, darbas suskirstytas į kelias pagrindines dalis.

Pirmiausia aptariama kas šiame darbe laikytina kuršių socialiniu elitu ir kokie to socialinio elito požymiai pastebimi rašytiniuose šaltiniuose bei archeologinėje informacijoje. Dėl rašytinių šaltinių medžiagos trūkumo, siekiant tikslesnių išvadų, naudojamos ir mokslinė medžiaga aptariančią kuršiams artimų kultūrų socialinį elitą (pvz. prūsus). Pagrindinis darbe analizuojamas laikotarpis tai X – XIII a. kuris, kaip minėta, apima kuršių klestėjimo ir nuosmukio laikus. Tačiau siekiant suvokti tuose laikmečiuose vykusius procesus ir įvykių priežastis bei pasekmes, naudojamos informacija apimančią platesnes, laiko atžvilgiu, ribas nei analizuojamasis periodas. Ypač svarbus X – XI a. Tai yra ne tik kuršių genties klestėjimo laikai, bet būtent nuo tada kuršiai ypač dažnai minimi skandinavų rašytiniuose šaltiniuose, kuriais gausiai naudojamos šiame darbe. Šis laikotarpis, aptarinėjant kuršių gentį, taip pat siejamas ir su skandinavų vikingų ekspansijomis į Kuršą bei tų ekspansijų išdavomis. Šiuo laikotarpiu kuršių kultūra plėtėsi šiaurės kryptimi⁸, jų kultūra vienodėjo. Šiame laikotarpyje ypatingą svarbą įgauna Mėguvos žemė. Taip yra pirmiausia dėl keliamos minties, jog tai kuršių kultūros lopšys, atsižvelgiant į tai, jog Klaipėdos ir Kretingos apylinkių žemės jau VI – VIII a. buvo kuršių kultūros formavimosi centras⁹, kuriam toliau vystantis susiformuoja stiprūs prekybiniai centrai, kai kurie jų galėję pasiekti ankstyvųjų miestų fazę - to geriausias pavyzdys yra Palanga.¹⁰

Antroje darbo dalyje analizuojamas svarbiausios kultūros, padariusios didelę įtaką kuršių genties tolesniam vystymuisi – skandinavų vikingų indėlis. Remiantis rašytinių šaltinių duomenimis siekiama atskleisti kuršių ir skandinavų santykių specifiką. Siekiant tikslumo, rašytinių šaltinių informacija lyginama su archeologiniais duomenimis. Analizuojami požymiai, leidžiantys spręsti buvus kultūrinius mainus, bendradarbiavimą ir konkurenciją karybos, neatsiejamą nuo piratavimo, srityje. Lyginama rašytinių šaltinių informacija atskleidžianti skandinavų vikingų ir kuršių piratų elgsenos, karybos panašumus, taip darant prielaidą buvus karinės minties bei taktikos sklaidą visame Baltijos jūros regione. Tikėtina, kad šiame procese kuršiai buvo ne tik karybos naujovių perėmėjai, bet ir tų naujovių vieni iš formuotojų, ypač kalbant apie X – XI a., kuomet kuršių ir kitų kraštų plėšikų pasirodymai Danijos ir kitų skandinavų kraštų pakrantėse tampa ypač dažni, taip verčiant skandinavų konungus reaguoti į šią problemą ir priimti savalaikius sprendimus. Dėl tokių intensyvių santykių, būtent per ryšius su skandinavais, siekiama

⁸ Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 36 – 65.

⁹ Bliujienė, A. *Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika*. Vilnius, 1999, p. 13.

¹⁰ Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 107.

atskleisti kuršių socialinio elito formavimosi ir transformacijos procesą, nustatyti skandinavų vikingų įtakos laipsnį kuršių bendruomenei ir tos bendruomenės socialiniam elitui.

Trečiojoje darbo dalyje nagrinėjama skandinavų christianizacijos įtaka kuršių kultūrai ir gyvenimo ritmui, bei christianizacijos, kaip proceso, įtaka kuršių socialinio elito elgsenai. Ši rašto darbo dalis svarbi tuo, kad skandinavų krikštas pakeičia ne tik jų pačių gyvenimo būdą, bet ir santykius su pagonimis likusiais kuršiais. Nutrūkstantys socialiniai ryšiai, didėjanti socialinė atskirtis, augantis priešpriešos lygis, pasireiškiantis pirmiausia pasikeitusiu tonu rašytiniuose šaltiniuose, kur aprašomi kuršiai, o galiausiai prasiveržiantis ir pirmaisiais krikščioniškos agresijos aktais Kuršo pakrantėse. Kita vertus tai kuršius konsoliduojantis laikotarpis. Laikas kuomet kuršiai patys organizuojasi į savarankiškus karinius žygius, surinkdami nemažas laivų grupes. Nuolatinis santykis su krikščioniškomis skandinavų valstybėmis ir jų organizacija, darė neabejotiną įtaką kuršių bendruomenei.

Ketvirtojoje darbo dalyje analizuojama vokiečių kolonistų ekspansijos ir vėlesnio krašto kolonizavimo įtaka kuršių socialiniam elitui. Šis laikotarpis apima visą XIII a. Tai laikotarpis kuriame kuršiai tiesiogiai patiria vokiečių ekspansiją. Kadangi šios ekspansijos vienas ryškiausių aspektų yra Klaipėdos pilies pastatymas ir miesto įkūrimas mažiausioje iš kuršių žemių – Pilsote, tai natūralu, kad tyrimo objektais atskleidžiant kuršių socialinio elito transformacijos problematiką, pasirinkti ir šios žemės atskiri archeologiniai paminklai bei rašytiniai šaltiniai susiję su Memelburgo atsiradimu.

Darbo paskutiniuoju dalyje pateikiamos išvados apibendrinančios viso rašto darbo turinio informaciją, susiejant jas su išsikeltu tikslu, nustatant kokia apimtimi tikslas yra pasiektas.

Visų aptariamų laikotarpių archeologinių tyrimų duomenys lyginami su rašytinių šaltinių informacija iš kurių daugiausia yra skandinaviškų, nes būtent Skandinavijos rašytiniai šaltiniai kuršiams skyrė nepalyginamai daugiau dėmesio nei kitiems rytų Baltijos gyventojams.¹¹Taip pat remiamasi ir kitų šalių rašytiniais bei archeologiniais šaltiniais.

¹¹ Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 107.

I. Kuršių socialinio elito požymiai remiantis archeologiniais ir rašytinių šaltinių duomenimis

Šio darbo pagrindinis objektas – kuršių socialinis elitas, t.y. rinktinė visuomenės dalis, kuriuo nors atžvilgiu išsiskirianti iš kitų socialinių grupių bei savo elgsena daranti joms poveikį ir/arba primetanti joms savo išskirtinumą, tuo tikslu panaudojant turimus resursus ir galią. Elitas pasižymėdamas galimybėmis daryti įtaką kitiems bendruomenės nariams, turtu, žiniomis ar/ir profesiniais gabumais, socialine padėtimi, užima aukščiausią vietą visuomenės hierarchijoje. Šiame darbe socialinio elito sąvoka apima pirklių ir karinio elito socialines grupes. Vienas išskirtinių socialinio elito bruožų yra vadinamasis parodomasis vartojimas kaip būdas pareikšti pretenzijas į aukštą socialinį statusą, kurio svarbiausias tikslas - padaryti įspūdį kitiems, mažiau turtingiems ar su juo konkuruojantiems žmonėms, vartotojo gerovės demonstravimu. Parodomasis vartojimas paradoksalus tuo, kad siekiamo įsigyti produkto kaina ne mažina, bet skatina vartotojo norą jį įsigyti, t.y. kuo tam tikras materialus turtas sunkiau gaunamas ir yra brangesnis, tuo didesnė konkurencija kyla tarp asmenų turinčių panašias galimybes jo siekti ir taip dar labiau sukeliama turto vertė bei statusas.¹² Tai lėmė tam tikrus socialinio elito elgsenos modelius nuo seniausių laikų, pvz. prekybines ar/ir karines keliones skatinamas materialaus turto troškimo, ryšius su kitomis bendruomenėmis ir tų bendruomenių socialiniu elitu, taip pat atsispindėjo laidojimo papročiuose. Archeologijoje socialinis elitas atpažįstamas specifinių įkapių turiniu, įkapių gausa, prabangos elementais, importiniais daiktais. Su socialiniu elitu siejami turtingi kapai. Turtingais kapais laikytini tie kapai, kuriuose rasta sidabrinė papuošalų, brangių ginklų, svetimos kilmės dirbinių. Pavyzdžiui Kuršo Mėguvos žemėje atlikti archeologiniai tyrimai parodė, kad didžiausią socialinę grupę vikingų laikų kuršių visuomenėje sudarė vidutinio turtingumo sluoksnis, kuris negalėtų būti vertintinas kaip socialinis elitas, tačiau turintis galimybę tokiu tapti. Natūralu, kad turtingųjų, kurie priskirtini socialiniam elitui, buvo mažiau nei neturtingųjų.¹³ Kiek sudėtingiau yra iš turtingiems kapams priskirtinos palaidojimų grupės išskirti atskiras socialinio elito grupes, ypač turint omeny politinius/karinius lyderius ir profesionalius karius. Bandymai išskirti profesionalių karių sluoksnį vien archeologiniais duomenimis, ypač nustatant šio sluoksnio susiformavimo ribas, yra lydimi įvairių kontroversijų kurios pirmiausia siejamos su kapų įkapių interpretavimu ir minėto sluoksnio formavimosi datavimu. Archeologų diskusija remiasi daugmaž tais pačiais teiginiais: ginklų kiekiu archeologinėje medžiagoje, laidosenos ypatumais, kiekvieno mokslininko savitu suvokimu apie nagrinėjamos epochos socialinę sanklodą. Pastarasis argumentas tampa

¹² Černevičiūtė, J. T. Vebleno parodomąjo vartojimo teorija ir šiuolaikinės kultūros bei vartojimo tyrimų problemos. In *Problemos*. Vyr. red. N. Radavičienė. T64. Vilnius, 2003, p. 44.

¹³ *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R. Klaipėda, 2013, p. 252.

subjektyviausiu, nes socialinės sanklodos tyrimai yra itin problemiški ne tik archeologams, bet ir istorikams. Analizuojant kuršių visuomenės socialinę sanklodą, reikia turėti omenyje, kad kuršių teritorija, vertinant archeologiniais duomenimis, patyrė nuolatinę įvairių kaimyninių kultūrų įtaką, todėl šiai teritorijai taikytini (su išlygomis) ir kaimyninių kultūrų vertinimo kriterijai vertinant archeologinę ar rašytinių šaltinių medžiagą, siekiant atskleisti minėtą visuomenės socialinę sanklodą. Archeologų nuomone, kuršių etnosas dar VII a. nebuvo visiškai homogeniškas,¹⁴ todėl tokia, dalinai multikultūrinė terpė turėjo būti palanki inovacijoms. Pavyzdžiui VI – VII a. vyrų kapuose atsirandantys kovos peiliai ir kiti vienašmeniai ginklai vertinami kaip tautų kraustymosi proceso tiesioginės įtakos požymis.¹⁵ Diskutuotina ar šie ginklai gali būti vertinami kaip karių sluoksnio formavimosi požymis ar kaip laisvųjų bendruomenės narių įkapės. Archeologo A. Tautavičiaus nuomone, ginklas kape tėra liudijimas laisvo bendruomenės nario padėties, kuri pasireiškia tuo, jog kiekvienas bendruomenės narys kartu yra ir karys. Ypač tai taikytina vertinant VI - IX a. archeologinius duomenis.¹⁶ Kad ginklas, kaip įkapė, dar nereiškia mirusiojo specializacijos, sutinka ir archeologas V. Žulkus, nurodydamas, kad baltų žemėse, kaip ir kaimyniniuose kraštuose, ginklo turėjimas nurodo pirmiausia laisvojo žmogaus statusą, nepriklausomai nuo jo turtinės padėties.¹⁷ Kita vertus, Didžiojoje Britanijoje atlikti anglosaksiškų palaidojimų (datuojamų VII – VIII a.) archeologiniai tyrimai atskleidė, kad ir žmonės palaidoti kapuose be ginklų turėjo sužalojimų (sugijusių ir pakartotinai atsiradusių) nurodančių apie prieš tai vykdytą karinę veiklą, taip leidžiant juos susieti su kario statusu.¹⁸ Tokiu atveju ginklo įkapės vertinimas kaip nuoroda į kario ar laisvo žmogaus statusą kelia dar daugiau klausimų ir interpretacinių galimybių. Tiesa, dėl kalavijų yra mažiau diskusijų, neretai juos priskiriant aukščiausiam karių sluoksniui apeliuojant į jų retumą kapinynų medžiagoje.¹⁹ Tačiau neseni archeologiniai atradimai Estijos teritorijoje verčia permastyti teiginius apie kalaviją kaip retą, tik aukščiausio rango kariams prieinamą ginklą. Saremos saloje atrasti laiviniai palaidojimai ne tik pretenduoja tapti atskaitos tašku datuojant vikingų periodo pradžią jį gerokai paankstinant, bet ir atkreipia dėmesį į neproporcingai gausias įkapes bei kalavijų viršijančių palaidotų žmonių skaičių (33 žuvusiems tenka per 40 kalavijų).²⁰ Tokiu atveju iškyla įkapių vertinimo problema siekiant jų pagrindu išskirti tam tikras

¹⁴ Žulkus, V. *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002, p. 12.

¹⁵ Gričiuvienė, E. *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis*. Lietuvos Nacionalinis Muziejus (toliau LNM). Vilnius, 2009, p. 52.

¹⁶ Tautavičius, A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V-IX a.)*. Vilnius, 1996, p. 284.

¹⁷ *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R., Klaipėda, 2013, p. 252.

¹⁸ Harke, H. Early Anglo-Saxon military organisation: an archeological perspective. In *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1 – 1300*. Copenhagen, 1996, p. 96.

¹⁹ Kazakevičius, V. *IX – XIII a. Baltų kalavijai*. Vilnius, 1996, p. 7.

²⁰ Current World Archeology. Estonia: Salme Ship Burials. 2013 [interaktyvus], [žiūrėta 2021-02-19]. Prieitis per internetą: <https://www.world-archaeology.com/features/estonia-salme-ship-burials/>

profesijas iš panašias įkapes turinčių kapų komplekso. Analizuojant vikingų laikų kuršių socialinį elitą neapsieinama be ryškiausios to meto elitinės grandies – profesionalių karių, karyba besiverčiančių žmonių socialinio sluoksnio išskyrimo. Akivaizdu, kad siekiant aiškiau apibrėžti kas laikytina profesionalių karių požymiais reikėtų vertinti ne pavienes įkapes, bet jų komplektą kuris turėtų atitikti tam sluoksniui būdingus kriterijus. Rusijos archeologas V. Kulakovas, kalbėdamas apie prūsų bendruomenių socialinę struktūrą, kaip vieną iš socialinio elito sluoksnių – profesionalių karių draugovių, kariaunos, susiformavimą apibrėžiančių požymių akcentuoja specifinių įkapių, patenkančių į „draugovės triados“ komplekso sąvoką, egzistavimą. Šį kompleksą sudaro „tradicinio laidojimo ritualo apeigų pasikeitimas, dekoratyvus įkapių stilius, apjungiantis įvairius etninės kultūros bruožus, o taip pat polietninių elementų egzistavimas, kapuose priskiriamuose profesionalių karių sluoksniui“.²¹Lietuvos istoriografijoje panašiomis kategorijomis vertinamas ir kuršių įkapių turinys priskiriant jų savininką vienai ar kitai socialinei grupei. Su minėtu tradicinio laidojimo ritualo apeigų pasikeitimu, kaip vienu iš profesionalių karių ir su tuo susijusio socialinio elito sluoksnio formavimosi požymių, gali būti siejamas VIII a. pabaigoje iš prūsų žemių pradėjęs plisti mirusiųjų kremacijos paprotys, ilgainiui, apie XII a., įsigalėjęs visame Kurše (išskyrus atskirus atvejus šiaurinėje Kuršo dalyje, siejamus su lyvių įtaka ir paribyje su žemaičiais).²²Deginimo papročio plitimo priežastys turėjo būti ne tik religinio, bet ir socialinio pobūdžio. Šie duomenys leidžia spėti, kad IX – X a. Kurše jau egzistavo gana brandi ir įtakinga socialinė grupė, kuri propagavo naujas ideologines nuostatas pamažu perimtas pirmiausia iš kaimyninių etnosų (prūsų), vėliau joms plintant tarp kitų to paties socialinio sluoksnio narių. Ši grupė ir inicijavo kuršių žemėse deginimo paprotį, kuris ilgainiui įsitvirtino kaip vyraujantis laidojimo paprotys bent jau socialinio elito sluoksnyje ir jam artimų kuršių visuomenės narių tarpe. Šio papročio prūsiškos ištakos verčia atsigręžti ir į rašytinius šaltinius apie to laikmečio prūsų visuomenę ir paieškoti socialinio elito požymių kuriuos būtų galima susieti buvus ir kuršių bendruomenėje.

Ypatingą vietą šių rašytinių šaltinių tarpe užima IX a. pab. keliautojo ir pirklio Wulfstano kelionių reliacija. Nors aprašomi ne kuršiai, tačiau prūsų ir kuršių glaudūs ryšiai leidžia šią informaciją taikyti, su tam tikromis išlygomis ir kuršių atvejui. Wulfstanas aprašydamas kraštą mini jame buvus daug miestų (įtvirtintų gyvenviečių), kurių kiekvienam vadovauja savas valdovas (karalius). Karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną, o neturtingieji ir vergai midų. Paminima, kad šiame krašte vyksta daug tarpusavio karų.²³Šie

²¹ Кулаков, В.И. *История Пруссии до 1238 года*. Москва, 2002, с. 204.

²² Griciuvienė, E. *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis*. LNM. Vilnius, 2009, p. 85.

²³ Bately J. *Wulfstan's voyage and his description of Estland: the text and the language of the text in Englert A., Trakadas Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard. Maritime Culture of the North. 2 .The Viking Ship Museum. 2009, Danmark, p. 16.*

paminėjimai pirmiausia išskiria politinį elitą, kurį atitiktų minimi gyvenviečių valdovai. Iš valdovų grupės neišskiriamas kažkoks vienas asmuo, neminimi kažkokie jų ryšiai išskyrus tarpusavio karus, kas rodytų buvus susiformavus atitinkamą karinę organizaciją kurios svarbiu komponentu turėjo būti profesionalių karių sluoksnis. Pastebėtina, kad šie du elito sluoksniai (politinis valdovas ir profesionalūs kariai) yra betarpiškai susiję vienas su kitu glaudžiais ryšiais. Rusijos archeologas V. Kulakovas vertindamas VIII – XI a. prūsų laidosenos archeologinius duomenis, įžvelgia ne tik kariaunos susiformavimo bruožų jau nuo VIII a. pr., bet ir karių hierarchinio pavaldumo valdovui požymių kurie išreiškiami laidojant karius kartu su valdovu, kaip palydovus į kitą pasaulį.²⁴ Diskutuotina ar tokia laidojimo tradicija gali būti vertinama kaip besąlygiškos ištikimybės valdovui, o tuo pačiu ir pavaldumo jam požymis. Neatmestina, kad tai specifinių, ypač tvirtų socialinių ryšių ir glaudžių santykių išraiška, kuriuos skatino, formavo ir palaikė bendras karinio elito gyvenimo būdas bei religinė įtaka. Ar tarp karinio ir politinio elito galėjo būti susiklostę hierarchiniai pavaldumo santykiai, Wulfstanas nemini, tačiau „Hamburgo bažnyčios kronikos“ (parašytos apie 1075 m.) autorius Adomas Brėmenietis aprašydamas prūsus sako, jog jie „*gyvendami tarp nepereinamų pelkių, nenori pakęsti savo tarpe jokio valdovo.*“²⁵ Šiame paminėjime atsiskleidžia, kad bent jau centrinio valdovo pas prūsus XI amžiuje dar nebuvo. Tai, kad Wulfstano lankymosi metu prūsų visuomenėje jau buvo galutinai susiformavęs profesionalių karių socialinis sluoksnis patvirtina ir archeologiniai duomenys.²⁶ Socialinis elitas šiame rašytiniame šaltinyje išsiskiria ir aukščiau minėtu parodomuoju vartojimu, kuris čia paminimas skirtingų gėrimų vartosena skirtingose socialinėse grupėse – valdovai ir galingieji (tikėtina, kad tai būtų profesionalūs kariai, sudarantys artimiausią valdovo aplinką) geria kumelių pieną, o vergai ir neturtingieji midų, t.y. pigesnį produktą, dėl medaus gausos tame krašte, ką vėlgi mini Wulfstanas („*tenai labai daug medaus ir žuvų*“²⁷). Nors tai gali būti aprašytas apeiginio gėrimo, vartojamo tik kaip tam tikro ritualo dalis, visgi kumelių pienas kaip turtingųjų gėrimas, neabejotinai tokiu tapo dėl savo šaltinio – išlaikyti pakankamą kiekį žirgų, kad apsirūpinti tam tikrais kiekiais jų pieno, galėjo sau leisti tik elito atstovai. Kita vertus, turint omeny kumelių pieno vartojimo kultūrinės ištakas iš stepių klajoklių kultūros, neatmestina ir tai, kad prūsų socialinio elito tarpe ši vartosena galėjo paplisti per socialinius ryšius su šios kultūros atstovais. Vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose, aprašančiuose prūsus,

²⁴ Кулаков, В.И. *История Пруссии до 1238 года*. Москва, 2002, с. 206.

²⁵ ADAMUS BREMENENSIS GESTA HAMMABURGENSIS ECCLESIAE PONTIFICUM (vertė Mažiulytė. D.) in *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai (toliau BRMŠ)*. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus. T1. Vilnius, 1996, p. 191.

²⁶ Кулаков, В.И. *История Пруссии до 1238 года*. Москва, 2002, с. 206.

²⁷ Bately J. *Wulfstan's voyage and his description of Estland: the text and the language of the text in Englert A., Trakadas Wulstan's Voyage*. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard. Maritime Culture of the North. 2. The Viking Ship Museum. 2009, Danmark, p. 16.

žinomas žirgų naudojimas ir ritualuose, burtuose, o taip pat jų aukojimas.²⁸Religijotyrininkas G. Beresnevičius prūsų religinėje elgsenoje, burtuose, ypač žirgo naudojime ritualuose, išvelgia sąsajas su alanų kultūra, kurios apraiškos galėjo Prūsijoje įsitvirtinti tautų kraustymosi procesų metu.²⁹Tai koreliuoja su kai kurių mokslininkų teigimu, jog prūsų elito gyvenimo ir kariavimo būdas iš dalies yra artimas polovcų (kumanų) vėlyvojo geležies amžiaus kultūrai.³⁰Nors tokias hipotezes reikėtų vertinti atsargiai, tačiau jos neprieštarautų prielaidai, kad kumelių pieno vartojimas socialinio elito tarpe sietinas su rytietiška raitelių kultūra ir iš jos kylančiu poreikiu turėti daug žirgų, kurie tampa vienu iš socialinio elito atributų. Kad kumelių pienas vartojamas prūsų mini ir Adomas Brėmenietis: „*Kinkomo gyvulio mėsq naudoja maistui, o jo pieną ir kraują geria taip, kad, sako, net pasigeria...*“³¹Žymiai vėlesniame šaltinyje, Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“, irgi minimas prūsų vis dar vartojamas kumelių pienas: „*Geria paprastą vandenį, medaus vyną, arba midų, taip pat kumelių pieną, tik jo niekad negeria nepašventinto. Kitokių gėrimų senovėje jų ir nežinota.*“³² Žinoma, ši informacija galėjo būti nurašyta nuo Wulstano reliacijos, tačiau nebūtinai prieštaraujanti aprašomo laikmečio situacijai. Sąsajas su kuršiais, per gausius žirgų kiekius ir jų teikiamų produktų vartojimą galima aptikti tiek rašytiniuose šaltiniuose, tiek archeologijoje. Kuršių turimus gerus, taigi, greičiausia tik socialiniam elitui priklausančius žirgus mini Adomas Brėmenietis sakydamas: „*Kuršiai [...] žiauriausia gentis, kurios visi vengia dėl pernelyg stabmeldiško būdo. Į vežimus ten [kinkomi] daugiausia puikūs arkliai. Jie turi daug aukso, jų namuose visur pilna burtininkų ir žynių.*“³³Tiesa, šis šaltinis yra XI amžiaus, taigi vėlyvesnis nei Vulfstano kelionių aprašymai, tačiau tai, kad panaši mitybos hierachija ir arklių produktų vartojimo tradicija, kaip aprašomų prūsų visuomenės, galėjo būti ir pas kuršius, pagrįstų archeologiniai duomenys rodantys, kad vikingų laikų pradžioje palaidotų turtingų žmonių, ypač vyrų, kauluose stroncio (Sr) kiekis buvo mažesnis. Tai rodytų didesnę gyvulinės kilmės baltymų kiekį turtingų vyrų dietoje. Moterys, atrodo, valgė daugiau augalinio maisto, o aukštesnio socialinio statuso asmenys, ypač vyrai, vartojo daugiau „prestižinio“, gyvulinių baltymų turinčio maisto.³⁴Taip pat archeologiniai tyrimai rodo, kad mitybos racione nemažą dalį iš bendrai suvartojamos mėsos sudarė arkliena. Vikingų laikų Palangos Birutės kalno gyvenvietės visuose

²⁸ PETRI DE DUSBURG CHRONICA TERRAE PRUSIAE (vertė Valkūnas L.). Vilnius, 1985, p. 69.

²⁹ Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius, 2008, p. 68 – 71.

³⁰ Širouchovas, R. Nauji prūsų X–XIII a. kapinynų tyrimai vakarų baltų kultūros kontekste. In *Lituanistica*. T 57. Vilnius, 2011, p. 276–304.

³¹ ADAMUS BREMENENSIS GESTA HAMMABURGENSIS ECCLESIAE PONTIFICUM (vertė Mažiulytė. D.) in *BRMS*. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus. T1. Vilnius, 1996, p. 191.

³² PETRI DE DUSBURG CHRONICA TERRAE PRUSIAE (vertė Valkūnas L.). Vilnius, 1985, p. 69.

³³ ADAMUS BREMENENSIS GESTA HAMMABURGENSIS ECCLESIAE PONTIFICUM. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Rerum Germanicarum (toliau HLC). Edidit G. Heinrichus Pertz. T VII. Hannover. 1846. Cap. 223, p. 374.

³⁴ *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R., Klaipėda, 2013, p. 32.

sluoksniuose buvo rasta jaunų, iki 12 mėnesių amžiaus, arklių kaulų, kurių kiekis, X a. pab. – XI a. pr., nuo bendrai rastų gyvulių kaulų sudarė 33,33%.³⁵ Nemaži arklių kaulų kiekiai, lyginant su kitų gyvulių, rasti ir Žardės gyvenvietėje, archeologinių kasinėjimų metu.³⁶ Iš šių paminėjimų bei tyrimų duomenų matyti, kad socialinio elito požymiai gali būti išskiriami ne tik per kapų įkapių turinį, bet ir per mitybą, tuo pačiu leidžiant spėti pas kuršius buvus ne tik panašius socialinio išskirtinumo bruožus išreiškiamus per prabangią juvelyrinę ar ginkluotę, kaip minimo laikmečio prūsų bendruomenėje, bet ir vyravus mitybinę hierarchiją pačio socialinio elito sluoksnio viduje, išsiskiriant moterų ir vyrų mitybos ypatumams, nors palaidojimų duomenimis, moterys įkapių turiniu neretai lenkia vyriškus palaidojimus. Paminėtina, kad šis socialinio elito buvimo požymis aptinkamas per mitybos ypatumus, labiau ryškus tik vikingų laikų pradžioje. Vėliau, kuomet grūdinės kultūros tapo visuotinai vyraujančiu maisto produktu, gyvulių vartojimą pakeitė dažnesnis pieno produkcijos vartojimas ir mitybos būdo skirtumai tarp skirtingų socialinių sluoksnių ėmė nykti.³⁷

Kita svarbi Wulfstano teksto dalis yra laidotuvių papročių aprašymas, kuriame galima rasti socialinio elito atskirų sluoksnių paminėjimus bei kitas netiesiogines nuorodas į militarinę elitą.³⁸ Pirmiausia laidotuvių aprašyme pastebimas mirusiųjų diferencijavimas pagal užimamą turtinę padėtį ir statusą visuomenėje. Gausesni turtai lemia ilgesnį laidotuvių procesą. Tai gali būti siejama tiesiogiai su laidotuvių papročiu puotauti prie mirusiojo. Tokiu atveju gausesni velionio turtai mirusiojo šeimai leidžia skirti didesnes išlaidas gedulingoms vaišėms ir jos dėl to natūraliai ilgiau trunka. Kita vertus tai galėjo lemti ir užimamo statuso sąlygoti platesni socialiniai ryšiai, kurie lemia platesnę velioniui artimų žmonių pasklidimo geografiją ir tuo pačiu ilgesnį žinios pasklidimo apie mirtį ir jų atvykimo į laidotuves laiką. Bet kokiu atveju tokie laidojimo apeigų papročiai nurodytų socialinio elito atskirų sluoksnių išsiskyrimą. Tolimesniame laidojimo papročių aprašyme minimos varžybos dėl velionio turto leistų spėti ten dalyvavus prūsų profesionalius karius ar bent pakankamai turtingus laisvuosius bendruomenės narius. Pirmiausia dalyvavimas varžybose rodytų jų gerą pasirengimą ir, tikėtina, jauną amžių arba gerus įgūdžius, o „greičiausių žirgų“ turėjimas išskirtų turtine prasme, nes „*tenai greiti žirgai labai brangūs*“. Prūsų to meto visuomenėje jauni, gerai fiziškai pasirengę arba gerus jojimo įgūdžius turintys ir turtingi vyrai galėtų būti siejami su karių sluoksniu, artimu velionio statusui. Rašytiniame šaltinyje paminėta savotiška pareiga ar tradicija dalyvauti viso krašto elitiniams vyrams („*Tada turi susirinkti visi vyrai, kurie krašte turi*

³⁵ Ibid., p. 33.

³⁶ *Žardės gyvenvietės (Klaipėdos m.) 2000 m. archeologinių tyrimų ataskaita*. Sud. J. Genys. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus. Klaipėda, 2000, p. 45-46.

³⁷ Ibid., p. 33.

³⁸ Wulfstan's Reisebericht über Preußen, um 890–893 = Wulfstano pranešimas apie kelionę per Prūsiją, apie 890–893. In *BRMŠ. T. I: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sud. Norbertas VĖLIUS. Vilnius, 1996, p. 168.

greičiausiai žirgus“) gali būti vertinama kaip socialinių ryšių stiprinimas tarp atskirų laisvųjų bendruomenės narių, profesionalių karių ar jų grupių, juos sukviėčiant į vieną vietą laidotuvių pagrindu, sukeltiant dalyvavimo interesą galimybe praturtėti, o taip pat ir karinio pasirengimo išraiška varžantis varžybose. Paminėjimas, kad prūsų žemėje „*daug pilių ir kiekvienoje yra karalius*“ bei, kad „*tarp jų būna daug karų*“ leistų daryti prielaidą, kad laidotuvėse dalyvauja tik konkretaus teritorinio vieneto vyrai ir galbūt galimi „sąjungininkai“ iš kitų teritorinių vienetų ar net kitų kraštų (pvz. Kuršo). Pastebėtina, kad toks turto eikvojimas ilgomis puotoms, turto likučių skyrimas varžyboms ir išdalinimas prašalaičiams, galėtų būti vertinamas kaip horizontaliųjų ryšių tarp velionio giminės ir likusios bendruomenės išraiška. Nors ir minimi „karaliai“, bet iš šio laidojimo papročio matyti, kad prūsų visuomenėje tuo metu dar nebuvo nusistovėję ar kažkaip aiškiau išreikšti vertikalieji galios ir pavaldumo ryšiai tarp „karaliaus“ ir kitų laisvųjų bendruomenės narių, t.y. neminimas velionio turto ar statuso paveldėjimas ir išlaikymas jo palikuonių rankose. Tiesa čia kalbama tik apie kilnojamąjį turtą, tačiau tai, kad kiekvienas turintis greitą žirgą ir reikiamus įgūdžius laidotuvių dalyvis gali į jį pretenduoti gali būti vertinama kaip minėtų horizontaliųjų santykių požymis.³⁹Vertikaliųjų hierachinių santykių buvimu, tarp valdovo ir laisvųjų bendruomenės narių verčia abejoti ir prūsų daugpatystės tradicija, minima net ir po kelių šimtų metų popiežiaus bulėje prūsams, kaip vis dar egzistuojantis prūsų bendruomenės požymis.⁴⁰Anot istoriko E. Gudavičiaus tokie šeimyniniai santykiai vertintini kaip vėlyvosios bendruomeninės epochos palikimas ir yra susiję su senesnėmis porinės šeimos, neišsiskyrusios kaip atskiras ūkinis vienetas, formomis.⁴¹Degintinio laidojimo papročio plitimas į kuršių teritorijas leistų spėti tokiose prūsų laidotuvėse dalyvavus ir kuršių socialinio elito atstovus dar gerokai anksčiau iki Wulfstano apsilankymo, tuo patvirtinant šių dviejų kultūrų elito glaudžius santykius, tame tarpe ir tarp profesionalių kuršių ir prūsų karių. Tokie santykiai sietini su pasakojimo vieta apie intensyvius karus tarp prūsų valdovų, kurie turėjo lemti rinktinių karių paklausą. Nežinia ar tokios prūsų vidinės kovos vyko ir anksčiau, bet kuršių karių įsitraukimas į prūsų karines veiklas, o tuo pačiu ir naujos religinės ideologijos perėmimas turėjo įvykti dėl nuolatinio rinktinių karių poreikio. Tuo pagrindu galima daryti prielaidą, kad, atsižvelgiant į laidojimo tradicijos plitimo pradžią, jau VIII a. kuršių karių grupės, vadovaujamos savo lyderių, prūsų elitui kylantį samdomų karių poreikį tenkino. Dalyvavimas laidotuvėse kartu su prūsais, vertintinas kaip itin artimų santykių požymis ir

³⁹ Ščavinskas, M. Some Comments on the Formation of Medieval Warriors in Baltic and Finnish societies (in the 12th and Early 13th Centuries). In *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, T. XXXVII. Klaipėda, 2018, p. 55.

⁴⁰ DER PAPST ERMAHNT DIE NEUBEKEHRTEN [IN PREUSSEN] ZU EINEM CHRISTLICHEN LEBENSWANDEL 1216 – 1217. In *BRMŠ*. T. I: *Nuo seniausią laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sud. Norbertas VĖLIUS. Vilnius, 1996, p. 213.

⁴¹ Gudavičius, E. POPIEŽIAUS 1216-1217 METŲ BULĖ PRŪSAMS. In *BRMŠ*. T. I: *Nuo seniausią laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sud. Norbertas VĖLIUS. Vilnius, 1996, p. 210.

galbūt net pripažinimas tam tikro statuso prasme. Visgi, tam, kad perimti naują religinę ideologiją ir tapti jos nešėjais, kariai turėjo ne tik praleisti nemažai laiko prūsų tarpe, kas rodytų jų atotrūkį nuo žemės valdymo ir su tuo susijusių ūkio darbų, bet ir natūraliai integruotis į to meto prūsų socialinį elitą. Tikėtina, kad tai neįvyko iš karto, o galėjo būti savotiškos nusistovėjusios tradicijos vykti į prūsų kraštą samdomai karinei tarnybai pasekmė. Iš to būtų galima kelti hipotezę, kad nauja ideologija turėjo išgyventi savotišką inkubacinį laikotarpį, kuomet kuršių tam tikro teritorinio vieneto kariai gyvendami iš karinės veiklos ir nuolat kontaktuodami su prūsų profesionaliais kariais, veikia kaip atskiras socialinis sluoksnis, tačiau tai kurį laiką neatsispindi archeologijoje dėl dar neperimtų naujųjų laidojimo papročių. Kremacijos papročio perėmimas turėjo įvykti ne iš karto susikūrus profesionalių karių grupei, po epizodinės tarnybos prūsų žemėse, o susiformavus tam tikram socialinio elito sluoksniui ir jam iki to, per kažkurį laiką, subrendus. Atsižvelgiant į laidojimo papročio plitimo geografiją, darytina prielaida, kad kuršių kariai didžiąja dalimi turėjo būti iš pietinio Kuršo. Archeologiniai duomenys rodo, kad Mėguvos žemės kapinyuose, VIII a. palaidojimuose, kariams priskirtinų kapų nuošimtis sudarė apie 37 – 40 %.⁴² Ir nors profesionalių karių grupės dar nesudarė visuotinai paplitusio po Kuršą sluoksnio su savitais vidiniais ryšiais, kremavimo papročio geografinės plėtros ribos galimai rodytų ir profesionalių karių, kaip atskiro sluoksnio, plitimą kiekviename atskirame laikotarpyje iki pat XII a., o taip pat su tuo siejamą politinio elito transformaciją į aukštesnio lygmens valdovą su asmenine, nuolatine kariauna. Versija apie kremavimo papročio plitimą kaip prūsų migracijos pasekmę atmetina, nesant tam archeologinių įrodymų, nesant duomenų apie prūsiškus palaidojimus kuršių žemėse.⁴³ Mokslininkų teigimu, turimi archeologiniai duomenys rodo, jog kariauna, kaip socialinis sluoksnis, X amžiaus Kurše jau egzistavo.⁴⁴ Lygiagrečiai su laidojimo ritualo apeigų pokyčiais pasireiškia ir teritorinė plėtra. VIII – XI a. kuršiai skverbėsi į vakarinę žemgalių teritoriją, taip pat ir šiaurės kryptimi, kur X – XI a. užima lyvių gyventas teritorijas. X – XII a. kuršių įtaka juntama ir žemaičių gyvenamų plotų paribiuose, taigi, anksčiau apgyventų plotų ribos plečiamos beveik visomis kryptimis.⁴⁵ Maždaug nuo X a. kapinynų medžiaga leidžia spręsti apie kuršių socialinio elito formavimosi sekantį etapą – profesionalių karių sluoksnio galutinį susiformavimą ir tolimesnę brandą, savotiškų įvairaus rango „kunigaikščių“ bei to meto aukštuomenės kultūros formavimąsi. X a. pastebimą kapų su ginklais sumažėjimą (pvz. Mėguvos žemėje) archeologai sieja su profesionalios kariaunos susiformavimo finaliniu laikotarpiu, kuomet nuginkluojami (nusiginkluoja) laisvieji bendruomenės nariai, o kariauna subręsta iki

⁴² *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R., Klaipėda, 2013, p. 258.

⁴³ *Ibid.*, p. 263.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 273.

⁴⁵ Bliujienė, A. *Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika*. Vilnius, 1999, p. 14.

reikšmingą įtaką visuomenei dariusio sluoksniu.⁴⁶ Visgi tokia prielaida, kuri išskirtu kuršius unikaliam visuomenės sankloda, verta kritikos turint omeny, kad laisvieji bendruomenės nariai pirmiausia ir išsiskyrė savo teise nešioti ginklą, apie ką ir mini dauguma mokslininkų. Istorinė informacija taip pat liudija laisvųjų žmonių dalyvavimus kariniuose veiksmuose kalbant apie vėlesnius laikus. Iš estų pavyzdžio, aprašyto Henriko Latvio kronikoje, matyti, kad XIII a. pr. laisvųjų žmonių susirinkimai, skandinaviškų tingų ir altingų pavyzdžiu vis dar buvo svarbi bendruomenės reikalų tvarkymo forma,⁴⁷ todėl laisvųjų bendruomenės narių nuginklavimas dar X amžiuje, perduodant visas karinės veiklos galias, tame tarpe ir viso krašto apsaugą profesionalių karių kariaunai, sunkiai tikėtinas, juolab, kad jau XI a. toje pačioje Mėguvos žemėje vėl pastebimas ginklų kapuose pagausėjimas. Toks ginklų sumažėjimas vienoje Kuršo dalyje reikalautų platesnio tyrimo palyginant Mėguvos situaciją su kitomis Kuršo teritorijomis. Atkreiptinas dėmesys į aukščiau paminėtus anlgosaksiškų palaidojimų be ginklų, bet su kovos žymėmis ant griaučių atvejus, taip iškeliant abejonę dėl ginklo kaip „privalomos“ įkapės kario kape.⁴⁸ Neatmestina, kad profesionalieji kariai galėjo vykdyti tarnybą ten kur tuo metu jų paklausa didžiausia, t.y. už Kuršo ribų, taip tam tikru periodu iškreipdami archeologinį kontekstą dėl militarinio aktyvumo kitose geografinėse erdvėse. Taip pat neatmestina ir ginklų atsiradimo nebūtinai kapinynų teritorijose galimybė. Kad tokia galimybė egzistuoja liudija nesenai Estijos teritorijoje atrasta per 100 kalavijų sanauka. Kalavijai datuojami X amžiaus viduriu ir estų mokslininkų požiūriu galimai yra kenotafai, kurių paskirtis pagerbti mirusįjį, kurio kapas arba palaidojimo vieta nėra žinoma.⁴⁹ Ši kalavijų sanauka padidino H tipo kalavijų radinių skaičių Estijoje daugiau kaip penkis kartus, tuo pačiu tai pavyzdys kaip gali keistis archeologinių duomenų kontekstas atsiradus naujiems duomenims. Su kuršiškos kariaunos susiformavimo procesu siejamas ir maksimalus geriamųjų ragų paplitimas ir jų kokybė bei ginkluotės gausa ar pobūdis (pvz. šalmai, prabangūs kalavijai).⁵⁰ X – XI a. palaidojimuose sutinkami vienašmeniai ginklai su ypatinga, išlengvintos geležtės forma (pvz. Palanga nr. 199, Gintališkė nr. 2, Laiviai nr. 337) galėtų būti vertinami kaip regioninis karinės minties produktas, taip hipotetiškai susiejant šiuos ginklus su profesionalaus kario veikla (tam neprieštarautų ir kapų kuriuose rasti tokio tipo ginklai bendras kontekstas). Istoriniai šaltiniai

⁴⁶ *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R. Klaipėda, 2013, p. 258.

⁴⁷ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград, 1938, с. 180.

⁴⁸ Harke, H. Early Anglo-Saxon military organisation: an archeological perspective. In *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1 – 1300*. Copenhagen, 1996, S. 96.

⁴⁹ Wright, H. Viking Sword Parts Recovered in Estonia. ARCHEOLOGY. 2019 [interaktyvus],[žiūrėta 2021-02-19]. Prieitis per internetą: <https://www.archaeology.org/news/8041-190930-estonia-viking-swords>

⁵⁰ *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R. Klaipėda, 2013, p. 259.

kalbėdami apie XI a. įvykius išskiria „kuršių piratus“, o tai rodytų jau buvus tam tikrą brandą pasiekusias karių bendrijas.

Atskira socialinio elito grupė būtų pirkliai. Kad vikingų laikais prekyba buvo vienas svarbiausių ekonominių variklių abejonių nekelia, todėl ir žmonių užsiimančių prekyba sluoksnio susiformavimas, lygiagrečiai kartu su kitais socialinio elito sluoksniais, atrodytų, turėtų būti natūraliai suprantamas. Archeologiškai tokių žmonių kapai atpažįstami pagal specifinį atributą – svarstyklės ir svarelius. Kuršių kapinyuose kapų su svarstyklėmis ir svareliais randama nuo X a. Aplamai baltų teritorijoje, kaip ir tarp vakarų slavų, svarstyklių dėjimo į kapą paprotys aptinkamas tik pajūryje – skandinavų įtakos regione.⁵¹Skandinavų įtaką grindžia ir skandinaviškoji svorio matų sistema, kurios pagrindu ir buvo gaminami atitinkamo svorio svareliai.⁵²Visgi su pirkliais, kaip savito socialinio elito sluoksnio egzistavimu, yra tam tikrų neaiškumų. Archeologiniai tyrimai parodė, kad ne visi kapai su pirkliaus atributais buvo turtingi, taigi neatitinkantys socialiniam elitui keliamų išskirtinės turtinės padėties visuomenėje reikalavimų su parodomąjo vartojimo požymiais. Iš 18-os Mėguvos ir Ceklio žemėse tirtų kapų su pirkliaus atributais, septyni buvo neturtingi įkapėmis, nebuvo ginklų. Darytina išvada, kad „pirkliaus“ socialinis statusas buvo netolygus, taip iškeliant papildomų abejonių dėl pirkliaus bendrijos, kaip atskiro sluoksnio egzistavimo tuo metu. Kita kategorija yra pirkliaus su ypač prabangiomis, aukščiausiam socialiniam sluoksniui priskirtinomis įkapėmis bei kariams būdingais atributais. Vikingų laikų kapai Birkos kapinyne, kuriuose yra be svarstyklių randama ir prabangos daiktų bei ginklų, siejami su pirkliais „profesionaliais“, kurie turėjo būti karaliaus pavaldiniai, t.y. priklausomi tik nuo aukščiausio socialinio sluoksnio atstovų, turintys savo globėjus arba patys priklausantys aukščusiajam ar bent aukštesniam socialiniam sluoksniui. Taip pat aukščusiajam socialiniam sluoksniui archeologai priskiria kapus su ginkluotės komplektais bei pirkliaus atributais Padnieprėje.⁵³Analogiškų kapų su aukščiausiam socialiniam sluoksniui priskirtinomis įkapėmis komplektuojamomis kartu su svarstyklėmis yra ir Kuršo teritorijoje. Charakteringu tokio kapo pavyzdžiu galima laikyti Laivių kapinyne, kapo nr. 361 archeologinį komplektą, datuojamą XI a., kurį be svarstyklių, nurodančių neva tai pirkliaus socialinį statusą, kitų juvelyrinių dirbinių, sudaro ir įspūdingi ginklai: raštuoto plieno T tipo kalavijas, kurio tam tikri elementai leistų jį vertinti kaip importą, plačiaaašmenis vėduoklinis kovos kirvis, trys ietys, tarp kurių ir ietis raštuoto plieno šerdimi, žirgo kamanos, balnas bei darbo ir buities įrankiai.⁵⁴Prabangūs ginklai, importinių požymių turinčios įkapės, leistų šių įkapių savininką priskirti

⁵¹ Ibid., p. 255.

⁵² Ibid., p. 255.

⁵³ Ibid., p. 257.

⁵⁴ *Lietuvos archeologija*. T 22. Laivių kapinynas. Sud. Butėnas, E.; Butėnaitė-Gintautaitė, E., Vilnius, 2002, p. 18.

kariniam socialiniam elitui, o tokie darbo įrankiai kaip dalgis, greičiausiai rodytų jo ryšį su tam tikra privačios žemės valda. Ryšys su privačios žemės valda gali būti suvokiamas tiesiogiai, t.y., kad žmogus dirbo žemę tuo laiku kada nevykdydavo karinės veiklos arba tai, kad jis disponavo dirbamos žemės plotais, bet pačiam atlikti žemės ūkio darbų, pvz. pjauti žolę dalgiu, nereikėjo ir ši įkapė daugiau simbolinė, juolab, kad daugiau žemės ūkio įkapių nėra. Taip pat ir svarstyklių buvimas įkapių komplektacijoje dar neleidžia kategoriškai priskirti tokių žmonių „pirklių“ kategorijai, kaip ir minėtas dalgis, dar nebūtinai reiškia, kad tai ūkininkas, suvokiamas tiesiogine prasme. Šiuo atveju svarstyklės rodytų tik tai, kad asmuo buvo susijęs ir su veikla kuri neatsiejama su brangiųjų metalų apyvarta. O ar ta veikla buvo jo pagrindinis užsiėmimas ir ar to meto vikinginėje kuršių visuomenėje buvo susidariusios sąlygos atskirti prekybinę ir karines veiklas, specializuojantis kažkurioje iš jų, klausimas lieka atviras. Tikėtina, kad tokie žmonės, koks buvo palaidotas Laivių kapinyne, karinę veiklą su prekybine galėjo derinti ir vykdyti tiek vieną, tiek kitą arba per tą pačią ekspediciją abi iš karto. Jei daryti prielaidą, kad aptariamasis asmuo buvo susijęs su jūrinėmis ekspedicijomis, gautūsi, kad tai teritorinio elito atstovas, periodiškai išvykstantis į karinio-prekybinio pobūdžio keliones, kurių metu jo sausumoje likusią nuosavybę prižiūri patikėtiniai. Tokio asmens apibūdinimui, labiau nei „profesionalaus pirklio“, tiktų „profesionalaus kuršių vikingo“ apibrėžimas. Kad tokio pobūdžio vikingavimas, kuomet sezoniškai derinama taiki prekyba ir karinė veikla, buvo įprastas dalykas vikingų laikais, yra žinoma ir iš rašytinių šaltinių. Pavyzdžiui „Egilio sagoje“ sakoma:

„Torolvas ir Egilis gyveno pas Torirą didžiai gerbiami ir godojami. Pavasarį jie paruošė didelį ilglaivį, surinko žmonių ir vasarą išplaukė kariauti į Rytų žemes. Jie laimėjo ne vieną mūšį ir įsigijo didelių turtų. Atplaukė jie ir kuršių žemėn, sustojo prie kranto ir pusę mėnesio taikiai prekiavo. Paskui jie pradėjo žygius į įvairias vietas, kur žudė ir plėšikavo.“⁵⁵

Kaip matyti iš sagoje aprašomos skandinavų elgsenos, jie į vikingų žygį išvyksta atėjus tam tikram metui, sezonui. Tuomet kariniais būdais įgyjama turto, kuris vėliau, nuvykus į kitus kraštus pardavinėjamas. Pasibaigus prekėms turtas gausinamas vėlgi kariniais būdais plėšikaujant vis kitose vietose, tikėtina, tikintis kartoti vėlgi prieš tai vykusį procesą jau kitose vietose ir taip kartojant savotišką algoritmą visą tam tinkamą sezoną arba kol bus patenkinti išsikelti materialaus turto kaupimo tikslai. Žygiui vadovauja socialinio elito atstovų grupė (iš sagos teksto aišku, kad mažiausiai du) kurie vadovauja kiekvienas savo vyrams („*Akis su sūnumis liko Egilio būryje*“⁵⁶), tačiau vikinginius išpuolius koordinuoja

⁵⁵ *Egilio saga* (vertė Steponavičienė S.). Vilnius, 2012, p. 125.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 128.

vienas iš jų („*Torolvas įsakė pūsti ragą, kad visi trauktųsi atgal. Visi pasuko iš girios atgal prie laivo*“⁵⁷). Tokie elgsenos modeliai galėjo būti taikomi ir kuršių socialinio elito. Tai paaiškintų svarstyklių ir gausios bei prabangios ginkluotės buvimą viename kape, suvokiant tai ne kaip „profesionalaus pirklio“, bet greičiau kaip minėto „profesionalaus kuršių vikingo“ prasme. Palangos kapinyne pastebėta kapų su svarstyklėmis koncentracija vienoje kapinyno dalyje⁵⁸ vertintina kaip išskirtinės padėties visuomenėje ir glaudžių šio socialinio elito vidinių santykių išraiška. Šalia besišliejanti „karių“ kapų grupė galimai rodytų „pirklius“ ir „karius“ buvus artimo ar to paties socialinio elito sluoksnio atstovus. Istoriniai duomenys apie pirmuosius lietuvių pirklius „pardavėjus“ liudija juos buvus kariaunos nariais, prekiausiais Rusioje prisiplėštu turtu prie svarbių prekybos centrų.⁵⁹ Tikėtina tokio lygmens karių-prekybininkų grupę buvus ir kuršių visuomenėje, neišsiskiriant prekybininkams kaip atskiram sluoksniui. Be abejonės pavieniai asmenys galėjo specializuotis prekyboje, kaip profesionalūs pirkliai. Tą liudija ir negausūs paminėjimai apie tokius asmenis rašytiniuose šaltiniuose, pavyzdžiui „Kniutlingų sagoje“ (*Knytlinga saga*) rašoma apie sembų pirklių Vidgaudą:

„*Jis buvo kilęs iš Samlando (Sembos). Tuo metu jis buvo pagonis. Jis buvo pirklys, labai turtingas ir gerai išmanė daugelį dalykų. Jis nuolatos plaukiodavo į prekybines keliones po Rytų kraštus.*“⁶⁰

Šiuo atveju aprašytasis sembų pirklys Vidgaudas atitiktų „profesionalaus pirklio“ suvokimą. Tolesniuose šio asmens veiklos aprašymuose neminima jo karinė veikla. Dėka savo patirties išvystytos prekybinių kelionėse po Rytų kraštus, Vidgaudas pasižymi puikiais diplomatinėmis savybėmis ir tampa danų valdytojo („hercogo“), suteikęs jam prieglobstį, patikėtiniu piršlybose Danijos karaliaus dukteriai. Užtat ne vienoje vietoje minimas šio pirklio statusas, piniginė galia bei jų pagalba sprendžiamais reikalais:

„*apdalijęs visus pinigais jis greitai pateko pas kunungą. Kunungas Haraldas pagarbiai jį priėmė, nes Vidgaudas buvo žymus žmogus.*“⁶¹

Ar panašios situacijos galėjo nutikti ir su kuršių pirkliais, rašytiniuose šaltiniuose, kuriuose jie labiau pagarsėjo kaip plėšikai, neužsimenama. Rėmimasis archeologine informacija leidžia spėti bent jau galimybes tam buvus, tačiau pirklių ir profesionalių karių išskyrimo ir aiškaus identifikavimo problema išlieka. Vertinant konkretaus palaidojimo įkapes iškyla jų vertinimo problema ir tuo aspektu, kad ne visada aišku ar įkaps yra mirusiojo nuosavybė ar tai buvo mirusįjį laidojusios bendruomenės noras

⁵⁷ Ibid., p. 125.

⁵⁸ *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R., Klaipėda, 2013, p. 257.

⁵⁹ *Lietuvos istorija*. T. III. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų. Ats. red. A. Dubonis. Vilnius, 2011, p. 261.

⁶⁰ *Knytlingų saga* (vertė Mikučionis U.). Vilnius, 2002, p. 113.

⁶¹ Ibid., p. 115.

pademonstruoti tam tikrą laidojamojo asmens išskirtinumą, kuris nebūtinai turėjo sutapti su realiu individo statusu bendruomenėje. Ypač tai pastebėtina palaidojimuose kuriuose įdėtos priešingai lyčiai priskirtinos įkapės arba tam tikrai socialinei grupei priskirtinų įkapių buvimas prieštaraujantis likusiam įkapių kontekstui. Iš pastarųjų krinta į akis svarstyklių buvimas kapuose be ginklų. Archeologų keliami versija, kad tai galėjo būti pusiau laisvų ar net nelaisvų žmonių, kurie vertėsi prekyba priklausydami aukštesniam socialiniam sluoksniui kapai,⁶² gali būti siejama nebent hipotetiškai su lietuvių diduomenės turėtais patikėtiniais prekyboje, savotiškais nesavarankiškais agentais, minimais rašytiniuose šaltiniuose.⁶³ Vis dėlto lietuvių minimi nelaisvieji patikėtiniai minimi tik nuo XIII a. antros pusės ir jie veikia valstybės, t.y. aukštesnės visuomeninės organizacijos nei kuršių visuomenė rėmuose. Karaliaus Mindaugo vardu parengta, bet taip ir nepatvirtinta 1253 m. prekybos privilegija mini tik svetimšalius pirklius.⁶⁴ Istorikas E. Gudavičius nepriklausomų, tikrų pirklių atsiradimą Lietuvoje sieja su XIV a. pradžia.⁶⁵ Atsižvelgiant į tai, sunku būtų tikėtis vikingų laikų kuršių visuomenėje egzistavus pirklių sluoksnį. Su panašia problema susiduriama vertinant ir kariams priskirtinus kapus su ginklais be papildomo, turtingų įkapių konteksto, siekiant juos atskirti nuo laisvųjų bendruomenės narių. Galiausiai įkapės rodo mirusiojo statusą mirties momentu, bet nebūtinai didžiąją gyvenimo dalį turėtą padėtį visuomenėje. Pavyzdžiui „Egilio saga“ pasakoja apie žymaus skandinavų vikingo Egilio gyvenimą, kurio didžiąją dalį jis praleido kaip profesionalus karys, o gyvenimą užbaigė kaip turtingas žemvaldys, savo ūkyje. Kad tokių laisvųjų žemvaldžių buvo ir kuršių visuomenėje neabejotina, tai liudija ne tik archeologiniai duomenys bet ir rašytiniai šaltiniai, kaip ir minėtoji „Egilio saga“, kurioje aprašomas Egilio susidūrimas su kuršių ūkininku:

„Egilis su dvylika vyrų perėjo per girią ir pamatė plačius laukus, o juose - trobesius. Netoliese buvo sodyba, ir jie patraukė link jos. Atėję, jie įsilaužė į vidų, ir pradėjo grobti, nesutikę nė vieno žmogaus. Ten buvo daug trobesių, ir jie ilgokai užtruko. Išėję iš sodybos, jie pamatė didelį būrį žmonių, kurie pastojo kelią į girią ir puolė prie jų. Nuo sodybos girios linkėjo aukšta tvora. Egilis įsakė savo bendražygiams eiti paskui jį pagal tvorą, kad priešas negalėtų užpulti iš visų pusių. Egilisėjo pirmas, o iš paskos – kiti vyrai, taip glaudžiai vienas prie kito, kad pro juos niekas negalėtų prasmukti. Kuršiai įnirtingai juos puolė, daugiausiai – kirsdami ir šaudydami, bet laikėsi atokiau, kad Egilio vyrai nepasiektų kalavijais. Slinkdami patvoriu nei Egilis, nei jo vyrai iš pradžių nematė, kad kita tvora įžambiai kerta jiems kelią. Kuršiai prirėmė juos prie tvoros, kai kurie pro plyšius badė juos ietimis, o kiti jiems užmetė ant ginklų drabužius.

⁶² Lietuvos archeologija. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, Vl.; Jarockis, R., Klaipėda, 2013, p. 256.

⁶³ Lietuvos istorija. T. III. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų. Ats. red. A. Dubonis. Vilnius, 2011, p. 261.

⁶⁴ Ibid., p. 260.

⁶⁵ Ibid., p. 262.

*Egilio vyrai buvo sužeisti, o paskui paimti į nelaisvę, surišti ir nuvesti į sodybą. Sodybos šeimininkas buvo galingas ir turtingas žmogus. Jis turėjo suaugusį sūnų. Jie ėmė tartis, ką daryti su Egiliu ir kitais. Šeimininkas pasakė, kad reikia išžudyti visus vieną po kito. Bet sūnus atkirto, esą jau naktis, o tamsoje nebūsią jokio malonumo kankinti belaisvius. Jis pasiūlė palaukti ryto. Tada juos suvarė į vieną trobesį ir kietai surišto. Egilį pririštas prie stulpo už rankų ir už kojų. Paskui užrėmė duris ir nuėjo namo, o ten valgė, gėrė ir labai linksminosi.*⁶⁶

Nors ši saga užrašyta vėliau ir pats epizodas yra daugiau panašus į Egilio ir jo vyrų pasidavimo pateisinimą, tačiau šiuo atveju svarbūs keli šio teksto momentai. Pirma, tai yra kuršių ūkininko surinktų ginkluotų šeimynykščių skaičius – jų turėjo būti daugiau nei vikingų, kurių buvo dvylika. Antra, tai kuršių ginkluotė ir kovos taktika – ietys, strėlės, kalavijai ir kova saugiu atstumu. Iš ginkluotės įvairovės galima spręsti apie skirtingo statuso ir pasirengimo žmones buvusius kuršių būryje, tačiau nebuvimą karinės disciplinos. Tai matyti iš elgsenos skirtumų – Egilio vyrai, būdami patyrę vikingai, sudaro kovos rikiuotę suglausdami skydus, tuo tarpu kuršių tarpe neminama buvus kažką panašaus, kuršiai atakuoja per atstumą, nesiartindami per arti, o tai gali rodyti nepasitikėjimą savo jėgomis prieš gerai organizuotą priešą. Ir trečia – kuršių sodybos šeimininko elgesys po laimėto mūšio. Ūkio šeimininkui nusprendus išžudyti belaisvius jo sprendimą užginčija sūnus, galiausiai belaisviai paliekami vieni be jokios sargybos, o kuršiai sueina į namą bendrai puotai. Tai, kad šeimininko žodis nėra paskutinis galėtų būti vertinama kaip šeimos pagrindinių narių santykių rezultatas, tačiau bendras visų kovos dalyvių puotavimas ir sargybos užduočių neskyrimas vertintinas ne tik kaip lengvabūdiškumas, bet ir kaip savotiškos „demokratijos“ požymis. Be abejo puotauti galėjo tik laisvieji sodybos gyventojai, tolimesniuose epizoduose aprašoma, kad valgius puotai nešioja tarnai, o pasitikėjimą praradę vergai danai laikomi po žeme įrengtoje patalpoje uždaryti. Taigi, remiantis šio rašytinio šaltinio informacija matyti, kad turtingi Kuršo ūkininkai galėjo išlaikyti ar aplink save vienyti nemažą skaičių kovoti galinčių vyrų, tačiau jų tarpusavio santykiai buvo pakankamai „demokratiški“ be ryškesnių vertikalios hierarchijos požymių. Tolimesni sagos epizodai rodo, kad tokie ūkininkai turėjo daug ginklų ir brangiųjų metalų, kuriuos pasisavino išsilaisvinę vikingai, o tai galima sieti ir su vykdyta prekybine ar/ir karine veikla. Tikėtina, kad tokio ūkio šeimininkas galėjo verstis karyba, tam tikrus gyvenimo tarpsnius nugyventi kaip profesionalus karys, pelnytis tik iš karinės veiklos, tačiau ilgainiui įgijęs nuosavybės, susikūręs pagrindą, imtis ūkininkavimo ir prekybos. Apie tokio pobūdžio veiklas, kuomet subrendę sūnūs palieka gimtąjį ūkį ir išvyksta verstis karine veikla, o vėliau patys sukuria savo ūkius ir tampa ūkininkais, nemažai paminėjimų skandinavų šaltiniuose kurie pasakoja apie

⁶⁶ *Egilio saga* (vertė Steponavičienė S.). Vilnius. 2012, p. 126.

skandinavų vikingų gyvenimus (pvz. aukščiau minėtas Egilis). Ar tokie, savo jėgų žydėjime žemės nedirbantys ir ja nedisponuojantys, bet galiausiai į savo tėvonijas grįžtantys ar savo ūkius steigiantys vyrai vadintini profesionaliais kariais, priklausančiais atskiram sluoksniui? Tokių asmenų žūtis jų vykdomos karinės veiklos metu gali atsispindėti archeologijoje ir būti vertinama kaip profesionalių karių požymiai, ypač jei jie laidojami „tarnybos vietoje“, t.y. ne savo namų aplinkoje. Taip pat iš skandinaviškos visuomenės pavyzdžių žinoma, jog vikingų visuomenė nebuvo socialiai statiška – labai daug kas priklausė nuo sėkmės ir užtarnauto statuso. Nesėkmingas žygis ar skolos galėjo lemti smukimą visuomenės socialinėje skalėje arba netgi gyvenimo pabaigimą vergo statusu.⁶⁷ Tokių asmenų mirtis jiems pabaigus savo karinę veiklą arba dėl juos laidojančių žmonių preferencijų, dėka papildomų, su karine veikla nesiejamų įkapių, iškreipia archeologinį vaizdą, neleidžiant jų griežtai priskirti profesionalių karių sluoksniui, nors tiek laidosenos papročiai, tiek kitų įkapių turinys tam neprieštarautų.

Apibendrinant galima teigti, kad vien archeologiniais duomenimis siekiant išskirti atskiras kuršių socialinio elito grupes yra problematiška dėl plačių materialių radinių interpretavimo galimybių. Tas ypač pasakytina apie pirklių, kaip atskiro socialinio sluoksnio egzistavimą. Profesionalių karių, kaip sluoksnio formavimąsi galima apibrėžti aiškiau, vertinant laidosenos papročių pasikeitimus bei įkapių turinį kuris priskirtinas profesionaliems kariams ne tik Kurše. Visgi vien archeologinių duomenų teikiamos informacijos nepakanka siekiant nustatyti aiškesnes kariaunos susiformavimo ribas. Didžioji archeologų bendruomenės dalis laikosi nuomonės, kad kariauna baltų kraštuose susiformavo tarp vidurinio ir vėlyvojo geležies amžiaus (V-XII a.), o tai yra labai abstraktus laikotarpis. Archeologai kariaunos formavimosi ar susiformavimo požymių gali išvelgti ankstyvesniuose laikmečiuose nei istorikai, kurie turi remtis rašytinių šaltinių informacija, kuri neretai yra nepakankama ir vėlyva. Istorikų darbuose kariaunos apraiškos grindžiamos istoriniuose šaltiniuose paliudytu kariniu aktyvumu bei socialine diferenciacija, politinių procesų ir politinės organizacijos aspektu, turto ir galios koncentracijos argumentais.⁶⁸ Be abejo, tiek archeologai, tiek istorikai savo tyrimuose neretai remiasi istorinių ir archeologinių duomenų lyginimu, tačiau lyginamojo metodo galimybės dar nėra pakankamai išplėtotos. Mitybos įpročių tyrimai atskleidžia papildomas galimybes identifikuoti tiek kuršių socialinio elito kultūrinės sąsajas su gretimomis ar net stepių klajoklių kultūromis, tiek socialinę diferenciaciją ir hierarchiją tame pačiame socialiniame sluoksnyje. Pasitelkiant kitų mokslinių disciplinų prielaidas, derinant jas su archeologine ir rašytinių šaltinių informacija galima gauti platesnio spektro duomenis apie kultūrinius ryšius ir sroves kuršių visuomenėje,

⁶⁷ Hubbard, B. *The Viking warrior*. The raiders, pillagers and explorers who terrorized medieval Europe. London. 2017, p. 48.

⁶⁸ Dediola, R. Kariaunos samprata Lietuvos istoriografijoje: nuo archeologijos iki istorijos. Viduramžių kariauninkai slavų ir baltų erdvėje. In *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, T. XXXVII. Sud. M. Ščavinskas. Klaipėda, 2018, p. 167.

kas galėjo įtakoti socialinio elito atskirų sluoksnių formavimąsi. Atskiro dėmesio verti pastarųjų metų archeologiniai atradimai, kurie savo turiniu verčia permastyti tiek vikinginio periodo ribas, tiek kalavijų paplitimą vikingų laikų atskirų visuomenių socialinio elito sluoksniuose, tiek tam tikrą religinę elgseną, turint omeny, kad kai kurie atradimai padaryti ne kapinynų teritorijose. Kiek šiais duomenimis galima remtis analizuojant kuršių visuomenės sanklodą ir ar kuršiams galėjo būti būdinga panaši religinė elgsena, leidžianti daryti prielaidą, kad tokiu atveju kapinynų medžiaga atspindi tik iš dalies visuomenėje vykusius procesus, reikėtų atskiro tyrimo.

Iš pateiktos informacijos matyti, kad kuršių profesionalių karių ar „pirklių“ požymiai aptinkami tiek archeologiškai, tiek per rašytinių šaltinių sąsajas su prūsais ar kitomis artimomis kultūromis, tačiau pagrindinė problema identifikuojant šių socialinio elito atskirų sluoksnių susiformavimo ribas išlieka. Nors hipotetiškai galima būtų teigti kuršių profesionalių karių grupes veikus jau nuo VIII a. ir galbūt tam tikrose Kuršo teritorijos dalyse sudarius atskirą lokalių bendruomenių sluoksnį, tačiau kategoriškesnėms išvadoms pritrūksta duomenų. Viena vertus išlieka profesionalaus kario atskyrimo nuo laisvojo žmogaus problema. Nėra iki galo aišku kas galėtų būti vadinama profesionaliu kariu ar jų sluoksniu, koks jų santykis su kita bendruomenės dalimi ir ar jie gali būti atpažįstami pagal tokius pačius požymius VIII, X ar XII – XIII a., t.y. ar jiems taikytini tie patys standartai? Neatmestina, kad dalis laisvųjų bendruomenės narių galėjo keisti savo socialines funkcijas, pvz. versdamiesi tam tikru periodu tik karyba, ilgainiui tapti ūkininkais. Tikėtina, kad pvz. VIII – IX a. laisvieji bendruomenės nariai, turintys materialines galimybes ir reikiamus įgūdžius, galėjo savu laiku už atlygį atlikti karinę tarnybą prūsų, slavų teritorijose ar verstis iš vikingų žygių mišriose laivų įgulose. Tokie žmonės laikytini profesionaliais kariais, nes jie disponuoja reikiamomis priemonėmis, žiniomis bei įgūdžiais reikalingais iš to pragyventi, tačiau jie dar nesudaro „nacionalinės“, kuršiškos, kariaunos ir neatsiskiria kaip atskiras, subrendęs sluoksnis. Kita vertus, vertinant archeologinius ir istorinius šaltinius, nėra iki galo aišku ar ir X – XI a. profesionalių karių sluoksnis apėmė žymią viso Kuršo visuomenės dalį. Tikėtina, kad kuršių vikinginėje bendruomenėje, minėtame laikmetyje vyravo horizontalieji ryšiai tarp karinio elito, tokiu atveju vyraujant karinei demokratijai tarp atskirų karinių lyderių, o vikinginėse ekspedicijose dominuojant laisviesiems bendruomenės nariams, kurių dalyvavimas karinėse akcijose paremtas materialiniu suinteresuotumu, o ne hierarchiniu pavaldumu. Tačiau ir tokiu atveju karinis elitas, samdomų karių ar profesionalių vikingų pavidalu yra išskirtinas ir pastebimas, o tai įgalina toliau nagrinėti šio elito atstovų formavimąsi ir transformaciją.

II. Skandinavų vikingų įtaka kuršių socialinio elito formavimuisi

Vikingų amžius išgarsino normanus ne tik Europoje, bet ir visame likusiame pasaulyje, turėjusiame nors kokį ryšį su senuoju žemynu. IX-XI amžiai tapo skandinavų šlovės, nors ir ne visada teigiamos, amžiumi.⁶⁹Vikingų amžius, be abejonės, buvo ypatingų politinių, ekonominių ir socialinių pokyčių ar net sukrėtimų laikotarpis Europoje. Susiskaldžiusi ir vidaus kovų nualinta frankų valstybė ir politinio susivienijimo IX amžiuje nespėjusi pasiekti Anglija greitai tapo vikingų gaujų pageidaujama grobiu⁷⁰ ir pagrindinių jų kelionių tikslu. Nelieta nuošaly ir baltų kraštai. Jau VII amžiuje kuršių žemėse ėmė kurtis skandinavai, siekę kontroliuoti prekybą Nemuno ir Ventos upėmis. Nuo IX amžiaus prasidėjo intensyvūs švedų ir danų vikingų žygiai į kuršių žemes, taip pat prasideda ir pačių kuršių jūriniai žygiai į kaimyninius kraštus.⁷¹Tokie kuršių ir skandinavų kontaktai paliko pėdsakų abiejose Baltijos jūros pusėse. Jų, archeologinių radinių pavidalu, galime rasti ne vienos šalies muziejuje.⁷²Ir vistiek pagal savo veikimo geografiją kuršiai neprilygsta skandinavų vikingams – jų veikimo arealas, su retomis išimtimis, nesiekia toliau nei Baltijos jūros baseino ribos. Be archeologinių duomenų apie kuršių plėšikiškus žygius nemažai pasakoja ir rašytiniai šaltiniai. Žinoma, dauguma skandinaviškų rašytinių šaltinių vertintini kritiškai, vien jau dėl to, kad dauguma jų, pavyzdžiui sagos, užrašytos vėliau nei vyko jose pasakojami įvykiai, o tai, dėl suprantamų priežasčių, neleidžia besąlygiškai remtis šių rašytinių šaltinių tekstais pažodžiui. Kaip bebūtų, dažnas kuršių paminėjimas skandinavų rašytiniuose šaltiniuose rodo pirmiausia intensyvius skandinavų ir kuršių santykius, skandinavų požiūrį į kuršius ir Kuršą. Pastebėtina, kad mentaline prasme Kuršas pateko į skandinavų akiratį kaip bendro rytų regiono atskira dalis. Jei santykių formavimosi pradžioje, apie VII a. Kuršo pakrantės skandinavams patrauklios prekybos ar vikingų žygių tikslais, tai jau IX a. rytinės Baltijos krantai skandinavų valdovus domino ne tiek (ir ne tik) dėl galimybės apiplėšti jų gyventojus, kiek dėl būtinybės įtvirtinti savo valdžią ar viršenybę, bet kokia jos forma, siekiant užtikrinti žygių į tolimesnius Rytų kraštus, saugumą.⁷³Tačiau minint žygius į rytus *Couronia* kraštas jau minimas atskiru pavadinimu. Kaip ir *Cori* greta kitų kraštų gyventojų ar plėšikų, priklausomai nuo rašytinio šaltinio konteksto. Ankstyviausias rašytinis šaltinis kuriame paminimas Kuršas, yra šv Ansgaro hagiografija, rašyta apie 870 m. Joje Kuršas aprašomas kaip švedams priklausęs kraštas, tačiau sukilęs. Po nepasisekusio danų mėginimo nukariauti kraštą, susigražinti įtaką Kurše pabando švedų karalius Olafas. Šio rašytinio šaltinio svarba yra

⁶⁹ Mickevičius, A. *Vikingai Lietuvos istorijoje*. Vilnius. 2019, p. 7.

⁷⁰ Ibid., p. 8.

⁷¹ Gričiuvienė, E. *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis*. LNM. Vilnius. 2009, p. 7.

⁷² Nagevičius, V. *Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra*. Senovė. Kaunas. 1935.

⁷³ Magi, M. *In Austrvegr. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands*, 2018, p. 190.

ne tik tame, kad paminimas Kuršas, kuršiai, dalinai atskleista Kuršo teritorinė struktūra („*toje valstybėje buvo penki miestai*“⁷⁴) ar galbūt netgi pirmoji dabartinės Lietuvos teritorijoje esanti gyvenvietė Apuolė (*Aputra*). Šiame rašytiniame šaltinyje Kuršas pirmiausia įtraukiamas į skandinavų, pirmiausia švedų mentalinę erdvę kaip savas kraštas, kuris kažkada jiems buvo pavaldus. O taip pat atskleidžiama kaip tas pavaldumas buvo suvokiamas – kuršiai pasižada mokėti duoklę kaip anksčiau ir duoda įkaitus.⁷⁵ Sakso Gramatiko aprašomame Brovalos mūšyje dalyvaujantys kuršiai ir estai kaunasi vėlgi švedų pusėje.⁷⁶ Nors pats mūšio faktas yra daug abejonių keliantis, kadangi minimas tik šiame vieninteliame šaltinyje, tačiau šiuo atveju svarbiausia yra rašytiniame šaltinyje vėlgi pasikartojantis naratyvas, kad kuršiai tai skandinavų pasaulio dalis, dalyvaujanti tuose pačiuose kariniuose įvykiuose, esanti neatsiejama nuo to pasaulio politinių srovių.⁷⁷ Tą patvirtina ir saga apie Orvar-Odą (*Örvar-Odds saga*) kurioje vėlgi kuršiai minimi kaip didelės, daugiatautės karinės operacijos dalyviai:

„O prieš Odui atvykstant į Holmgardą, Kvilanus telkė kariauną tris žiemas. Žmonėms atrodė, kad jis daug reikšmės skiria Odo atvykimui. Ten su juo buvo visi anksčiau išvardinti konungai. Svartas Geiridės sūnus irgi buvo tenai. Jis buvo taip pramintas nuo tada, kai pradingo Ogmundas Eitjovo Žudikas. Ten buvo ir didžiulė kariuomenė iš Kirjalalando ir Ravestalando, Revalando, Virlando, Eistlando, Livlando, Vitlando, Kurlando, Lanlando, Ermlando ir Pulinalando. Tai buvo tokia didelė kariuomenė, kad negalėjai suskaičiuoti šimtais. Žmonės labai stebėjosi, kam sutelkta tokia milžiniška kariuomenė.“⁷⁸

Kitas įdomus dalykas atsiskleidžiantis vertinant skandinavų rašytinius šaltinius yra ne kartą minimas bendradarbiavimas tarp estų, kuršių ir suomių etninių grupių. Toks bendradarbiavimo faktas fiksuojamas ir XIII amžiuje, Henriko Latvio kronikoje.⁷⁹ Lieka neaišku ar toks bendradarbiavimas buvo nulemtas skandinavų įtakos, poreikio vienytis prieš skandinavų grėsmę, siekiant konkuruoti su jais, ar tai buvo kitos priežastys. Be kita ko, rašytiniuose šaltiniuose aptinkama informacija leidžia susidaryti nuomonę, kad kuršiai, nors ir nepasiekę savarankiškais žygiais tokių tolių kaip normanų vikingai, vistiek svetimšalių irgi galėjo būti vadinami vikingais dėl veiklos panašumų. Pažymėtina, kad nepaisant kelių šio pavadinimo kilmės teorijų, vikingais normanai, apie IX a., buvo vadinami tik Anglijoje⁸⁰ ir tik vėliau šis

⁷⁴ VITA SANCTI ANSKARII A RIMBERTO ET ALIO DISCIPULO ANSKARII CONSCRIPTA (перевод В.В. Рыбаков) In *Из ранней истории шведского народа и государства. Первые описания и законы*. М. РГУ, 1997, с. 12.

⁷⁵ Ibid., с. 13.

⁷⁶ SAXO GRAMATICUS GESTO DANORUM (перевод А. С. Досаев) In *Деяния данов. Т1: Книги I–X. „Русская панорама“*. Москва. 2016, с. 281.

⁷⁷ Blomkvist, N. East Baltic Vikings - with particular consideration to the Ctrronians. In *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*. Klaipėda, 2005, p. 71 – 73.

⁷⁸ Mikučionis, U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje. [interaktyvus],[žiūrėta 2021-01-19]. Prieitis per internetą: <https://www.oocities.org/jgdrasilas/kursiai.htm>

⁷⁹ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград, 1938, с. 83.

⁸⁰ Mickevičius, A. *Vikingai Lietuvos istorijoje*. Vilnius, 2019, p. 15.

žodis tapo bendrinio terminu, apibūdinančiu visus iš šiaurės pasirodančius jūrų plėšikus. Pavyzdžiui Olafo Tryggvasono sagoje aprašančioje islandų susidūrimą su vikingais sakoma: „*kai jie išėjo į jūrą, į rytus, juos užpuolė vikingai. Tai buvo estai.*“⁸¹ Reikėtų suprasti, kad toje sagoje vikingai suprantami ne kaip skandinavai, bet kaip plėšikai. Lygiai taip pat vikingams priskiriami kuršiai šiame „Kniutlingų sagos“ epizode: „*Kai Danijos konungu buvo Haraldas Pustyklė, už nusikaltimus mažai bausdavo ir krašto gyventojus, ir vikingus, kurie tada plėšikavo Danijoje: kuršius ir kitus Rytų kraštų gyventojus.*“⁸² Vadinasi, šiuo atveju būti vikingu, vadinasi, lyg ir verstis plėšikavimu. Tiesa, reikėtų atsargiai vertinti šia formuluotes, turint omeny sagos užrašymo vėlesnius metus nei aptariami įvykiai,⁸³ o tuo metu jau galėjo būti nusistovėjusi kitokia terminologija. Visgi tai rodo pirmiausia visų plėšikų, pasirodančių iš jūros priskyrimą tai pačiai grupei žmonių ir tik po to, patikslinimui išskiriant jų etninę priklausomybę atskirais pavadinimais. Kai kurių mokslininkų keliamos versijos, grindžiamos žodžio *kuri-*, *kure-*, *kura-* etimologija kaimyninėse kuršiams etninių grupių kalbose (finų, estų, lyvių), leidžia spėti, kad pats pavadinimas kuršis, galėjo reikšti ne etninę priklausomybę, o grupę žmonių siejamų militarine veikla. Tokios išvados įgalina išvesti paraleles su pavadinimais *rus-*, *viking-* teigiant, kad visi šie žodžiai vienu laiku galėjo būti naudojami apibūdinant plėšikus, karius, pasirodančius iš jūros.⁸⁴ Taipogi skandinavų rašytiniai šaltiniai leidžia spręsti buvus ir mišrių vikingų būrių, kuomet juos sudaro įvairių etninių grupių žmonės, kurie kartu vadinami vikingais. Pavyzdžiui, viename skandinavų rašytiniame šaltinyje, sagoje (*Gongu Hrolfs Saga*), anoniminis autorius mini, kad prie Dauguvos upe, slavų žemių link keliaujančių ir pakeliui plėšikaujančių vikingų prisijungia ir vietiniai kariai.⁸⁵ Kitu pavyzdžiu galėtų būti sagos „Apie Sorlį Stipruolių“ (*Sörla saga sterka*) ištrauka:

„*Regisi man tavo vyrai, konunge, veikiau esą benarsiai ir veikiau tinkami tarnauti čia tavo menėje veikiau negu stoti į kautynes su narsiaisiais kariais iš Kurlando ir Šaltojo Svitjodo. Todėl geriausias mano patarimas yra toks, kad tu pasiduotum į nelaisvę ir atiduotum visą savo valstybę Hognio valdžion, pagal tokią malonę, kokios tu jam pasirodysi vertas gauti.*“⁸⁶

Kaip matyti iš pateiktos ištraukos, vikingų būryje, be normanų, yra ir kuršių bei žmonių iš slavų žemių ir nors ši saga kaip rašytinis šaltinis užfiksuota gana vėlai (14 -15 a.), tačiau pats naratyvas apie

⁸¹ Vitkūnas, M. Baltų karybos vėlyvajame geležies amžiuje (IX a. – XIII a. pr.) bruožai. In *Karo archyvas XXVIII*. Sud. G. Surgailis. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, Vilnius, 2013, p. 43.

⁸² *Kniutlingų saga* (vertė Mikučionis U.) Vilnius. 2002, p. 43.

⁸³ *Ibid.*, p. 198.

⁸⁴ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands, 2018, S. 182.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 176.

⁸⁶ Mikučionis, U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje. [interaktyvus],[žiūrėta 2021-01-19]. Prieitis per internetą: <https://www.oocities.org/jgdrasilas/kursiai.htm>

kuršius dalyvaujančius multikultūrinėse ekspedicijose, tikėtina, yra iš tų laikų, kai kuršiai dar buvo žinoma kaip savarankiška etninė grupė ar savotiška bendrija. Galėjo egzistuoti platesnis, nei dažnai įsivaizduojama, polietninis vikingų pasaulis, kurį sudarė ne vien normanai, bet ir baltai, ugrai-suomiai ir kiti etnosai taikiai bendraujantys ar kovojantys vieni su kitais, perimantys vieni iš kitų karybos ir navigacijos įgūdžius.⁸⁷ Nors su vikingų vardu pradžioje tapatinami tik normanai, palengva vikingavimas, nors ir dominuojant skandinavams, tampa daugiaetniniu reiškiniu. Rašytiniai šaltiniai nedviprasmiškai rodo, kad nemažai kuršių priklausė ne žemdirbių bendruomenei, o panašiai kaip ir Skandinavijoje sudarė specifinę jūroje pirataujančią bendriją. Tikėtina, jog „besispecializuojančių“ piratavime kuršių karo vadai negalėjo arba tik materialinių tikslų vedini, nesiekė kontroliuoti teritorinių bendruomenių narių ar įtvirtinti savo politinių galių.⁸⁸ O tai tik dar labiau sustiprina kuršių, kaip jūros karių, t.y. išskirtinai vikingavimu užsiimančių žmonių įvaizdį. Neabejotinai tai turėjo lemti bendros karinės kultūros, karo papročių ir taktikos sklaidą tarp visų Baltijos jūroje vikingaujančių karių, tame tarpe ir kuršių, tuom atitinkamai įtakojant kuršių socialinio elito elgsenos modelius. Kuršių militarinio elito išskirtinumą kitų baltų genčių, ypač rytinės dalies, atžvilgiu galėjo lemti jūrinių žygių specifika, kurios dėka jūrinės kuršių karių bendruomenės turėjo būti gana uždaro pobūdžio. Jei pvz. rytų Lietuvoje į plėšiamąjį žygį sausumoje teoriškai galėjo išsirengti bet kuris atitinkamo socialinio statuso bendruomenės narys, tai į jūrinius žygius patekti turėjo būti taikomi didesni apribojimai. Vikinginiai žygiai yra apriboti galimu dalyvių skaičiumi priklausomai nuo laivo dydžio ar išsiruošiančių laivų kiekio. Remiantis skandinavų rašytiniais šaltiniais matyti, kad neretai į vikingų žygį buvo išsirengiama vienu laivu, pvz. aukščiau aprašytoji saga „apie Haraldą Sigurdo sūnų“ mini tokį atvejį: „*Tada Hakonas iš karto išvyko iš šalies ir turėjo gerai įrengtą ilglaivį*“,⁸⁹ identišką atvejį mini ir „Egilio saga“: „*Torolvas ir Egilis gyveno pas Torirą didžiai gerbiami ir godojami. Pavasarį jie paruošė didelį ilglaivį, surinko žmonių ir vasarą išplaukė kariauti į Rytų žemes*“.⁹⁰ Tikėtina, kad esant ribotų vietų skaičiui laive, turėjo būti taikomi tam tikri atrankos reikalavimai. Jūriniai plėšiamieji žygiai trukdavo ilgesnį laiką nei žaibiški reidai sausumoje, o tai turėjo lemti glaudesnius įgulos tarpusavio ryšius. Galiausiai jūriniai žygiai reikalavo tam tikrų įgūdžių, kuriuos norint įgyti reikėjo nuolat plaukioti, o tai apsunkino toliau nuo pakrantės gyvenančių karių dalyvavimo galimybes. Tai galėjo tapti viena pagrindinių priežasčių lėmusių tikėtiną kuršių karių bendrijos išsiskyrimą į jūrines pirataujančias bendrijas ir teritorinio vieneto, orientuoto

⁸⁷ Vitkūnas, M. Baltų karybos vėlyvajame geležies amžiuje (IX a. – XIII a. pr.) bruožai. In *Karo archyvas XXVIII*. Sud. G. Surgailis. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Vilnius, 2013, p. 43.

⁸⁸ Mickevičius, A. *Vikingai Lietuvos istorijoje*. Vilnius, 2019, p.81.

⁸⁹ Mikučionis, U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje. [interaktyvus], [žiūrėta 2021-01-19]. Prieitis per internetą: <https://www.oocities.org/igdrasilas/kursiai.htm>

⁹⁰ *Egilio saga*. (vertė Steponavičienė S.) Vilnius, 2012, p. 125.

į veiklą sausumoje, kariaunas. Tokių bendrijų išsiskyrimas ir orientacija į skirtingas geografines erdves galėjo lemti ir tolesnes socialinio elito transformacijos kryptis, kas galbūt nulėmė skirtingą teritorinių vienetų vystymąsi, vieniems orientuojantis į jūrinę specifiką, su sąlyginai mažesne teritorija sausumoje (Pilsotas, Mėguva), kitiems plečiant savo ribas kaip analogiškai teritoriniai dariniai kitose baltų žemėse, taip išaugant į gana dideles teritorines organizacijas (Ceklis). Kad tam tikra dalis kuršių militarinio elito save realizavo ne tik jūriniuose vikingų žygiuose yra žinoma iš archeologinių tyrimų duomenų. Nemaža dalis kuršių karių koncentravosi būtent į veiklą sausumoje ir gan toli už Kuršo ribų. Archeologiniai duomenys leidžia daryti prielaidą, kad susiformavusių profesionalių karių bendruomenių nariai, lietuviai, prūsai ir kuršiai, XII – XIII a. dalyvavo lenkų kunigaikščių tarpusavio kovose ar Kijevo Rusios valdančiojo elito vykdomoje politikoje. Tokios tikimybės buvimą patvirtina archeologiniai radiniai liudijantys sąsajas su šiuo Rytų regionu. Pavyzdžiui analizuodami balnakilpių tipus archeologai pastebi tam tikrą tendenciją. X–XI a., skandinaviški balnakilpių tipai pasirodo Prūsijoje ir Vidurio Lietuvoje. Įdomu tai, kad XI a. prūsų ir Sembos skandinaviškuose kapinynuose randamos stepių klajokliams būdingos balnakilpės. Panaši situacija ir XI–XII a. kuršių kapinynuose, kur šalia vietinės arba skandinaviškos kilmės įkapių aptinkamos Eurazijos stepių klajoklių tipų balnakilpės. Kiek vėliau, XIII a., Lietuvą pasiekė ir kiti klajokliški balnakilpių tipai. Panašių balnakilpių aptikta Ukrainoje, taip pat ir Dunojaus regione. Beje, šio, taip pat su stepių klajokliais (kumanais) siejamo tipo balnakilpės paplitusios iki vidurio Vokietijos.⁹¹Taip pat su atsiradusia papildoma (ar pasikeitusia?) kuršių karių veikimo geografinė erdve rytų kryptimi, galima susieti ir rytietiškam šarvo tipui priskirtino lameliario plokštelių pavienius radinius vakarų baltų gyvenamose teritorijose. Baltų genčių teritorijoje lameliario šarvų fragmentai dažniausiai aptinkami lietuvių žemėse. Šių šarvų plokštelių rasta ir kuršių teritorijoje esančiame Libagu Saraji kapinyne bei Altenės pilies archeologinių tyrimų metu Žiemgaloje. Negalima visiškai atmesti prielaidos, kad XI–XII a. su stepių klajokliais siejamos balnakilpės ir šarvai sietini ir su skandinavų veikla Kijevo Rusioje, kurioje kaip samdiniai ar karo duoklininkai galėjo dalyvauti ir baltų kariai.⁹²Taip pat galima ir tiesioginė slavų įtaka pačiame Kurše, pvz. Adomo Brėmeniečio minimi pas kuršius besilankantys „graikai“ gali būti suprantami kaip slavai, graikų apeigų krikščionys.⁹³Tai, kad profesionalių karių grupės išvyksta iš savo teritorinio vieneto ribų ir atlieka tarnybą tolimuose kraštuose kaip samdiniai yra nestebinantys faktas, tačiau šiuo atveju tai aktualu kaip ne tik į jūrinę karybą orientuotos kuršių karių veiklos požymis, kuris rodo buvus glaudžius ryšius su tolimų kraštų, jūros atžvilgiu, socialiniu elitu. Tokios veiklos požymiai kažkuria dalimi atsveria įsitvirtinantį kuršių, kaip vien

⁹¹Bugys, P. „Karybos tendencijų Lietuvoje analizė ir jos problemos (ikivalstybinis ir ankstyvasis valstybinis laikotarpis)“; In. „Lietuvos pilys“ Nr. 7. Vilnius, 2020, p. 12.

⁹²Ibid., p. 13.

⁹³Donecker, S. *Origines Livonorum. Fruhneuzeitliche Hypothesen zur Herkunft der Esten und Letten*. Koln, 2017, S. 98.

tik jūrinių piratų įvaizdį. Tokių, skandinavų vikingų kultūrai būdingų elementų kaip laivo akcentavimas, pasireiškiantis tiek laidosenos apeigų papročiuose per laivinius palaidojimus, tiek epų kultūroje ar vikingų mene (runų akmenys ir kiti objektai kur sutinkama laivo ikonografija), nebuvimas tik sustiprintų tokios dvejopos kuršių bendruomenės vaizdinį. Kita vertus atskirų kuršių karių ar jų grupių veikla toli rytuose verčia prisiminti ir skandinavų visuomenės panašias karių bendruomenes, vadinamuosius variagus, kurie ginkluotos valdovo apsaugos funkcijas vykdė ne tik Bizantijos imperatoriaus rūmuose, bet ir tarnaudami Kijevo kunigaikščiams.⁹⁴Tokios militarine veikla grįstos sąsajos su skandinavų vikingų ar variagų bendruomenėmis, prūsų, vakarų slavų ar lietuvių karių grupėmis, įsiliejant į daugiatautes karių bendruomenes, rodytų plačios apimties ir įvairių krypčių kuršių karių veikimo arealą. 2017 – 2018 m. archeologiniai tyrimai Dniepro baseino Ostrivo kapinyne, Ukrainoje atskleidė tiesiogines baltų sąsajas su XI a. vidurio Kijevo Rusia. Spėjama, kad vakarų baltų migrantai čia galėjo atlikti karinę misiją – saugoti piliakalnius Rosos upės regione.⁹⁵Su stepių klajokliais siejamų balnakilpių tipų radinių atsiradimo ir pagausėjimo kuršių teritorijoje datavimas XI – XII a., taip pat lameliario tipo šarvo plokštelių radimas gali būti siejamas ir su kuršių veiklos suaktyvėjimu Baltijos jūroje, kas rodytų profesionalių karių socialinio sluoksnio pagausėjimą, brandą ir naujų savirealizacijos ir materialinio turtėjimo galimybių paieškas nepasiribojant ankstesnėmis veiklos erdvėmis. Tikėtina, kad tokiomis sąlygomis turėjo formotis aukštesnio lygio, platesniais ryšiais ir galimybėmis disponuojantis, valdantysis socialinis elitas.

Be karinės kultūros, didele dalimi kuršių bendruomenes, o tuo pačiu ir jų socialinį elitą, skandinavai galėjo įtakoti ir per prekybinius santykius. Visi ankstyvųjų viduramžių rašytiniuose šaltiniuose paminėti tarptautiniai prekybiniai keliai iš Skandinavijos į rytus driekiasi per rytines Baltijos žemes. Pavyzdžiui laivai siekiantys keliauti Volgos upe Bizantijos link, galėjo rinktis iš keleto pagrindinių kelių, besidriekiančių per dabartinių Baltijos valstybių arba šiaurės rytų Lenkijos, teritorijas.⁹⁶Ypač svarbią vietą, dėl savo geografinės padėties kuršių atžvilgiu, čia užima Dauguvos upė. Greičiausia tai buvo bene pagrindinis prekybinis kelias keliaujant nuo Baltijos jūros iki Bizantijos ir atgal.⁹⁷Kita, taip pat svarbi kuršių ir skandinavų santykiams upė buvo Nemunas, kuri įsiliedama į kitus vandens kelius sudarė dalį, taip vadinamojo „gintaro kelio“, besidriekiančio nuo Kuršo pakrantės iki pat pietų Europos ar Bizantijos.⁹⁸Šių

⁹⁴ Mickevičius, A. *Vikingai Lietuvos istorijoje*. Vilnius, 2019, p. 17.

⁹⁵ Baranov, V.; Ivakin, V. Burials with Weaponry in the Ostriv Baltic Graveyard in the Middle Dnieper Area (Excavated in 2017 and 2018). In *Viduramžių kariauninkai slavų ir baltų erdvėje*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis, T. XXXVII (sudarė Ščavinskas M.). Klaipėda, 2018, p. 99.

⁹⁶ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands. 2018, p. 97.

⁹⁷ Ibid., p. 101.

⁹⁸ Ibid., p. 107.

prekybinių kelių svarba lėmė nuolatinis skandinavų laivų pasirodymus Kuršo pakrantėse, o tai sąlygojo ne tik prekybinių santykių intensyvumą, bet ir karybos bei iš to išplaukiančių kitų bendruomenės elgsenos modelių pakitimus kuriems be abejonės pirmiausia įtaką darė tuometinis socialinis elitas. Pastebėtina, kad apie VII - VIII a. Baltijos jūroje laivams pradėjus naudoti bures atsirado galimybės naudotis kitais keliais, naviguojant jūroje, be būtino poreikio laikytis arti kranto linijos, sekant orientyrus, to pasekoje ypač išauga Gotlando vaidmuo, kas sąlygoja vietinių gyventojų materialinės padėties pagerėjimą, pastebimą ir archeologijoje.⁹⁹ Vistik senųjų kelių svarba, atsiradus naujoms navigavimo galimybėms, neišnyko, tiesiog plaukiančių Bizantijos link (arba išsiruošusių į tikslinį vikinginį žygį į Kuršą) laivų įguloms atsirado galimybės pasirinkti, priklausomai nuo saugumo situacijos, keliauti palei krantą vadovaujantis žinomais orientyrais arba bandyti naviguoti tiesiai į galutinį tikslą. Tokį pasirinkimą lėmė kelios priežastys. Keliavimas palei krantą vis dar turėjo nemažai privalumų išlikusių nuo senų laikų, daugiausia susijusių su buitinais poreikiais,¹⁰⁰ tačiau lemiantis veiksnys buvo saugumas, todėl įguloms kurios neturėjo tinkamo vedlio arba pačios nepažinojo vietinių vandenių, bei galimų kliūčių po vandeniu, visada geriau buvo laikytis toliau nuo kranto linijos.¹⁰¹ Laikytis toliau nuo kranto linijos vertė ir netikėtų atakų pavojus. Rašytiniai šaltiniai patvirtina, kad plėšikavimas Baltijos jūroje, vikingų laikais, buvo įprastas reiškinys ir dažnai vadovaujamas socialinio elito atstovų, todėl keliaujantys laivai, saugumo sumetimais burdavosi į grupes, konvojus.¹⁰² Tokia prie Kuršo krantų atvykstančių laivų įgulų elgsena leidžia spėti buvus pakrantėse išdėstyta jūros stebėjimo savotišką sistemą, kuri turėjo laiku pastebėti svetimus laivus, leidžiant laiku įspėti vietinius gyventojus ir pasiruošti gynybai arba svarstyti plėšimo galimybę, priklausomai nuo jūroje pasirodžiusių laivų kiekio ir statuso. Šioje srityje yra atlikti įdomūs Norvegijos profesorius Jan Bill skaičiavimai, kuriems atlikti kaip pagrindu buvo naudotasi Gokstado laivo radinio modeliu. Remiantis šiais skaičiavimais daromos išvados kiek laiko galėjo trukti panašaus laivo tipo kelionės iš vieno į kitą tašką, iš kiek toli toks laivas gali būti pastebėtas nuo kranto, ar tai galėjo formuoti savotišką jūros stebėjimo postų sistemą rytinės Baltijos pakrantėje. Nustatyta, kad stebėtojas nuo krante, aukščiau vandens linijos, įrengto apžvalgos posto gali pastebėti laivus net 18 km atstumu, o jei apžvalgos postas įrengtas ant kalno ar bokšte ir dar toliau. Tai leidžia laiku priimti tinkamą sprendimą ir pasiruošti gintis krante arba pasiųsti pasitiktinį laivyną prieš link (kuris iš laivų jūroje, dėl žemesnės stebėjimo pozicijos, bus pastebėtas pakankamai

⁹⁹ Ibid., p. 111.

¹⁰⁰ Kontny, B. Trade, Salt and Amber. The Formation of Late Migration Period Elites In The 'Balti-Culti' Area of Northern Poland (The Elbląg Group). In *Archeologia Baltica*. V. 17. *People at the Crossroads of Space and Time (Footmarks of Societies in Ancient Europe)*. Klaipėda, 2012, p. 69.

¹⁰¹ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands, 2018, p. 112.

¹⁰² Ibid., p. 112.

vėlai).¹⁰³Puikios jūros stebėjimo galimybės iš kranto, neleido išlaikyti paslapyje laivų atvykimo, todėl bet koks laikinas apsistojimas krante nebuvo saugus. Ypač jei keliavo pavieniai laivai arba rimtai neginkluotos prekybinių laivų grupės. Kita vertus tokia hipotezė paremta viso labo minėtu eksperimentu ir jos pagrįstumui nėra nei archeologinių, nei patikimų istorinių šaltinių duomenų. Visgi neatmestina, kad būtent pavojaus galimybė nuolatinius keliautojus minėtais maršrutais vertė išlaikyti kuo draugiškesnius santykius su vietiniais, idant gauti kažkokias saugumo garantijas.¹⁰⁴Laikantis minties, kad pagrindinė prielaida veikti nuolatiniams prekybiniams jūrų keliams buvo jų saugumas, atkreipiamas dėmesys, kad jūrų kelių saugumas XI – XII a. buvo efektyviai užtikrinamas tik tuose vandenyse kuriuos kontroliavo valstybės, todėl jūros kelių formavimosi procesas Baltijos jūroje, vikingų laikais buvo susijęs su valstybių susidarymo procesais.¹⁰⁵Kuršių atveju be abejonės tokias saugumo garantijas galėjo suteikti tik autoritetingi asmenys už tai gaudami tam tikrą naudą, pirmiausia materialinę. Tokie abipusiai naudingi santykiai su skandinavų karių ar pirklių grupėmis neabejotinai darė įtaką vietiniam elitui. Pirmiausia kuršių vadovaujantieji asmenys turėjo būti suinteresuoti išlaikyti tam tikrą karinę galią, kad jų autoritetas atvykėliams būtų neabejotinas ir nekiltų minčių apeiti vietinių diktuojamas taisykles, susirandant kitus autoritetus arba rizikuojant apsisaugoti patiems. Tai reiškė ne tik pakankamus ginkluotų žmonių kiekius, bet ir nuolatinį karinį pasirengimą reaguoti į bet kokius situacijos pokyčius. Visa tai vedė prie sudėtingesnių santykių bendruomenės viduje ir tarp panašių bendruomenių. Švedų mokslininkas Nils Blomkvist kuršių paminėjimus susiejamas su pagrindiniais prekybiniais keliais linkęs vertinti kaip galimą šių kelių kontrolę, neatsiejamą nuo svarbios kuršiams ir estams „plėšikavimo ekonomikos“.¹⁰⁶Kuršių ir estų elgsenoje įžvelgdamas kryptingą vykdomą politiką, paremtą ne tik jėga, bet ir taikos susitarimais, šis mokslininkas kelia hipotezes apie kuršių visuomenės organizacijos panašumus su skandinavų karalystėmis, iš to darydamas prielaidas, kad kuršiams turėjo būti nesvetima ir skandinavų valstybėse egzistavusi laisvųjų žmonių prievolė nuo tam tikro teritorinio vieneto statyti laivus ir aprūpinti juos ginkluota įgula. Ši versija nors ir paaiškintų gausias, pvz. estų vikingų laivų grupes gabenančias po kelis tūkstančius karių,¹⁰⁷grindžiant tai tam tikrais Baltijos rytinės pakrantės gyventojų organizacijos bruožais, tačiau verta kritikos. Pirmiausia mokslininkas vertindamas visus kuršių sudarytus taikos susitarimus ar laivų grupių paminėjimus juos vertina kaip vieningo Kuršo atstovų veiklą, įžvelgdamas jų veiksmuose priežastinį ryšį.

¹⁰³ Ibid., p. 113.

¹⁰⁴ Ibid., p. 113.

¹⁰⁵ *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R., Klaipėda, 2013, p. 179.

¹⁰⁶ Blomkvist, N. East Baltic Vikings - with particular consideration to the Curonians. In *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*. Klaipėda, 2005, p. 84.

¹⁰⁷ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград. 1938, с. 83.

Tačiau, kad kuršiai būtų pasiekę tokio lygio organizaciją, prilyginamą skandinavų valstybiniais dariniais, nėra jokių papildomų įrodymų. Sudaromi taikos susitarimai tarp atskirų uostų ir praplaukiančių vikingų grupių gali būti tiesiog pragmatiškų tikslų vedinų tradicijų, savotiškos paprotinės teisės apraiška, siekiant abipusiai naudingų santykių. Neaišku kokios kuršių grupės tuos susitarimus sudarė, nes neminimi jokie valdovai ar bent labiau pagarsėję karo vadai. Iš vėlesnių Kuršo dalybos aktų matyti, kad Kuršas buvo pakankamai susiskaldęs į atskiras teritorijas, o vėlesni įvykiai aiškiai rodo šių teritorijų gyventojų skirtingas elgsenas. Archeologiškai irgi galima skirti vienus Kuršo teritorinius vienetus nuo kitų. Tuo remiantis galima teigti, kad rašytiniuose šaltiniuose minimos kuršių laivų grupės galėjo būti kiekvienu atveju vis kito teritorinio vieneto organizuoti junginiai arba net iš mišrių teritorinių vienetų susivieniję kuršių vikingai, vedini karinio lyderio arba jų grupės, su trumpalaikiais tikslais, būdingais elementariam vikingų žygiui. Mokslininko minima laivų su įgulomis tiekimo prievolė, buvusi skandinavų valstybėse, vertintina kaip valstybinės reguliariosios karinės tarnybos organizavimo sistema. Skandinavų valdovų mobilizuojami laivynai vykdė valdovų politiką, aprašytas ne vienas jų tarpusavio mūšis jūroje arba teritoriniai užkariavimai vykdyti iš jūros. Tam buvo reikalingi nepalyginamai didesni laivų kiekiai nei iki tol. Tuo tarpu nėra jokių duomenų, kad panašių tikslų būtų turėję kuršių valdovai. Minimus kuršių dažnus pasirodymus pagrindiniuose prekybos keliuose toli nuo Kuršo pakrančių, galima būtų vertinti ne kaip organizuotą tų kelių kontrolę, bet greičiau kaip labiau matomą jų piratiškos veiklos momentą. Kuršius aprašė tais pačiais keliais besinaudoję skandinavai arba vokiečiai, todėl natūralu, kad sumuojant rašytinių šaltinių duomenis susidaro vaizdas, kad kuršiai nuolat tuose keliuose budėjo. Naudojimas pagrindiniais prekybiniais keliais yra neatsiejamas nuo vikinginės veiklos, o taikos susitarimų nuolatinis sudarinėjimas su prekybvietėmis ir uostais kuriais naudojamas, yra diktuojamas vikinginių žygių tradicijos, kitaip tokie žygiai prarastų ekonominę prasmę. Visgi šio mokslininko įžvalgos vertos dėmesio kalbant apie kuršių laivų aktyvumą arčiau Kuršo pakrantės, t.y. ten, kur kažkokia jūros dalies kontrolė galėjo kilti iš saugumo poreikio teritoriniams vienetais. Kita vertus kokią svarbą teikė kuršiai jūros stebėsenai ir pakrantės kontrolei nėra iki galo aišku. Archeologiniai duomenys, lyginantys rytietiško importo kiekį kuršių žemėse su Sembos pusiasaliu, leidžia suabejoti jūros kelio kuršių pakrantėmis didesne svarba. Valstybinės kontrolės nebuvimas kuršių pakrančių atkarpoje, kėlė nuolatinę šio prekybos kelio saugumo problemą. Dar XII a. jūros kelio ruožas nuo Sembos pusiasalio beveik iki dabartinio Ventspilio nebuvo jokios valstybės saugomas ir, būdamas priklausomas nuo kuršių piratų, kaip nuolatinis tranzitinis jūros prekybos kelias neveikė. Be to kelias jūros pakrantėmis iš Sembos į šiaurę buvo pavojingas ir dėl stiprių vakarų krypčių

vėjų, visada gresiančių išmesti laivus į krantą.¹⁰⁸Visgi kuršių piratų aktyvi veikla šiame ruože verčia vėl grįžti prie minties apie galimą jūros stebėjimo ir kontrolės sistemą, tradiciją, gimusią būtent iš prekybinių/karinių kuršių ir skandinavų santykių užgimusių būtent Kuršo pakrantėse. Apie tai, kad kuršių kraštas buvo pamėgtas kaip pagrindinis vikingų žygio tikslas liudija ir kai kurie rašytiniai šaltiniai. Pvz. saga „apie Hrolvą Pėstijį“ (*Göngu-Hrólfs saga*) sako:

„Jolgeiras labai siautėjo su savo karo žygiais ir smarkiai apiplėšinėjo ūkininkus bei prekijus, o dažniausiai kariaudavo Kurlande ir prisigrobdavo ten turto.“¹⁰⁹

Kad kuršių gyvenamos pakrantės nebuvo saugios, greičiausia dėl skandinavų militarinio aktyvumo galima spėti dėl pagrindinių gyvenviečių Kuršo vakarinėje dalyje lokacijos. Kuršo pakrantės gyvenvietės, dėl geografinių ypatumų, buvo labiau pažeidžiamos anpuolių iš jūros nei šiaurinėje Baltijos jūros dalyje įsikūrę miestai.¹¹⁰Kad miestai esantys arti jūros galėjo tapti lengvesniu taikiniu normanų vikingams dėl netikėtumo efekto kuris pasiekiamas atvykimo jūros keliais dėka, matyti iš Rimberto pasakojimo apie kuršių miesto *Seeburg* sunaikinimą.¹¹¹Šis aprašymas atskleidžia ne tik kokia katastrofa gali išvirsti gausios prieš kariuomenės pasirodymas prie per arti jūros išdėstytų gyvenviečių, bet ir tai, kad kažkokia gyventojų perspėjimo sistema buvo. Žinoma tie minimi septyni tūkstančiai gynėjų yra gerokai perdėtas skaičius, bet tai, kad miestą gynė gan rimtos pajėgos reikštų, kad kažkiek laiko, nors ir nepakankamai, gyventojai turėjo pasiruošti kovai ir susirinkti gynybai. Neminima, kad miestas užkluptas nepasiruošęs ir paimamas be pasipriešinimo. Tai verstų vėl grįžti prie hipotezės apie galimai buvusią jūros stebėjimo sistemą iš stebėjimo postų pakrantėje arba/ir saugos funkcijas atliekančių patruliuojančių laivų. Žinoma tai galėjo būti ir jūroje žvejybos ar kitais tikslais buvusių žmonių nuopelnas, juolab, kad gynyba buvo neefektyvi – švedai miestą paėmė praktiškai iš eigos, nes neaprašomi jokie apgulties ar ilgesnės kovos momentai. Visgi tai, kad žvejų laivelių, lenktyniaujančių su švedų laivynu, perspėjimas apie netrukus pasirodysiantį priešą būtų kažko vertas kariniu požiūriu, būtina sąlyga yra nuolatinis miesto pasirengimas kovai einamuoju momentu, kitaip tariant, gyvenimas karinėje parengtyje. Bet tokiu atveju sutelktų karių išlaikymas ir kitos išlaidos pasiteisintų tik tuo atveju jei būtų patikimos žinios apie priešiškos pusės vykdomus veiksmus, o tam reikalinga kažkokia tai žvalgyba ir informacija iš priešiškos teritorijos, kaip buvo gerokai vėliau vykusio, 1210 metais, Rygos miesto šturmo, nesėkmingai pasibaigusio kuršiams,

¹⁰⁸ Ibid., p. 179.

¹⁰⁹ Mikučionis, U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje. [interaktyvus], [žiūrėta 2021-01-19]. Prieitis per internetą: <https://www.oocities.org/igdrasilas/kursiai.htm>

¹¹⁰ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands. 2018, p. 114.

¹¹¹ VITA SANCTI ANSKARII A RIMBERTO ET ALIO DISCIPULO ANSKARII CONSCRIPTA (перевод В.В. Рыбаков). In *Из ранней истории шведского народа и государства. Первые описания и законы*. М. РГУ, 1997, с. 12

atveju.¹¹²Miesto paėmimas be ilgesnės gaišaties rodytų, kad gynėjai nebuvo pasiruošę tokiai priešo persvarai ir neturėjo rimtos informacijos apie artėjančio priešo kiekį ir tikslus. O tai, kad nemažas skaičius karių vistiek stojo į kovą gindami miestą, neminint, kad gyventojai bėgo, kitaip evakuavosi ar gelbėjo turtą, rodytų, kad nors miesto ir jo periferijos gyventojai apie grėšiantį antpuolį buvo informuoti paskutinėmis akimirkomis, kariai susirinko ir gynėsi būtent dėl jiems suteikto laiko tai atlikti. Greičiausia dėl komplekso priešasčių, tarp kurių galėjo būti ir ne tik palankesnės gyvenimo sąlygos pvz. vystyti žemės ūkį, bet ir šios, saugumo priešastys, pagrindiniai kuršių centrai buvo atitraukti kelis ar daugiau, kilometrų į krašto gilumą, o tai išskėlė vidinių vandens kelių svarbą ir plėtė kuršių elito įtaką krašto gilumoje, vertė imtis sudėtingesnių politinių sprendimų, gimdė tam tikrus teritorinius vienetus. Kai kurie krašto gilumoje įsikūrę kuršių centrai netgi įgavo ankstyvųjų miestų požymių.¹¹³Kad krašto gilumoje esantys kuršių centrai turėjo nepalyginamai geresnes perspektyvas apie priešą galimybes laiko atžvilgiu akivaizdu iš tolimesnės įvykių eigos kurią aprašo minėtoji Rimberto hagiografija:

„...Iš ten, pakilios dvasios palikę laivus, jie per penkias dienas skubėdami su didele narsa atvyko prie kito jų miesto, vadinamo Apulia. Tame mieste buvo 15000 kovotojų. Taigi, ten jiems atvykus, gyventojai užsidarė mieste. Jie (švedai) jį apgulė iš išorės, o anie (kuršiai) jį vyriškai gynė iš vidaus; jie (švedai) veržėsi vidun, o anie iš vidaus juos atbloškėdavo. Taip praėjo aštuonios dienos. Kiekvieną dieną priešai kovėsi nuo ryto iki vakaro ir daug jų iš abiejų pusių krito, tačiau nei vieni negalėjo pasiekti pergalės. Ir štai, devintą dieną švedai pavargę nuo tokios sekinančios kovos, pradėjo nerimauti ir su išgąsčiu bei virpuliu širdyse galvoti tik kaip jiems pabėgti iš ten sakydami: nebus sėkmės mums čia, o laivai mūsų toli“¹¹⁴

Kaip matyti iš šio aprašymo teksto, nekreipiant dėmesio į akivaizdžiai padidintus kuršių miesto gynėjų skaičius, pačių gynėjų lyginant su *Seeburg* miesto gynėjais buvo dvigubai daugiau. Taip galėjo būti tiek dėl miesto dydžio, tiek dėl geresnių mobilizacinių galimybių, turint omeny, kad krašto gilumoje esantys kuršių centrai turėjo nepalyginamai daugiau laiko pasiruošti gynybai dėl priešo pasirodymu pajūryje prarasto netikėtumo efekto. Kad ryžęsi pulti tokius centrus normanai atsidurdavo sudėtingoje situacijoje liudijama užsitęsęs kovoms smukusi švedų karių moralė ir jų prognozės dėl ateities:

¹¹² Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград, 1938, с. 130 - 133.

¹¹³ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands. 2018, p. 125.

¹¹⁴ VITA SANCTI ANSKARII A RIMBERTO ET ALIO DISCIPULO ANSKARII CONSCRIPTA (перевод В.В. Рыбаков). In *Из ранней истории шведского народа и государства. Первые описания и законы*. М. РГГУ, 1997, с. 12.

„...Kur mes pabėgsim? Štai laivai mūsų toli ir kada mes imsime bėgti, priešai mus persekiodami visiškai išnaikins...“¹¹⁵

Iš karių kalbų matyti, kad jie žinojo kas jų laukia – persekiojimas ir garantuota žūtis, turint omeny ilgą kelią iki pakrantės per priešo teritoriją. Iš esmės ši švedų operacija vertintina kaip nesėkminga, nepaisant gausios minimos išpirkos gautos iš miesto gynėjų. Operacijos tikslai visgi nebuvo pasiekti, kraštas nebuvo pajungtas savo valiai, teko pasitenkinti tik kaip vikinginio reido teikiamais rezultatais, kurie kažin ar galėjo atpirkti tokių gausių pajėgų logistiką ir lūkesčius. Be išpirkos iš miesto gynėjų gauti 30 įkaitų be abejonės turėjo būti kaip saugumo garantas grįžimui iki laivų. Tai galėtų būti vertinama kaip pakankamai įtakingo socialinio elito įtakos požymis, kuris galėjo duoti tokias saugumo garantijas, galiojančias iki pat pakrantės. Kita vertus, tai, jog neminimas joks miesto „karalius“ ar kažkoks pagrindinis asmuo, vertintina, kad miesto gynybos branduolį sudarė socialinio elito narių grupė, kurie galbūt atitiktų kunigaikščių statusą, kurie priima sprendimus kolegialiai. Bent jau IX amžiaus kuršių politiniame centre neminama kažkokia centralizuota valdžia, tačiau minimi įkaltai leidžia spręsti apie įtakingos socialinės grupės buvimą ir pasiektą pakankamą įtaką.

Vertinant tai, jog Apuolės gynyba atsilaikė prieš „nesuskaičiuojamą“ karaliaus Olafo švedų kariaunos invaziją pradėtą krašto nukariavimo tikslais, akivaizdu, jog Kuršo krašto mobilizaciniai pajėgumai bei karinė galia ir organizacija buvo pakankama, kad išspręsti mažesnio masto problemas kurias galėjo kelti plėšiamaisiais tikslais plaukiojantys normanų vikingai. Taigi, tokių stiprių gyvenviečių įsikūrimą krašto gilumoje, jūros stebėjimo, perspėjimo ir reagavimo sistemos tikėtiną susikūrimą neabejotinai lėmė skandinavų veikla, pasireiškusi kuršių įtraukimu į savo karines kampanijas, tuo pat metu betarpiškai vykdant savo veiklą Kuršo teritorijoje ar šalia jos. Su panašiomis, kaip Kuršo pakrantėse besisukinėjantiems skandinavams kylančiomis saugumo problemomis, susidurdavo ir tie kuršiai, kurie išsirengdavo į vikinginius žygius toliau nuo savo gyvenamųjų teritorijų. Tai vertė juos taip pat organizuotis į didesnes laivų grupes kurios galėjo būti vadovaujamos vieno arba kelių socialinio elito atstovų. Pavyzdžiui paminėjime Kniutlingų sagoje, kuriame pasakojama apie nesėkmingai pasibaigusį kuršiams mūšį su danais ties Jarnloka, kalbama apie dešimties kuršių laivų grupę.¹¹⁶Kad tokios laivų grupės buvo gana dažnas reiškinys, sudarantis rimtą problemą netgi tokioms galingoms valstybėms kaip Danija, galima spręsti iš to, jog buvo periodų XI a., kai Skandinavijos pakrantėse teko žiemą ir vasarą laikyti patrulinių laivų grupes, siekiant apsisaugoti nuo plėšikaujančių kuršių. Apie 1170 m. Danijos karalius Valdemaras Didysis, siekdamas garantuoti ramybę savo sūnaus karūnavimo iškilmių metu, pasiuntė laivus, kad Baltijos

¹¹⁵ Ibid., c. 13.

¹¹⁶ *Kniutlingų saga* (vertė Mikučionis U.) Vilnius, 2002, p. 158.

jūrą nuo piratų didesniu nei įprasta spinduliu nuo Danijos išvalytą.¹¹⁷Kai kada dėl tokių laivų grupių nuolatinės grėsmės tekdavo skandinavų valdovams keisti planus ir vietoj dalyvavimo svarbiuose kariniuose veiksmuose pereiti prie savo krašto gynybos. Sagoje „apie Norną-Gestą“ (užrašytoje apie 1300 m.) sakoma:

„Tada mes matome daug laivų plaukiant iš šiaurės. Jiems vadovavo Gandalvo sūnūs. Tada jie puola vieni kitus. Sigurdo Žiedo ten nebuvo, mat jis gynė savo šalį, nes ten siautėjo kuršiai ir kvenai.“¹¹⁸

Kniutlingų sagoje, toje vietoje kurioje pasakojama apie sembų pirklio Vidgaudo nuotykius, minima neapibrėžto dydžio plėšikaujančių kuršių laivų grupė.¹¹⁹Šis bandymo apiplėšti pirklių Vidgaudą aprašymas atskleidžia kai kuriuos kuršių piratų taktikos elementus: kuršių laivų flotilė patruliuoja jūroje, laukdama iš prekybos su Rytų kraštais (veikiausiai Dauguvos ir Suomiių įlankos prekybos keliais) vykstančių laivų. Flotilė gausi, ir tai leidžia laivus jūroje išdėstyti taip, kad kelias numanoma puolamo laivo plaukimo kryptimi būtų užblokuotas. Prūsų pirkliui nebelieka nieko kita, kaip keisti plaukimo kryptį ir plaukti ne link Sembos, o link Danijos krantų.¹²⁰Iš šio aprašymo galima daryti hipotetinę prielaidą, kad tokia taktika galėjo būti naudojama ir prieigų prie savų kraštų kontrolei bei apsaugai visų įtakingesnių Baltijos jūros pakrantėse gyvenančių tautų ar etninių grupių, ypač skandinavų. Remiantis šia prielaida, kad krašto apsauga nuo pavojų iš jūros užsiima atskiros laivų grupės, kurios viso saugojimo laikotarpiu turi arba patruliuoti dideliuose plotuose arba, kas labiau tikėtina, kontroliuoti svarbiausius prieigos kelius, reaguojant į pranešimus apie priešo pasirodymą, kas matyti iš danų elgesio aprašyme Kniutlingų sagoje, pasakojančioje apie minėtą mūšį su kuršiais ties Jarnloka, darytina išvada, kad tų laivų grupių išlaikymu, logistika, rūpinosi atsakingi asmenys, valdovų patikėtiniai. Iš skandinavų rašytinių šaltinių matyti, kad tokie, už krašto apsaugą atsakingi asmenys vikinginiame periode buvo epizodiškai atsirandantys pagal poreikį ir su savo pajėgumais tas funkcijas atliekantys. Sagoje „apie Magnų Gerąjį“ (*Magnúss saga góða*), valdovo kalboje sakomoje savo valdiniam yra tokie žodžiai:

„...kaip jūs žinote, kad visi danai šią vasarą pasidarė mano žmonėmis, tai dabar ta šalis neturi hovdingo (valdovo), kai aš būnu išvykęs, o ten, kaip jūs žinote, yra labai siaubiama vendų ir kuršių, ir kitų rytų kraštų gyventojų, arba taipogi saksų. Aš jiems prižadėjau paskirti hovdingą krašto gynybai ir valdymui. Aš nematau jokio žmogaus, taip pat gerai tinkamo visais atžvilgiais kaip Sveinas Ulvo sūnus. Dabar aš ketinu padaryti jį savo jarlu ir įteikti jam rankosna Danų valstybę valdymui, kai aš būnu

¹¹⁷ Vitkūnas, M. Baltų karybos vėlyvajame geležies amžiuje (IX a. – XIII a. pr.) bruožai. In *Karo archyvas XXVIII*. Sud. G. Surgailis. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Vilnius, 2013, p. 45.

¹¹⁸ Mikučionis, U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje. [interaktyvus], [žiūrėta 2021-01-19]. Prieitis per internetą: <https://www.oocities.org/igdrasilas/kursiai.htm>

¹¹⁹ *Kniutlingų saga* (vertė Mikučionis U.) Vilnius. 2002, p. 113.

¹²⁰ Vitkūnas, M. Baltų karybos vėlyvajame geležies amžiuje (IX a. – XIII a. pr.) bruožai. In *Karo archyvas XXVIII*. Sud. G. Surgailis. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Vilnius, 2013, p. 45.

Norvegijoje, kaip kad Knutas Galingasis paskyrė Ulvą, jo tėvą, Danijos hovdingu, kuomet Knutas būdavo Anglijoje.¹²¹

Sagoje „apie Haraldą Sigurdo sūnų“ (*Haralds saga Sigurðarsonar*) irgi randamas panašus epizodas:

„Tada Hakonas iš karto išvyko iš šalies ir turėjo gerai įrengtą ilglaivį. Jis atvyko į pietus Danijon ir iškart nukeliavo susitikti su savo svainiu, konungu Sveinu. Konungas jį džiaugsmingai sutiko ir iškėlė jam dideles vaišes. Hakonas pasidarė tenai krašto sergėtoju nuo vikingų, kurie labai siaubdavo Danų valstybę, vendų ir kitų rytų kraštų gyventojų, ir taipogi kuršių. Jo karo laivai plaukiojo jūroje ir žiemą, ir vasarą.“¹²²

Ar kuršių pirataujančių bendrijų vadai galėjo irgi atlikinėti tokias šalutines funkcijas greta pagrindinės piratavimo veiklos? Ar tokios specifinės apsaugos užduotis turinčios laivų grupės yra jau aukštesnio išsivystymo valstybinės organizacijos požymis, kuris dar neaktualus tokios organizacijos nesukūrusiems ir visai kitų motyvų vediniams kuršių vikingams? Kniutlingų sagos epizodas apie laivų flotilę kontroliuojančią vandens kelius į Sembą rodo, kad bent organizacines galimybes, taktinius, navigacinius įgūdžius tam buvus. Sagos „apie Haraldą Sigurdo sūnų“ tekste atsiskleidžia skandinavų elito skirtingų sluoksnių, teritorinio valdovo ir jūrine veikla užsiimančio vikingų vado, santykis bendradarbiaujant, šiuo atveju saugumo srityje. Kaip minėta, tokias išsidiferencijuojančias pagal veiklos kryptis socialines grupes, kurių vienos aktyvesnės savo veikla jūroje, kai tuo tarpu kitos koncentruojasi kaip teritorinės bendruomenės su atitinkamais socialiniais elitais, tikėtina buvus ir pas kuršius.¹²³

Aštuonių laivų dydžio kuršių laivų grupė minima Henriko Latvio kronikoje. Šis rašytinis šaltinis, pasakodamas apie jūros sąsiauryje (*zund*) vykusius įvykius pasakoja taip:

„Ir kada vyskupas su savo piligrimais išvyko į Gotlandą, palikęs Livonijoj visus vyrus su kai kuriais piligrimais, kuršiai, Kristaus vardo priešininkai, netikėtai pasirodė sąsiauryje prie jūros kranto su aštuoniais piratų laivais. Juos pamatę, pilgrimai, išlipę iš savo didelių krovinių laivų (*de coggonibus*), susėdo į mažesnius ir nuskubėjo link pagonių, bet iš neapdairumo valtys skubėjo stengiantis aplenkti viena kitą ir anksčiau pasiekti priešą. Kuršiai iškrovė savo piratiškų laivų priekius ir pasuko juos į atplaukiančius, sustatę po du laivus greta ir tarp poros laivų palikę tarpą. Pilgrimai, priartėję pirmaisiais savo laivais, pateko į piratų laivų tarpą ir kadangi piligrimų laivai buvo maži, tai jie negalėjo pasiekti

¹²¹ Mikučionis, U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje. [interaktyvus], [žiūrėta 2021-01-19]. Prieitis per internetą: <https://www.oocities.org/igdrasilas/kursiai.htm>

¹²² Mikučionis, U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje. [interaktyvus], [žiūrėta 2021-01-19]. Prieitis per internetą: <https://www.oocities.org/igdrasilas/kursiai.htm>

¹²³ Mickevičius, A. *Vikingai Lietuvos istorijoje*. Vilnius, 2019, p. 81.

priešininko, stovėjusio už juos daug aukščiau. Vienus piligrimus kuršiai užmušė ietimis, kiti nuskendo, dar kitus sužeidė, likusieji buvo priversti grįžti prie koga ir atsitraukti. ¹²⁴

Susidaro įspūdis, jog sąsiauryje veikusių kuršių laivų įgulų aprašyti veiksmai buvo atlikti pagal bendrą komandą. Kuršiai sutikę priešą visi sutartinai suporuoja laivus po du, greičiausia dėl to, kad kiekvienas laivas turėtų vieną saugų bortą, tokiu atveju sudarant galimybę skirti daugiau kovotojų išorinio borto gynybai. Neminima, kad tai būtų buvę atlikta pastebimai spontaniškai. Iš situacijos aprašymo susidaro įspūdis, kad veiksmas buvo darnus. Tai yra specifinių, karinių žinių reikalaujantys įgūdžiai. Net ir tokiai primityviai rikiuotei sudaryti reikalingas specialusis pasirengimas, kuris įgyjamas galimai prieš tai buvusių paruošiamųjų pratybų dėka. Yra žinoma, kad gynybiniais tikslais laivus surišdavo ir krikščionių piligrimai, pvz. panašus epizodas minimas Henriko Latvio kronikoje aprašant vokiečių susidūrimą jūros įlankoje su pagonimis estais.¹²⁵Kad panaši laivų rikiuotė ir taktika buvo naudojama ir skandinavų kur kas senesniais laikais žinoma iš kitų rašytinių šaltinių. Pavyzdžiui Sakso Gramatiko kronikos vietoje, pasakojančioje apie Norvegijos karaliaus Haraldo ir Danijos karaliaus Sveno susidūrimą jūroje, vykusį XI a. pradžioje.¹²⁶Šaltinyje kuriame aprašomi danų laivyno panašūs veiksmai, krinta į akis tai, kad tokį sprendimą (surišti laivus) priėmė ne vienas asmuo („danai nusprendė“), neįvardijant, kad tai galėjo būti karaliaus Haraldo sprendimas. Tokiu atveju galima kelti hipotezę, kad tai galėjo būti vadų grupės kolegialus sprendimas. Krinta į akis panašūs priešo persvaros momentai ir reakcija į juos – tiek skandinavų mūšio, tiek kuršių susidūrimo su piligrimais atvejais pereinama į gynybinę rikiuotę tuo pačiu sumažinant ar panaikinant išvis bet kokio manevro laisvę. Žinoma, tokia reakcija danų su norvegais atveju galėjo būti ir spontaniška, siekiant atimti galimybę kariams pasitraukti iš mūšio. Kad karių nerimo apraiškų ir moralės smukimo ženklų būta paaiškėja iš tolimesnio kronikos teksto kuriame pasakojama apie danų kariuomenės dalies pabėgimą:

*„ Tačiau tuo metu kai danai negalėjo tikėtis pastiprinimo, norvegams netikėtai atskubėjo pagalba iš vieno vietinio karvedžio. Tai pamatę kariai iš Skonės, nusiminę ir smukusios dvasios, stengdamiesi neišsiduoti jokiais pašaliniais garsais, nusileidus saulei, nupjovė lynus, nukapojo juos tarpusavyje rišusias virves ir naktį prasidėjusios audros metu paliko likusią kariuomenę. Tada, stengdamiesi irkluoti kaip galima tyliau, jie pasistengė pasitraukti upe, tuo pačiu keliu kaip ir atvyko...“*¹²⁷

¹²⁴ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград. 1938, с. 129.

¹²⁵ Ibid., с. 174.

¹²⁶ SAXO GRAMATICUS *GESTO DANORUM* (перевод А. С. Досаев). In *Деяния данов. Т2: Книги XI–XVI. „Русская панорама“*, Москва. 2017, с. 10.

¹²⁷ Ibid., с. 11.

Šis danų kariuomenės dalies pasitraukimas primena kuršių laivo pasitraukimo iš artėjančio mūšio Jarnlokos uosto prieigose atvejį, kada žemesnės grandies vadas priima savarankišką sprendimą ir atsakomybę bei atsiskiria su savo žmonėmis. Nors dezertyravimas yra neretai pasitaikantis reiškinys karo veiksmų istorijoje, tačiau taip pat tai gali būti vertintina ir kaip žemesnės grandies vadų savarankiškumo požymis. Tas pats taikytina ir aprašytos netikėtos pagalbos norvegams atvejui – vietinis neįvardintas karvedys prisijungia prie karaliaus Haraldo kariuomenės mūšio išvakarėse. Ar šis prisijungimas buvo planuotas ar taip pat netikėtas ir norvegams - nežinia, bet iš to kas pasakyta aišku, kad ne visi norvegų karaliui lojalūs karo vadai susirinko iš anksto, kai buvo telkiama kariuomenė mūšiui ir galimai sprendimas prisijungti prie karo veiksmų buvo priimtas asmenine iniciatyva. Tai, kad danai, net ir matydami prieš persvarą lieka laukti mūšio, turint omeny, kad danų karalius vieną mūšį jau buvo pralaimėjęs tiems patiems norvegams prieš tai (taip pat dėl nelygios jėgų pusiausvyros prieš naudai),¹²⁸ galima vertinti kaip lojalumo savo valdovui išraišką. Remiantis šia informacija galima daryti prielaidą, kad danų karinėje organizacijoje vieno valdovo institutas buvo aiškiai išreikštas ir turėjo didelę įtaką, tačiau taip pat tebėra vikingų bendruomenei būdingo atskirų karo vadų (erlų) ar net laivų vadų savarankiškumo požymių ir jų lojalumo ar nelojalumo klausimai neretai sprendžiasi jų asmenine iniciatyva.

Jei Sakso Gramatiko aprašomi danai laivus surišo ne tik dėl efektyvesnės gynybos, bet ir savo pajėgų kontrolės, dezertyravimo prevencijos tikslais, tai Henriko Latvio aprašomi kuršiai tikslingai sudarė suporintų laivų rikiuotę efektyvaus prieš naikinimo tikslu. Apie tai galima spręsti iš to, kad laivų rikiuotė buvo suskaidyta poromis, paliekant tarp porų siaurus tarpus, taigi, tai nebuvo desperatyvus sprendimas, kurio pagrindas galėjo būti ir siekimas neleisti išsibėgioti kariuomenei. Henriko Latvio kronikos jūros sąsiaurio mūšio aprašyme neužsimenama apie vadovaujantį asmenį ar jų grupę, tačiau patys kuršių sutartiniai veiksmai atlikti per trumpą laiką, leistų daryti hipotetines prielaidas, kad toks socialinio elito atstovas galėjo būti ir tokia rikiuotė buvo sudaryta pagal vieno vadovaujančio asmens komandą. Galėjo būti ir vadovaujančių karo vadų grupė, tačiau tokiu atveju jie turėjo veikti be ilgesnių diskusijų, vykdydami iš anksto žinomą planą tokiems atvejams.

Ne mažesnė nei keturių karo laivų grupė minima vėlgi Henriko Latvio kronikoje, aprašant kuršių ir piligrimų fryzų, vykstančių į Rygą, susidūrimą Gotlande.¹²⁹

Nemažos laivų grupės, vienijančios net po šešiolika ir daugiau laivų minimos Henriko Latvio kronikoje buvus ir pas estus. Pastaruosiuose paminėjimuose, tiek kalbant apie kuršių persekiojamą sembų pirklį, tiek apie kuršių ir piligrimų susidūrimą jūros sąsiauryje (*zund*) ar Gotlando saloje, pastebimas laivų

¹²⁸ Ibid., c. 9.

¹²⁹ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград, 1938, p. 130.

tipo, nusakančio jų paskirtį išskyrimas. Minimi „*kuršiai su karo laivais*“ („Kniutlingų saga“) arba „*kuršiai... su aštuoniais piratų laivais*“ (Henriko Latvio kronika), „*pagrobė keturis piratiškus laivus su visu grobiu...*“ taip netiesiogiai nurodant šių kuršių bendruomenių veiklos specifiką. Tai leistų grįžti prie minties apie galimybę egzistuoti tik piratavimu užsiimančių kuršių bendruomenėms, turinčioms savo elitą, kurio įtaka buvo didesnė jūroje, be platesnių galimybių įtvirtinti savo galias sausumoje. Apie tik vikingavimu užsiimančių kuršių socialinio elito transformacijas duomenų trūksta, vistik didelių laivų grupių paminėjimai rodytų savotiškos organizacijos vystymąsi ir šioje srityje. Darant prielaidą, kad kuršiai, dėl panašaus gyvenimo būdo ir nuolatinių ryšių, galėjo vadovautis skandinaviškuoju bendruomenių modeliu, tikėtina, kad jūroje plėšikaujančių kuršių bendruomenių elitas turėjo patirti dalinai panašias transformacijas kaip ir pirataujančių skandinavų vikingų socialinis elitas, bent jau iki skandinaviškų valstybių susidarymo, žinoma, neužmirštant skirtingas įtakas patiriančių skandinavų ir kuršių visuomenių skirtumų. Skandinavai, kontaktuodami su įvairaus išsivystymo valstybėmis ir valstybiniais dariniais toli už Baltijos regiono ribų, kurdami savo valstybes, veikiami christianizacijos procesų, patyrė spartesnius socialinio elito pokyčius ir po skandinaviškų valstybių susikūrimo bei krikšto, kuršių socialinio elito atskirtis ir vystymosi kelių išsiskyrimas tapo ryškesnis. Tačiau tiek kuršių, tiek skandinavų elito betarpiškas kontaktavimas veikė kuršių bendruomenes ir jų elito formavimosi procesus. Kai kurie mokslininkai netiesiogiai, išskiria kelias normanų vikingų vadų formavimosi pakopas. Anot jų, vienokie vadai buvo iki vikingams pirmą kartą užpuolant Angliją, t. y. iki vikingų epochos Europoje pradžios (793 m.). visai kitokie vikingų vadai buvo VIII a. pabaigoje – X a. pradžioje, t. y. kai buvo vikingų siaubimų Europoje pikas. Kaip tik tada iškilo tokie vadai, kuriems pakludavo kiti regiono vadai su savo kariais. Būtent šie vadai buvo arčiausiai to, ką dabartiniai istorikai vadina „karaliais“, šaltiniuose ir istoriografijoje jie dažniausiai įvardijami kaip erlai arba konungai. Galiausiai trečia pakopa – kai vadai tapdavo vieno vado – karaliaus – pavaldiniais.¹³⁰ Remiantis rašytiniais šaltiniais, galima spėti, kad kuršių elitas išgyveno pirmąją ir antrąją transformacijos pakopą, t. y. iš pavienių laivų vadų ar smulkių teritorinių vienetų valdytojų iškilo iki stambiams junginiams vadovaujančių, toli siekiančius ryšius užmezgusių, stambius teritorinius junginius valdančių ir savarankišką politiką vykdančių valdovų. Grįžtant prie rašytinių šaltinių informacijos, galime daryti hipotetinę išvadą, kad Kniutlingų sagoje minimų, prie Jarnlokos plėšikaujančių kuršių, grupė buvo vadovaujama kelių vadų kurie, kiekvienas galėjo priimti savo sprendimus savarankiškai, ko pasekoje vienas iš jų, įvertinęs situaciją, nusprendžia atsiskirti nuo grupės. Tuo tarpu jūros mūšio, vykusio netoli Gotlando, aprašyme matome darnius bendrus veiksmus, kurie galėjo būti vieno vado, arba darnios vadų

¹³⁰ Ščavinskas, M. Nauja knyga apie Skandinavijos christianizaciją. In *Lietuvos istorijos metraštis*. 2012 Metai, T 1. Vilnius, 2013, p. 179.

grupės, vadovavimo pasekmė. Galbūt tai rodytų kažkokius tai minėtos transformacijos, šiuo atveju įvykusios nuo XI a. įvykių, minimų „Kniutlingų sagoje“, iki XIII a. jūrinio mūšio aprašyto Henriko Latvio kronikoje, požymius? Kad kuršių socialinis ir valdantysis politinis elitas pasirodant vokiečių kolonistams buvo visai kitoks, nei aprašytasis „Kniutlingų sagoje“, rodo ir vėlesni kuršių veiksmai po jūros sąsiaurio mūšio, ruošiantis Rygos miesto puolimui.¹³¹ Iš kronikos teksto akivaizdu, kad XIII amžiaus pradžioje kuršių vadai jau buvo įgiję didelių politinių galių regione, bei užmezgę ryšių su kitų genčių ir etninių grupių socialiniu elitu. Lyviai kreipėsi būtent į kuršius, o kuršių vadai siuntė pasiuntinius ne tik į kaimynines gentis, bet ir pas slavų vadus. Surinktos kariuomenės dydis bei karinės operacijos vykdymas taip pat yra akivaizdus įgytos galios ir aukštesnio išsivystymo lygio rodiklis. Rygos puolimo aprašyme, kaip ir jūros sąsiaurio mūšyje, kuršiai išsiskiria disciplinuotais veiksmais, besiskiriančiais nuo aprašymo Kniutlingų sagoje apie Jarnlokos uosto puolimą, todėl šis rašytinio šaltinio epizodas vertas detalesnio nagrinėjimo:

„sekančią dieną, vos tik pradėjo švisti, jie pamatė (piligrimai), kad visa jūra apsidengė tarsi tirštu debesim, o tada tie kurie buvo laivuose, žžiūrėjo gausybę besiantinančių pagonių su didele kariuomene; vieni pasirengė gynybai, kiti bėgo į vienuolyną. Betgi pagonys vildamiesi užimti miestą netikėtai, kol apie juos nebuvo pasiekusi žinia, piligrimų laivų nepuolė, o skubėjo į miestą.“¹³²

Iš šių kronikos eilučių galime daryti išvadą, kad kuršiai į laukimo pozicijas jūroje, netoli atakos objekto, išplaukė naktį, nes jų staigus ir skaitlingas pasirodymas vos tik pradėjus švisti kitaip nepaaiškinamas. Kuršių nesivėlimas į tarpines kovas, nors ir esant, sąlyginai lengvam grobiui, judant link miesto, rodo puikią to meto vikingams organizaciją ir discipliną. O tai galima būtų vertinti kaip savotišką, neįvardinto vadovaujančio asmens arba, greičiau jų grupės, priimtų sprendimų, patvirtinto operacijos plano galios rodiklį. Kad XIII amžiaus kuršių vadai buvo nebe pavienių laivų ar jų nedidelių grupių vadovai, rodo ir surinktos kariuomenės dydis:

„kuršiai paliko savo laivus Dauguvoje ir savo kariuomenę sustatė lauke. Kiekvienas nešėsi priešais save medinį skydą, sukaltą iš dviejų lentų, ir kuoką, panašią į piemenų lazda, skydai prilaikyti, ir kada saulė apšvietė baltus skydus, tai ir vanduo ir laukai subolavo. Didelė ir stipri kariuomenė artinosi prie miesto.“¹³³

Šioje kronikos eilutėje labiausiai krenta į akis netipinis kuršių ginkluotės aprašymas ir kariuomenės skaitlingumas. Neatmestina, kad Henrikas Latvis, kaip krikščionis aprašinėdamas pagonis priešus, galėjo siekti susieti šventojo miesto (Rygos) ir puolančių pagonių vaizdinius su Šv. Rašto naratyvu,

¹³¹ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград. 1938, с. 130.

¹³² Ibid., с. 131.

¹³³ Ibid., с. 131.

kur Izraelio priešai irgi puola kuokomis. Tačiau galbūt dviejų lentų skydai ir lazda „skydai prilaikyti (paremti)“ galėjo būti kitokio sumanymo požymis? Neatmestina, kad kuršių vadovybė galėjo taip bandyti išspręsti saugumo problemą kariuomenei judant plyname lauke link gynybinių įtvirtinimų prieš balistas. Tokie lentiniai skydai priremti lazda, galimai turėjo pasitarnauti kaip pastatoma priedanga. Neatmestina, kad kuokos paskirtis galėjo būti neteisingai suprasta įvykių liudininko. Kita vertus galbūt kariuomenės skaitlingumas yra tokios keistos ginkluotės priežastis? Galbūt siekiant apginkluoti mobilizuotą masę žmonių buvo prigaminta paskubomis dvilencių skydų, kurių balta spalva reikštų šviesią, šviežių lentų spalvą? O medinės kuokos turėjo kompensuoti metalo ginklų trūkumą? Taip pat pastebėtina, jog nors ir minima karių gausa kurie „*kiekvienas nešėsi priešais save medinį skydą*“, tačiau tai nieko nepasako apie kokią nors naudotą rikiuotę, suglaustas eiles ar „skydų sieną“, kas rodytų buvus kažkokią tai sausumos kariuomenės, su aukštesnio lygio karine organizacija, būdingą taktiką. Kai kurių mokslininkų teigimu lietuviai sutankintą skydų rikiuotę, vadinamą „skydų sieną“, ima naudoti tik XIII a. ir anksčiausiai, aiškiai nurodantis tokią naudotą rikiuotę paminėjimas siejamas su 1262 m. įvykiais aprašytais Ipatijaus metraštyje.¹³⁴ Tačiau iš ankstesnių rašytinių šaltinių aptarimų (pvz. Egilio karių elgsenos susidūrus su kuršiais¹³⁵) matyti, kad sutankinti rikiuotę ir ją dengti skydais, profesionaliems kariams susidūrus su priešu buvo įprastas veiksmas, todėl ir kuršių kariams turėjo būti žinomas. Kad skydai naudojami tik kaip stacionari, o ne kaip asmeninė kario apsauga, matyti iš kronikos teksto aprašančio vėlesnius kuršių veiksmus bandant padegti miestą: „*kada jie išėjo iš savo skydų priedangos, kad sunėsti malkų laužui, daugelis jų nukentėjo nuo strėlių*“.¹³⁶ Vadovaujantis šiomis prielaidomis, galima būtų daryti išvadą, kad Rygos miesto puolimui vadovavę kuršių vadai pasirėmė kariuomenės skaitlingumu, o ne profesionalumu, mobilizuodami ne tik profesionalius karius, bet ir kitų socialinių grupių atstovus, juos apginkluodami prastesne ginkluote arba kitokių priežasčių vedini aprūpindami lazdomis ir skydais, tačiau neturėdami galimybės įdiegti karinės taktikos įgūdžių per trumpą laiką. O tai rodytų, kad šiuo atveju veikė ne tik specifinės, gerai ginkluotos kuršių vikingų grupės, bet, galbūt ir teritorinių vienetų elito atstovai mobilizavę net ir su karyba nesusijusius laisvuosius bendruomenės narius, sudariusius savotišką pašauktinę kariuomenę, tačiau, kurie tam neturėjo nei tinkamų priemonių nei ryžto, apie ką galima spręsti iš tolimesnių veiksmų, kuomet susidūrus su priešakinėmis gynėjų pajėgomis kuršių kovotojai nesugeba užimti įtvirtinimų, pasitaiko dezertyravimo atvejų, kas rodytų smukusią mobilizuotų žmonių moralę ir galbūt,

¹³⁴ Baronas, D. Lietuvių karo meno XIII a. kontekstas ir karybos naujovės XIV a. antroje pusėje – XV a. pradžioje. In *Karo archyvas XXXIV*. Sud. G. Surgailis. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Vilnius, 2019, p. 11.

¹³⁵ *Egilio saga*. (vertė Steponavičienė S.) Vilnius, 2012, p. 126.

¹³⁶ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград. 1938, с. 132.

netgi baimę bėgti iš mūšio lauko pas savus, pasirenkant prieglobstį prieš stovykloje.¹³⁷ Bijojimas bėgti iš mūšio lauko pas savus, būtų vertintinas kaip panikos ir bausmės baimės požymis. O tai rodytų žinojus apie tikėtiną atsakomybę už minėtą veiksma, kas reikštų, kad kuršių kariuomenės vadai numatė tokią galimybę ir vistiek turėjo pakankamai galios priversti žmones stoti į mūšį, tikėtina, prieš tai perspėjus apie pasekmes už pabėgimą iš mūšio lauko. Nepavykus pirmajam puolimui, kuršių kariuomenė pavalgusi vėl išsirikiuoja, tačiau „išgirdę skambinant didžiuoju varpu, kalbėjo, kad tai krikščionių Dievas kuris juos ryja ir naikina.“¹³⁸ Gali būti, jog šiuo tekstu siekiama tendencingai parodyti kuršius, kaip tamsuolius, niekada negirdėjusius varpo, o galbūt iš tikrųjų buvo matyti kažkokie psichologinio nerimo požymiai kuršių gretose, kas rodytų nepasiruošimą morališkai šiai užduočiai. Nesileidžiant į taktines mūšio subtilybes, šioje situacijoje galima būtų minėtus žemos moralės požymius vertinti kaip kuršių elito paskutinio formavimosi etapo bruožą, kadangi tikėtina, jog mobilizuoti žemesnių socialinių sluoksnių atstovai vykdė aukštesnio socialinio sluoksnio atstovų valią, patys nematydami tame savo intereso, arba interesas jau prarastas (pvz. paaiškėjus, kad lengvo grobio nebus). O tai jau yra visiškai kito lygio įtaka nei ta, kuomet karių grupės leidžiasi į plėšiamuosius žygius ar veikia kitaip, būdami motyvuoti pirmiausia ne tik vadovaujančio asmens interesu bet ir asmenine nauda, kas yra iš esmės būdinga vikingų bendruomenėms. Kuršių elgesyje puolant Rygą, galima pastebėti stebėtinus panašumus su skandinavų elgsena Apuolės puolime, vykusiame daugiau nei prieš tris su puse šimtmečio. Abiejų pagoniškų kariuomenių elgsenoje pastebimi tie patys momentai apimantys burtų metimą prieš puolimą, planavimą, paremtą greita pergale ir moralės nuosmukį nepavykus pelnyti lengvos pergalės. Švedus, Apuolės puolime smukus moralei, skatina karinė vadovybė su karaliumi Olafu priešakyje, galiausiai metami burtai ir jie metami tol, kol pasiekiamas reikalingas rezultatas, tenkinantis karius išsirikiuoti dar vienam mūšiui. Panašius požymius galima pastebėti ir kuršių kariuomenės elgsenoje. Lyginant šiuos dėsningumus galima daryti prielaidą, kad kuršių karinė taktika, planavimas ir tradicija vis dar buvo vikingų bendruomenių lygmens, tačiau su aukštesnį formavimosi lygį pasiekusio valdančiojo elito požymiais ir karine organizacija. Remiantis aprašytu laivų kiekiu, navigavimu nakties metu į atakos pradžios liniją, bet tuo pačiu metu aprašomą neryžtingą kovą ir net dezertyravimo momentus, galima spėti šioje operacijoje dalyvavus ir jūroje pirataujančias ir tuo neužsiimančias, galbūt daugiausia laiko sausumoje leidžiančių žmonių grupes t. y. laisvuosius bendruomenės narius. Spėjamas kuršių bendruomenės elito veiklos sferų išsidalijimas į jūros ir teritorinių vienetų turėjo lemti ir socialinio elito skirtumus, statuso prasme, bei to elito tarpusavio santykius. Tikėtina, kad, jei teritoriniame vienetė politinio valdytojo galia buvo įtvirtinta valdančiosios šeimos rėmuose ir iš to kylančiuose santykiuose su

¹³⁷ Ibid., c. 131.

¹³⁸ Ibid., c. 131.

valdovo pavaldume esančiais kariauninkais, tai jūroje jo galia neatsiejama nuo asmeninio autoriteto karių tarpe. Apie panašų galios išdiferencijavimą yra nemažai pavyzdžių iš kurių artimas kuršiams būtų žemgalių Viestarto atvejis. Būdamas Tervetės valdytoju, savo teritoriniame vienete jis buvo politinis tiesioginis valdovas, tačiau jo surenkami kariai iš kitų Žemgalos regionų rodytų jo autoriteto įtaką kitiems žemgalių kariams, peržengiant jo valdomos teritorijos ribas.¹³⁹ Iš šio Rygos miesto puolimo aprašymo galima tik spėlioti, kad operacijos iniciatorius ir vykdytojas turėjo būti didelę įtaką jūroje turintis kuršių didžiūnas arba jų grupė, galinti suburti didelius kiekius laivų, tačiau neturinti pakankamai karių jiems užpildyti, ko pasekoje, pasinaudojus savo įtaka, teko remtis karybos amatu nesiverčiančių žmonių masėmis. Remiantis minėta prielaida, kad toks kuršių socialinio elito pasiskirstymas veiklos sritimis susiformavo kaip ilgalaikės skandinavų veiklos Kuršo kraštuose pasekmė, atrodytų, kad skandinaviškoji įtaka neabejotinai turėjo palikti ryškų pėdsaką kuršių materialinėje kultūroje, kuris turėtų atsispindėti archeologiniuose tyrimuose. Tą dalinai patvirtina, pastebimas nuo VII amžiaus prasidedantis palaidojimų su ginklais pagausėjimas pietinių kuršių teritorijose. Ypač krenta į akis prabangios ginkluotės kiekio šoktelėjimas. Archeologės A. Bliujienės nuomone tai galėjo lemti vėlesnį visuomenės sluoksniavimąsi vadovaujantis militarinėmis nuostatomis, o tai galėjo vykti skandinaviškos bendruomenės modelio pagrindu. Tačiau tuo pat metu sutinkama, kad importo iš Skandinavijos pėdsakas nėra ryškus.¹⁴⁰ Jei remiantis skandinavų rašytiniais, kuriuose atsiskleidžia intensyvūs skandinavų santykiai su kuršiais, bandyti vesti paraleles su archeologija ir ieškoti skandinavų įtakos patvirtinimo materialinės kultūros palikime, tai gautais rezultatais tektų nusivilti. Skandinaviškojo importo dalis netikėtai maža, nepaisant to, jog žinomos netgi nuolatinės skandinavų kolonijos iš kurių ankstyviausia Kurše įsikūrė Gruobinoje.¹⁴¹ Jei remtis Gruobinos pavyzdžiu, tai archeologiniai tyrimai rodo, net ir tokioje aplinkoje, buvus išlaikomą atstumą tarp šių dviejų etninių grupių materialinių kultūrų.¹⁴² Tiesa, ši multikultūrinė erdvė gyvavo tik iki IX a. – kuršiams įsitraukus į Baltijos jūros regiono prekybą ir plėšikavimus, skandinavai turėjo pasitraukti iš Kuršo, arba buvo ilgainiui asimiliuoti kuršių. Tačiau, nors kuršiai ir neperėmė skandinaviškos ornamentikos bei juvelyrikos, dviejų kultūrų sugyvenimas viena šalia kitos davė savo vaisius. Pirmiausia kuršių kapuose atsirado miniatiūrinių įkapių dėjimo tradicija, kildinama iš skandinaviškosios kultūros. Tuo tarpu Gruobinos skandinavų kapuose rasta kuršiams būdingų įkapių.¹⁴³ Kuršių gentinė diduomenė perėmė iš skandinavų tauriųjų metalų svėrimo

¹³⁹ Ščavinskas, M. A new tipe of elite coming in to the eastern Baltic Region: the example of the Western Balts. In *HOMINI QUI IN HONORE FUIT*. Księga pamiątkowa poświęcona sp. Profesorowi Grzegorzowi Balunskiemu. Olsztyn, 2020, s. 149.

¹⁴⁰ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands. 2018, p. 67.

¹⁴¹ *Ibid*, p. 243.

¹⁴² *Ibid*, p. 245.

¹⁴³ Gričiuvienė, E. *Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis*. LNM. Vilnius. 2009, p. 219.

sistemą, taigi ir turto kaupimo sampratą.¹⁴⁴Tam tikri geometriniai motyvai, pavyzdžiui pintiniai raštai, į kuršių papuošalų ornamentiką pateko taip pat dėka skandinaviškosios kultūrinės įtakos, tiesa, jie buvo savaip adaptuoti ir pritaikyti baltiškai geometrinei stilistikai.¹⁴⁵Zoomorfiniai motyvai taip pat kildinami iš Skandinavijos, tačiau vėlgi, buvo priimti ne tiesiogine savo forma, o panaudoti tik kaip idėja savitai kūrybai.¹⁴⁶Žinoma, gilesnės asimiliacijos nėra ir atskirtis tarp skandinaviškos ir kuršiškos materialinės kultūros yra ryški. Kaip bebūtų, toks sąlyginai mažas kiekis skandinaviškojo importo Kuršo teritorijoje, nėra pakankamas rodiklis kuriuo remiantis būtų galima skelbti galutines išvadas dėl skandinavų įtakos kuršiams. Toks skandinaviškųjų rašytinių šaltinių informacijos prieštaravimas archeologinių tyrimų duomenims gali būti paaiškinamas kai kurių mokslininkų, pvz. archeologų A. Bliujienės, V. Žulkaus ar V. Kulakovo keliama idėja, kad baltams galėjo būti nepriimtinas germaniškas puošybos stilius ir ornamentika, savo originaliaja forma. Remiantis šia mintimi, baltai labiau mėgo kurti savo ornamentiką arba adaptuoti vietiniam skoniui kai kuriuos importuotus pavyzdžius.¹⁴⁷Neatmestina, kad nemažai skandinaviškų papuošalų, įgytų įvairių plėšimų skandinavų teritorijose metu, galėjo pasitarnauti tik kaip spalvotųjų metalų žaliava vietiniams meistrams, t. y. būti paprasčiausiai perlydyti gaminant vietinius poreikius atitinkančius dirbinius. Šios teorijos dalinai paaiškintų skandinaviškos materialinės kultūros pėdsakų trūkumą, atrodytų, skandinavų veiklos stipriai paveiktame Kurše.

Apibendrinant galima teigti, jog rašytinių šaltinių duomenimis atsiskleidžia tam tikra skandinavų įtaka kuršių socialiniam elitui, o per jį ir kuršių bendruomenėms aplamai. Pirmiausia skandinavai vykdydami plėšikišką veiklą Kuršo pakrantėse, o taip pat betarpiškai įtraukdami kuršius į savo karines kampanijas ir politines peripetijas, tiesiogiai veikė kuršių karių pasaulį, nulemdami tolimesnius jų elgsenos modelius. Greičiausia paveikti skandinavų veiklos pavyzdžio, kuršiai imasi jūrinio plėšikavimo praktikos ir toliau vystosi šia kryptimi su visomis iš to išplaukiančiomis pasekmėmis. Susiformuoja jūroje pirataujančių karių bendruomenės su savo socialiniu elitu, kurio įtaka sausumoje yra ribota. Ilgainiui kuršių vikingavimas įgauna įspūdingų mastų ir tampa labiausiai kuršių gentį reprezentuojančia veikla, ypač pastebima XI-XII a. rašytiniuose šaltiniuose. Kuršių socialinis elitas iš autonomiškų pavienių laivų vadų transformuojasi į didelėms laivų grupėms vadovujančius lyderius. Ryškiausiai ši įvykusi transformacija pastebima lyginant rašytiniuose šaltiniuose fiksuotą kuršių vadų elgseną aprašant XI a. įvykius su XIII a. šaltiniuose aprašyta informacija. Be kitų priežasčių ir nuolatinė skandinavų vikingų grėsmė Kurše sąlygojo

¹⁴⁴ Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius. 1999, p. 27.

¹⁴⁵ Bliujienė, A. *Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika*. Vilnius, 1999, p. 194.

¹⁴⁶ *Ibid*, p. 195.

¹⁴⁷ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands, 2018, p. 136.

stipresnių gyvenamųjų centrų įsikūrimą krašto gilumoje, toliau nuo jūros. Tai sudarė sąlygas formuotis anksčiau aptartam socialiniam elitui kurio įtaka buvo didesnė tik tam tikroje sausumos teritorijoje. Tuo pačiu, pelno siekis, kurį garantavo skandinavų prekybinių laivų pasirodymai pakrantėse, galėjo įtakoti kuršių bendruomenių tarpusavio konkurenciją, išlaikant tam tikrą karinę galią ir įtaką atskirose teritorijose. To pasekoje, XIII a. pr. jau yra susiformavę stiprūs teritoriniai vienetai su aiškiai išreikštu socialiniu elitu. Tikėtina, kad būtent šių teritorinių vienetų profesionalieji kariai, specializuodamiesi karyboje sausumoje, dalyvauja politiniuose ir kariniuose įvykiuose vakarų slavų teritorijose bei atlieka tarnybą Kijevo Rusios kunigaikščiams skandinaviškųjų variagų pavyzdžiu, ką pagrįstų minėtas sąlyginai didelis kiekis balnakilpių, priskiriamų stepių klajoklių tipui kuršių, prūsų bei skandinavų kolonistų kapuose ir naujausi archeologiniai radiniai dabartinėje Ukrainoje.¹⁴⁸ Visgi, nors ir stipriai įtakojami skandinavų veiklos, kultūros ir skandinavų kraštuose vykstančių procesų, kuršiai išlaikė savo kultūrinės ypatybes, neperėmė skandinaviškos ornamentikos, papuošalų stilistikos, kas pastebima archeologiniuose radiniuose, kur importas iš Skandinavijos sudaro mažą dalį. Taip pat, nors ir užsiimdami panašia veikla kaip skandinavų vikingai, kuršiai nėra jais vadinami. Tikėtina, kad viduramžių kronikininkai nežinodami tiksliai iš Rytų pasirodančių plėšikų etninės priklausomybės, juos tiesiog įvardija kaip *kuri-*, *kurir-*, taip apibūdindami juos kaip skandinavų vikingų analogus iš rytų.¹⁴⁹

Kai kurie istorikai, pvz. Andris Šnė, laikosi nuomonės, kad kuršių laikyti vikingais ar prilyginti jiems negalima, nors ryšiai tarp skirtinguose Baltijos jūros krantuose gyvenusių bendruomenių plėtojosi labai dinamiškai ir būta daug kuršių ir skandinavų vikingų istorinės raidos paralelių. Visgi kuršiai, anot jo, niekada netapo tokiau įtakingu veiksnium šiaurės Europos ir platesniame regione kaip vikingai, kuršiai nevykdė kolonizacijos, nesukūrė epų kultūros ir pan.¹⁵⁰ Kuršių pavadinimai skandinavų rašytiniuose šaltiniuose, o taip pat toponimų ir žodžių su šaknimi *kuri-*, *kura-* paplitimas ir etimologinė reikšmė kaimyninėse kuršiams etninėse grupėse, gali būti vertinami irgi kaip kultūrinio atsparumo bei atskirai vykdomos aktyvios plėšikiškos veiklos požymis kuris neleidžia kuršių veiklos visiškai sutapatinti ar vertinti vien pagal skandinaviškų bendruomenių modelį.

¹⁴⁸Bugys, P. „Karybos tendencijų Lietuvoje analizė ir jos problemos (ikivalstybinis ir ankstyvasis valstybinis laikotarpis)“. In „Lietuvos pilys“ Nr. 7, Vilnius 2020, p. 12.

¹⁴⁹Magi, M. In *Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands. 2018, p. 362.

¹⁵⁰Vitkūnas, M. Baltų karybos vėlyvajame geležies amžiuje (IX a. – XIII a. pr.) bruožai. In *Karo archyvas XXVIII*. Sud. G. Surgailis. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Vilnius, 2013, p. 44.

III. Skandinavų christianizacijos įtaka kuršių socialiniam elitui

Nesileidžiant į detalesnes skandinavų christianizacijos priežastis ar proceso eigą, galima akcentuoti kelis esminius momentus kurie nusako iki tol, sąlyginai, stabilios situacijos, Baltijos jūros regione, pokyčius. Pirmiausia, tai skandinavų christianizacija, kai kurių mokslininkų teigimu, buvo normanų socialinio elito interesas. Vertinant vykusių procesus pagal rašytinių šaltinių informaciją, darytina išvada, kad ne misionieriai rodė begalinį norą skelbti Evangeliją vikingams, o patys vikingų vadai kvietėsi misionierius pas save, arba patys vykdavo pas juos. Šis pastebimas suinteresuotumas greičiausia kilo iš noro kontroliuoti savo pavaldinius, institucionalizuoti savo valdžią.¹⁵¹ Vikingų visuomenės ypatybė buvo ta, kad socialinio elito valdžia buvo ne teritorinio, bet socialinio pobūdžio, t.y. valdžia žmonėms, su kuriais vadas turėjo palaikyti nuolatinę ryšį. Skandinaviškų bendruomenių vadai, pradėję apie save burti kariauninkų sluoksnį, sugebėjo jį padaryti sau ištikimu ne tik karo žygiuose, bet ir taikos metu, t. y. tada, kai, atrodo, kariauninkai neturėjo ką veikti, o jų išlaikymas bendruomenei, kaip ir užsimezgusių santykių palaikymas vadui, kainavo. Tokiuose santykiuose didelį vaidmenį vaidino karo žygių sėkmė ir asmeniniai santykiai palaikomi be kita ko dovanomis ar puotomis.¹⁵² Vistik santykiai tarp žemesnio lygio vadui lojalių karių ir aukštesnę valdžią turinčio vado (konungo) nebuvo tiesioginiai ir nekintami, todėl situacija dažnai kito pasikeitus vadų tarpusavio santykiams arba žuvus (mirus) kam nors iš jų. Todėl siekiant šiuos santykius kontroliuoti ir įtvirtinti aukščiausiojo vado institutą, susiformavo skandinavų socialinio elito interesas christianizacijai, kuri jau buvo apėmusi nuolat jų lankomus kraštus ir taip tarnavo kaip tiesioginis pavyzdys vertinant šio proceso galimus privalumus, iš kurių svarbiausias buvo ši, vikingų mentalitetą keičianti samprata: vienas dievas, vienas valdovas ir viena bažnyčia. Pagonybė, būdama politeistinė religija, viso to negalėjo duoti, taigi krikščionybė, o ne pagonybė tapo Skandinavijos valstybes vienijančia religija. Be to, pagonybė, būdama neinstitutionalizuota, nehierarchizuota ir necentralizuota, nesudarė jokių sąlygų vadui monopolizuoti religinę sferą. Tuo metu krikščionybė per vyskupų ir kitų dvasininkų kontrolę tokias sąlygas sudarė.¹⁵³ Kitas momentas galėjęs pasitarnauti krikščionybės plėtrai skandinavų kraštuose yra ta normanų vikingų bendruomenės ypatybė, kad neretai vikingas, pradėjęs karjerą kurio nors vado būryje, ilgainiui tiek sustiprėdavo, kad jau pats imdavo vadovauti karių būriui, arba su tokiu būriu įeidavo į galingesniojo erlo kariuomenę. Taip vyko nuolatinis viduriniojo kariauninkų sluoksnio formavimosi procesas.¹⁵⁴ Tokie, naujai iškilę žemesniosios grandies vadai su savo kariauninkais neretai tapdavo frankų valdovų samdomais

¹⁵¹ Ščavinskis, M. Nauja knyga apie Skandinavijos christianizaciją. In *Lietuvos istorijos metraštis*. T.1. 2012 Metai. Vilnius, 2013, p. 181.

¹⁵² Ibid., p. 178.

¹⁵³ Ibid., p. 181.

¹⁵⁴ Ibid., p. 180.

kariais. Svarbu tai, kad tokių vikingų vadų samda atvėrė kelią tiesioginiam sąlyčiui su krikščionybe (dalis tokių vadų su savo kariauninkais priėmė krikščionybę dar iki oficialaus danų bei norvegų karalių krikšto). Tokie samdomi vikingų vadai kovojo ne tik prieš kitus vikingus, tačiau, tarnaudami kitų IX a. frankų karalių bei anglosaksų karalių dvaruose, susigiminiavę su vietos elitu, įgydavo politinio svorio, tapdavo frankų karalių vasalais, taigi jau ne samdomais kariais. Dalis tokių samdinių grįždavo į savo gimtuosius kraštus. Be abejonės, jie grįždavo ne vieni, su savo šeimynykščiais ir dauguma jų grįždavo jau kaip krikščionys.¹⁵⁵ Taigi, christianizacijos procesai vyko ir žemesniuose, nei dominuojantis elitas, socialiniuose sluoksniuose. Iš rašytinių šaltinių informacijos gali susidaryti įspūdis, kad įvykusi christianizacija pakeitė normanus mentaline prasme, pavertusi juos radikaliais pagonių priešais. X-XI amžiaus skandinaviškuose rašytiniuose šaltiniuose pastebimas staigus požiūrio pokytis į vis dar pagonimis likusius rytinės Baltijos pakrantės gyventojus. Pirmiausia jie pradedami įvardyti kaip pagonyys. Iš XI amžiaus ir vėlesnių šaltinių informacijos susidaro įspūdis, kad rytiniai Baltijos kraštai nebėra artimos kultūrinės aplinkos dalimi ir jie tampa tik kaip buferinė zona tarp krikščioniškosios Skandinavijos bei krikščioniškų slavų rytuose. Pasikeičia ir šių kraštų gyventojų vertinimas, kai kur juos pavadinant barbarais, laukiniais.¹⁵⁶ Taip pat nuo XI amžiaus antros pusės, rašytiniuose šaltiniuose fiksuojami normanų plėšiamieji žygiai Baltijos rytuose, pateisinami per krikščionybės plėtros būtinybę.¹⁵⁷ Vis dėlto, pačioje Skandinavijoje vykstant christianizacijos procesams, krikščionybės ir pagonybės priešprieša bei nuolatinė jų šalininkų kova nepasitvirtina, bent jau tokia forma kokia pateikiama rašytiniuose šaltiniuose. Skandinavijos archeologinė medžiaga rodo, kad pasikeitimai laidosenoje, po oficialaus christianizacijos proceso užbaigimo, įvyko per gana trumpą laiką ir negrįžtamai. Taigi, pagoniškosios reakcijos, apie kurias kalba kai kurie rašytiniai šaltiniai, greičiausiai nebuvo. Kita vertus, tie patys šaltiniai neretai kalba apie dar senosios ir krikščioniškosios visuomenių bendradarbiavimą (tiek ekonomikoje, tiek ir karyboje, politikoje).¹⁵⁸ Pavyzdžiui konungas Olafas Tryggvansonas, dar nebūdamas Norvegijos karaliumi, o būdamas pagoniu, organizavo plėšiamuosius žygius į Angliją kartu su krikščioniu danų karaliumi Sveinu. Taigi, skirtingos religijos netrukė siekti bendrų tikslų. Antagonizmo nebuvimą Skandinavijoje patvirtina ir archeologinė medžiaga. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje žinomi skandinavų vikingų palaidojimai turintys krikščioniškos ir pagoniškos laidosenos požymių.¹⁵⁹ Kitas pavyzdys yra žinomi krikščionių palaidojimai senuose pilkapiuose, laidojant pagal krikščioniškus

¹⁵⁵ Ibid., p. 181.

¹⁵⁶ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands, 2018, p. 190.

¹⁵⁷ Ibid., p. 191.

¹⁵⁸ Ščavinskas M. Nauja knyga apie Skandinavijos christianizaciją. In *Lietuvos istorijos metraštis*. T.1. 2012 Metai. Vilnius, 2013, p. 183.

¹⁵⁹ Magnusson, M. *Vikings!* London, 1980, p. 138.

papročius, kaip požymis to, jog nebuvo jaučiamas antagonizmas tai aplinkai, kuri savo esme priskirtina ikirikščioniškai sferai.¹⁶⁰Palaidojimų, kurie gali būti interpretuojami, kaip krikščionybės ir pagonybės sinkretizmo pavyzdžiai yra žinoma ir Estijoje. Visgi yra nuomonių, kad tokie atvejai vertintini įvairiai ir tokių palaidojimų įkapių turinys dar neleidžia aiškiai nuspręsti apie mirusiojo religiją, nors sutinkama, kad XII – XIII amžiaus estų pagoniškoje visuomenėje aptinkamas dviejų religijų sugyvenimas, ypač iki karinių krikščionių ordinų pasirodymo.¹⁶¹Kai kurių mokslininku nuomone, panašiu pavyzdžiu iš baltų kraštų, galėtų būti lyvių kunigaikščio Caupo situacija. Caupo buvo krikštytas ir 1203-1204 m. lankėsi pas popiežių Romoje. Caupo valdė Turaidos pilį ir ne kartą kovėsi prieš pagonis, išlikdamas geru krikščionimi. Jam patyrus mirtiną sužeidimą 1217 m. bei prieš mirtį priėmus komuniją, kūnas buvo sudegintas pagal pagonišką paprotį, o kaulai nugabenti į Livoniją ir palaidoti jau krikščioniškose kapinėse Kubeselėje.¹⁶²Kita vertus, tai, jog Caupo laidotuvėse dalyvavo krikščionių dvasininkai, galėtų reikšti, kad pats deginimas nebūtinai buvo suvokiamas kaip išimtinai pagoniška laidojimo forma ir galimai, ši laidotuvių procedūra buvusi krikščioniška, tik dabar kitaip interpretuojama.¹⁶³Kaip vienas iš pavyzdžių, liudijančių apie dviejų religijų sugyvenimą toje pačioje visuomenėje, netiesiogiai aptinkamas ir kuršių krašte. To pavyzdžiu galėtų būti Adomo Brėmeniečio minima apie 1069 metus buvusi bažnyčia Kurše, pastatyta ten skandinavų pirklių iniciatyva, už kurią jie buvo Danijos karaliaus Sveino gausiai apdovanoti. Archeologo V. Žulkus nuomone, ši bažnyčia galėjusi stovėti Palangoje. Nors ši bažnyčia ilgai nestovėjo ir greičiausiai jos nebeliko dėl prasidėjusių intensyvesnių skandinavų žygių į Kuršą ir dėl to galbūt kilusios priešpriešos, tačiau pats jos, kad ir trumpo buvimo faktas, pagoniškame kuršių prekybiniame centre, liudytų apie, bent jau tuomet, radikalias priešpriešos nebuvimą ir vyravusį pakantumą tarp skirtingų religijų. Galiausiai jos statybai turėjo būti gautas vietinio elito, o galbūt net ir didžiosios bendruomenės dalies pritarimas, kuris galimai galėjo būti gautas bendro bendruomenės susirinkimo metu, vedant hipotetines sąsajas su Skandinavijos pagoniškosios bendruomenės visuotiniais susirinkimais (tingais) kurių pritarimo reikėjo steigiant katalikiškuosius maldos namus Skandinavijoje. Kad tokie bendruomenės susirinkimai, tingų pavyzdžiu, tebegyvavo dar XIII a. rytinėje Baltijos pakrantėje, žinoma iš Henriko Latvio kronikos aprašančios tokių estų susirinkimą.¹⁶⁴Versija apie tikėtiną bažnyčios lokaciją Palangoje dar labiau pagrįstą teoriją apie

¹⁶⁰ Ščavinskas, M. Nauja knyga apie Skandinavijos christianizaciją in *Lietuvos istorijos metraštis*. T.1. 2012 Metai. Vilnius, 2013, p. 184.

¹⁶¹ Jonuks, T.; Kurisoo T. To be or not to be... a Christian. Some new perspectives on understanding the Christianisation of Estonia. In *Electronic Journal of Folklore*. Vol. 55. 2013, p 72 – 92. [interaktyvus], [žiūrėta 2021-02-23]. Prieitis per internetą: <https://www.folklore.ee/folklore/dat/index.html>

¹⁶² Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 188.

¹⁶³ Ščavinskas, M. *Kryžius ir kalavijas*. Krikščioniškųjų misijų sklaida Baltijos jūros regione X-XIII a. Vilnius. 2012, p. 156.

¹⁶⁴ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград, 1938, с. 180.

anuomet vyravusią toleranciją skirtingų tikėjimų atžvilgiu, turint omeny, kad Palanga turi ir pagoniškojo kulto centro požymių, jei taip galima vertinti spėjamos šventyklos radinius Birutės kalne.¹⁶⁵ Bažnyčios buvimą Kurše netiesiogiai patvirtintų ir vėlyvesnė informacija apie galimai Danijos karaliaus iniciatyva, po neva įvykusio pergalingo mūšio prieš kuršius, įkurtą Kuršo vyskupystę ir jos pirmąjį vyskupą, kuris įvardintas kaip Ernemordus, veikusį Kurše nuo 1169 iki 1176 metų.¹⁶⁶ Remiantis informacija apie galimai Kurše, danų iniciatyva pastatytą bažnyčią, galima spėti, jog būta Danijos pretenzijos imtis vakarų baltų christianizacijos.¹⁶⁷ Kita vertus, palankios sąlygos krikščionybei plisti ir galimą jos plitimą iš dalies galima pagrįsti ir archeologiniais duomenimis. Kalavijų radiniai palaidojimuose Kurše su krikščioniška simbolika pirmiausia nurodo, kad ši simbolika ginklų savininkams ir juos laidojusiems žmonėms nekėlė neigiamos atmetimo reakcijos. Apie kuršių karių kontaktus su krikščionybe liudija ir kalavijų makštų apkalų, su galimai krikščioniška simbolika, paplitimas XI – XIII a. kuršių palaidojimuose.¹⁶⁸ Tai, kad šie apkalai priskiriami vietinių meistrų darbui, rodytų, kad to meto kuršių karių tarpe krikščioniška simbolika galėjo reikšti bent jau henoteistines nuostatas Kristaus atžvilgiu. Neatmestina ir paties krikšto galimybė. Tai, kad karys palaidotas pagonišku papročiu dar nebūtinai turi reikšti, kad jis nebuvo krikščionis. Kai kurie Estijos mokslininkai panašiais argumentais vertina archeologinius duomenis rodančius estų sąsajas su krikščionybe dar iki oficialaus krikšto.¹⁶⁹ Neatmestina galimybė, kad tokie kariai krikštą galėjo gauti savo tarnybos vietoje už Kuršo ribų, pvz. Kijevo Rusijoje ar kitose, krikščionių dominuojamose vietose. Tokiems kariams grįžus į gimtas teritorijas, kuriose dominuoja pagoniškoji bendruomenė, nesant krikščionių kunigų (arba esant nepakankamai), natūralu, kad laidojantys artimieji būdami kito tikėjimo laikėsi savų papročių.¹⁷⁰ Bažnyčios neįsitvirtinimą Kurše ir krikščionybės nepaplitimą per taikias iniciatyvas galima būtų paaiškinti pirmiausia pakankamos iniciatyvos iš christianizuotų skandinavų nebuvimu. Viena dalimi tą galėjo lemti dar palyginti negilios krikščionybės tradicijos pačioje Skandinavijoje¹⁷¹ bei skandinavų skirtingų valstybių skirtinga politika taikyta rytiniam Baltijos jūros krantui. Politinio vystymosi prasme Danija šiek tiek lenkdama Švediją taikė kitokias priemones. Danijos konungų veiksmai daugiau orientuoti

¹⁶⁵ Ščavinskas, M. *Kryžius ir kalavijas*. Krikščioniškųjų misijų sklaida Baltijos jūros regione X-XIII a. Vilnius, 2012, p. 190.

¹⁶⁶ Žulkus, V. *Palangos istorija*. Klaipėda, 1999, p. 105.

¹⁶⁷ Ščavinskas, M. Nauja knyga apie Skandinavijos christianizaciją. In *Lietuvos istorijos metraštis*. T.1. 2012 Metai. Vilnius, 2013, p. 187.

¹⁶⁸ Ščavinskas, M. Baltų kariauninkų kontaktai su Kijevo Rusios ir Lenkijos valstybėmis prasidedančios christianizacijos kontekste (XI – XIII a. pirma pusė). In *Vakarykščio pasaulio atgarsiai*. Vilnius, 2018, p. 63.

¹⁶⁹ Jonuks, T.; Kurisoo, T. To be or not to be... a Christian. Some new perspectives on understanding the Christianisation of Estonia. In *Electronic Journal of Folklore*. Vol. 55. 2013, p 72 – 92. [interaktyvus], [žiūrėta 2021-02-23]. Prieitis per internetą: <https://www.folklore.ee/folklore/dat/index.html>

¹⁷⁰ Ščavinskas, M. Baltų kariauninkų kontaktai su Kijevo Rusios ir Lenkijos valstybėmis prasidedančios christianizacijos kontekste (XI – XIII a. pirma pusė). In *Vakarykščio pasaulio atgarsiai*. Vilnius, 2018, p. 64.

¹⁷¹ Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 187.

valstybinių interesų linkme, todėl jie siekė įsitvirtinti bei užsitikrinti kuo stabilesnę padėtį kolonizuodami tam tikras pietrytinės Baltijos pakrančių teritorijas. Švedijos „karaliai“ iš esmės tęsė plėšikiškus vikingų žygius ir tenkinosi šių antpuolių teikiama nauda. Tokius danų ir švedų veiksmų skirtumus nemaža dalimi galėjo lemti ir kuršiai. Karingi ir militarine kryptimi orientuoti, vikingiškai organizuoti kuršiai patys plėšikavo Baltijos jūroje, todėl įsitvirtinimas jų teritorijose buvo apsunkintas, lyginant su situacija sembų kraštuose. Akivaizdu, kad sembų ir kuršių veikla Baltijos jūroje skiriasi jau IX – X a. sandūroje, o tai lėmė ir kokybiškai kitokią patirtą danų ir švedų įtaką.¹⁷²Įsitvirtinti Semboje skatino ir ekonominiai interesai, turint omeny į ten orientuotas prekybos kryptis Baltijos jūroje, bei „kelio į rytus“ atšakų paieškas. Kuršiai tuo požiūriu skandinavus domino mažiau, taip pat Kurše nebuvo ir konkurencingos rinkos prabangos prekėms, lyginant su Semba.¹⁷³Didelę įtaką turėjo ir geografinės aplinkybės. Iš vakarų baltų genčių tik prūsai betarpiškai lietésu su katalikiškuoju pasauliu. Kuršiai turėjo ryšių su Baltijos baseino šalimis, tačiau labiau su vakarų slavų prekybiniais centrais ir jau minėtu, menkai christianizuotu šiaurės germanų pasauliu.¹⁷⁴Tai lėmė kuršių socialinio elito lėtesnę vystymąsi, krikščionybės link, lyginant su skandinavų. Kuršių vadų formavimasis greičiausiai nebuvo pasiekęs aukščiau minėtos trečiosios formavimosi pakopos.¹⁷⁵Todėl, natūralu, kad nebuvo susiformavęs poreikis institucializuoti savo valdžią ir suteikti vieną kryptį visai bendruomenei. Tame kuršių bendruomenės išsivystymo etape, pradėjusi reikštis krikščioniška veikla nesulaukia didesnės paklausos, nors, buvo toleruojama, nesuteikiant jai didesnės reikšmės. Galbūt tai galėjo būti viena iš priežasčių sąlygojusių skandinavų veiklos suintensyvėjimą rytinės Baltijos pakrantėse. Pastebima, kad skandinaviškoji „Rytų politika“ ėmė nusistovėti tada, kai vikingų aktyviausių antpuolių banga vakarų Europoje gerokai atslūgo.¹⁷⁶Toks krypties pasikeitimas galėjo įvykti dėl keleto priežasčių, bet krikščionybės sklaidos idėja irgi galėjo būti viena iš jų. Pavyzdžiui, kada palyginti neseniai christianizuoti kraštai pradeda patys vykdyti krikščionybės plėtros funkcijas, istorijoje yra žinoma. Aprašyme apie Danijos karaliaus Knuto karinius žygius Estijoje, Kurše ir Semboje, Saksas Gramatikas pamini, kad buvo daug nuveikta platinant krikščionių tikėjimą.¹⁷⁷Apie vikingų socialinio elito elgesio pokyčius, grindžiamus religinėmis priežastimis liudija ir šios „Kniutlingų saga“ eilutės:

¹⁷² Mickevičius, A. *Vikingai Lietuvos istorijoje*. Vilnius, 2019, p. 156.

¹⁷³ *Lietuvos archeologija*. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R., Klaipėda, 2013, p. 179.

¹⁷⁴ Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius. 2004, p. 188.

¹⁷⁵ Ščavinskas, M. Nauja knyga apie Skandinavijos christianizaciją. In *Lietuvos istorijos metraštis*. T.1. 2012 Metai. Vilnius, 2013, p. 187.

¹⁷⁶ *Ibid.*, p. 186.

¹⁷⁷ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands, 2018, p. 191.

„Jarlas Erikas buvo galingas ir visų mėgstamas hovdingas (valdovas). Jis laikė didelę kariauną, rengė karo žygius į Rytų kraštus ir kovojo ten su pagonimis, o visiems krikščionims ir pirkliams leisdavo taikiai keliauti, kur jie panorėdavo.“¹⁷⁸

Žinoma, kiek rašytinio šaltinio eilutės atitiko realią situaciją, o kiek buvo skirtos išreikšti simpatijas minimam didžiūnui yra atskiras klausimas, tačiau tai pavyzdys įsitvirtinusios krypties, suteikiant vikinginiams žygiams kovos su pagonybe atspalvį, savotiškai juos tokia forma pateisinant. Kad tokia skandinavų politika galėjo tapti pagoniškosios reakcijos ir to sąlygoto antagonizmo tarp krikščioniškosios ir pagoniškų bendruomenių priežastimi, liudija popiežiaus Grigaliaus VII 1078 m. gruodžio 15 d. laiškas Norvegijos karaliui Olafui Kyrei. Jame skundžiamasi dėl pagonių sugriautų Danijos bažnyčių. Nors tiesiogiai ir neįvardyti, Danijos bažnyčių sugriovimu apkaltinti pagonys galėjo būti jau savo plėšikavimu Baltijos jūroje pagarsėję kuršiai arba/ir estai, nes tik jie XI a. pabaigoje šiame regione tebuvo vieninteliai oficialiai nekrikštyti.¹⁷⁹ Neatmestina, kad tai galbūt buvo dinastiniuose karuose dalyvaujančių oponentų negatyvus vertinimas tokiais epitetais. Tuo metu naujai išrinktas Danijos karalius Haraldas Pustyklė, taip buvo pramintas dėl pasyvios vidaus ir užsienio politikos. Panašu, kad šis valdovas ne tik nevykdė aktyvios užsienio politikos karinių žygių forma, bet nesugebėjo tinkamai apginti ir pačios Danijos sienų. Popiežiaus Grigaliaus VII laiško adresavimas Norvegijos, o ne Danijos valdovui, kuriame kalbama apie danų bažnyčias tik patvirtintų menkas Haraldo Pustyklės, kaip valdovo galias ir autoritetą Europos galingųjų akyse. Toks Danijos aktyvumo susilpnėjimas ir neryžtingo valdovo atėjimas į valdžią netruko būti pastebėtas ir rytinės Baltijos pakrantės gyventojų, todėl grįžtamosios reakcijos ilgai laukti neteko, apie tai liudija ir anksčiau aptartas įrašas „Kniutlingų sagoje“:

„kai Danijos konungu buvo Haraldas Pustyklė, už nusikaltimus būdavo mažai baudžiama, tiek krašto gyventojams, tiek vikingams, kurie tada plėšikavo Danijoje: ir kuršiai, ir kiti Rytų kraštų gyventojai.“¹⁸⁰

Bet kokių atveju, krikščionybės įsitvirtinimas skandinavų kraštuose ne tik nukreipė normanų žygių maršrutus iš vakarų į rytus, bet pakeitė ir patį jų pobūdį bei skandinavų socialinio elito elgsenos modelius. Pirmiausia christianizuotuose kraštuose iškyla politinių organizacijų įtaka bei ženkliai sumažėja plėšiamųjų žygių ekonominė reikšmė. Vikingų žygiai, anksčiau vaidinę didelį vaidmenį jaunų, aukštesnio socialinio sluoksnio karių gyvenime, siekiant aukštesnio socialinio statuso visuomenėje, pakeičiami labiau

¹⁷⁸ *Kniutlingų saga* (vertė Mikučionis U.). Vilnius, 2002, p. 91.

¹⁷⁹ Mickevičius, A. *Vikingai Lietuvos istorijoje*. Vilnius, 2019, p. 161.

¹⁸⁰ *Kniutlingų saga* (vertė Mikučionis U.). Vilnius, 2002, p. 43.

organizuotomis karinėmis ekspedicijomis, dažnai turinčiomis konkrečių teritorijų nukariavimų ambicijų.¹⁸¹ Toks žygių pobūdis greičiausiai neatitiko kuršių karių, siekiančių dalyvauti tokiuose žygiuose, lūkesčių, todėl, tikėtina, turėjo sumažėti mišrių įgulų etninės sudėties kuršiškoji dalis. Tai galėjo tiesiogiai įtakoti aukščiau aptartus kuršių savarankiškus žygius, kurių suaktyvėjimas labiau pastebimas būtent aptariamame periode. Kuršių savarankiškų vikinginių žygių priežastimi galėjo būti ir didėjanti socialinė atskirtis tarp jų ir skandinavų, grindžiama religiniais motyvais. Rašytinių šaltinių informacija patvirtina, kad būta pagoniškų bendruomenių izoliacijos, sklindančios iš christianizuotų skandinavų pusės. Pavyzdžiui grįžtant prie „Kniutlingų saga“ teksto kuriame kalbama apie sembų pirklį Vidgaudą, matoma, kad prieglobsčio, nuo pagonių kuršių persekiojimo jam suteikimo sąlyga yra danų valdovo Knuto Lavardo reikalavimas apsikrikštyti.¹⁸² Apsikrikštijęs Vidgaudas ne tik maloniai priimamas, bet ir tampa savotišku Knuto Lavardo vykdomos užsienio politikos, per vedybas, įrankiu. Šiame pavyzdyje galima išvelgti įtakos plėtimo per religiją požymių, kas neprieštarautų ir danų iniciatyva pastatytos bažnyčios Kurše atsiradimo priežastims. Kalbant apie vedybas, tai čia pagoniškų kuršių bendruomenių socialinis elitas siekiantis glaudesnių ryšių su skandinavų įtakingais sluoksniais turėjo patirti tiesiogines skandinavų christianizacijos pasekmes, pasireiškiančias ne per ilgą laiką, sudėtingėjant santykiams, bet iškart sulig normanų aukštuomenės krikštu. Akivaizdu, kad krikščioniškoje bendruomenėje santuoka su pagonimi neįmanoma iš principo. Kad vedybinė politika buvo vykdoma tarp skandinavų ir rytų kraštų valdančiųjų sluoksnių yra žinoma iš rašytinių šaltinių.¹⁸³ Be abejonės, minimi asmenys iš rytų kraštų greičiau atstovauja slavų krikščionis nei pagoniškojo socialinio elito atstovus iš baltų genčių teritorijos. Taigi, šioje srityje kuršių įtakingiausi atstovai, jei anksčiau ir galėjo turėti pretenzijų į giminystės santykių su normanų elitu mezgimą per vedybinius santykius, tai sulig skandinavų christianizacijos proceso užbaigimu, šios galimybės neteko. Žinoma, jei vadovautis sembų pirkliaus Vidgaudo atveju kaip pavyzdžiu, tai santykiai galėjo atsinaujinti apsikrikštijus. Vistik duomenų apie savanoriškai apsikrikštijusius kuršius iki susidūrimo su vokiečių kolonistais, rašytiniuose šaltiniuose nėra, išskyrus aukščiau aptartą vėlyvą paminėjimą apie neva Kurše buvusį kurtą vyskupystę. Galima išvesti hipotetinę prielaidą, kad Adomo Brėmeniečio minimos bažnyčios atsiradimas galėjo būti pažymėtas netgi atskirais krikšto atvejais. Taip pat galima spėti, kad bažnyčiai vykdant savo veiklą, turėjo atsirasti ir vietos krikščionių, tačiau bet koku atveju jų buvo per mažai, kad

¹⁸¹ Magi, M. *In Austrvegr. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands*, 2018, p. 192.

¹⁸² *Kniutlingų saga* (vertė Mikučionis U.) Vilnius, 2002, p. 113.

¹⁸³ Magi, M. *In Austrvegr. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands*, 2018, p. 191.

bažnyčios veikla plėstusi ar bent kitaip būtų pastebėta, ypač turint omeny, kad 1075 - 1080 metais danų karalius Knutas IV aktyviai kariauja sembų, kuršių ir estų žemėse, neminint jokių vietos krikščionių.¹⁸⁴

Grįžtant prie kuršių savarankiškų žygių priežasčių paieškų, tai greta socialinės atskirties nuo krikščioniškų skandinavų bendruomenės bei požymių į normanų valdovų įtakos plėtimą per christianizaciją, galima pridėti ir skandinavų vykdytą „Rytų politiką“ jos karine forma. Natūralu, jog skandinavų karo žygių intensyvėjimas turėjo iššaukti atsakomąsias reakcijas. Rašytiniuose šaltiniuose pastebimas karinių veiksmų, tarp Rytų kraštų gyventojų ir Skandinavijos suaktyvėjimas, besitęsiantis iki pat XII a. pabaigos. Iš jų labiausiai išsiskiria kuršių vykdytas Jarnlokos uosto puolimas 1170 metais,¹⁸⁵ taip pat 1187 metais vykęs Sigtunos miesto nusiaubimas, kurio kaltininkais kelių rašytinių šaltinių įvardijami „žmonės iš Rytų“ arba Henriko Latvio minimi Saremos estų ir kuršių bendri žygiai puldinėjant Skandinaviją.¹⁸⁶ Nors pačioje Skandinavijoje vykstant christianizacijos procesui stipriai išreikšto antagonizmo tarp krikščionybės ir pagonybės nepastebima, tačiau krikščionybei įsitvirtinus pradeda atsirasti izoliacinės politikos bruožų pagonių atžvilgiu.

Krikščioniškųjų normanų valdovų įtakos plėtra leido kuršiams betarpiškai pažinti krikščionišką teisę, o tų valdovų auganti įtaka vertė ieškoti galimybių jai atsispirti. Apie tai galime spręsti iš kuršių „karaliaus“ Lamekino krikšto. Lamekinas, kuomet žadėjo krikštytis, jis žadėjo gyventi pagal Gotlando teisę, taigi, kuršiai pažinojo ją per kontaktus su Gotlandu, mainais gaudamas Rygos apsaugą nuo Danijos karaliaus pretenzijų.¹⁸⁷

Iš pateiktos informacijos darytina išvada, kad skandinavų christianizacija neatsiejama nuo skandinaviškų valstybių susikūrimo ir valstybinės organizacijos brandos. Nors pati christianizacija, kaip procesas, palietė ir kuršius, tačiau didelės įtakos jų gyvenimo būdui nedarė tol, kol skandinavų valstybėse ši religija netapo visuotinė ir oficiali. Krikščionybė ne tik įtraukė skandinavų bendruomenės į krikščioniškąjį pasaulį kaip jo narius, konsoliduodama visuomenę bei ilgainiui keisdama skandinavų elito elgseną pagonių atžvilgiu, bet ir nemaža dalimi pakeitė nusistovėjusią Baltijos jūroje tvarką. Skandinavų vykdyta „Rytų politika“ savo agresyviaja forma, socialinė skirtis nuo kuršių bei kitų pagonių religiniu pagrindu, negalėjo nepaveikti kuršių socialinio elito – tiek galimų prekybininkų, tiek profesionalių karių. Vikinginiais žygiais užsiimantiems kuršių kariams pamažu išnyko galimybės įsilieti į skandinavų įgulas, o

¹⁸⁴ pgm.lt/istorija/Zulkaus_straipsnis_c.htm

¹⁸⁵ *Kniutlingų saga*. (vertė Mikučionis U.) Vilnius, 2002, p. 158.

¹⁸⁶ Magi, M. *In Austrvegr*. The Role of the Eastern Baltic in the Viking Age. Communication across the Baltic sea. the Netherlands, 2018, p. 192.

¹⁸⁷ Ščavinskas, M. Kai kurios vakarų baltų karinės aristokratijos formavimosi problemos XIII a. pirmojoje pusėje Baltijos regiono christianizacijos kontekste. In *Kultūra – ekonomika – visuomenė: viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje* (sudarė Ščavinskas M.). Klaipėda, 2015, p. 49.

religiniu pagrindu konsoliduoti skandinavų kraštai ilgainiui tapo geriau organizuoti, todėl juose pagonims sumenko karinės ir prekybinės veiklos galimybės. Skandinavų politinis elitas vystėsi Vakarų Europos krikščioniškojo pasaulio valdovų pavyzdžiu, tuo tarpu kuršių valdovai liko senajame, vikingų laikų tvarkos kelyje. Skirtis tolydžio didėjo, pirmiesiems transformuojantis į vakarietiškus karalius su juos supančia aristokratija, kitiems liekanti vikingų bendruomenių lyderiais. Tokia situacija vertė kuršius vystyti karinės organizacijos prasme ir to pasekoje jų aktyvumas Baltijos jūroje labiau pastebimas būtent nuo X/ XI a. Kuršių karinės veiklos suaktyvėjimas lydintas jungimosi į stambesnius laivų junginius, greičiausiai dėl to juos darant labiau pastebimus, lyginant su kitomis rytinės Baltijos pakrantės kraštų karių grupėmis (estais, vendais). Kuršių gausių piratų grupių, vienijančių 8 – 10 laivų pasirodymas Baltijoje, sietinas būtent su procesais įvykusių skandinavų valstybėse ir iš to kylančio poreikio auginti karinę galią siekiant vykdyti plėšiamuosius žygius. Taip pat neatmestina, kad kai kurios kuršių karių invazijos gali būti vertinamos kaip atsakomoji reakcija į skandinavų valdovų vykdytas karines kampanijas, turėjusias krikščioniškosios agresijos požymių. Tai taip pat galėjo tapti antagonizmo vakarų krikščionybei priežastimi. Toks kuršių izoliavimas, sumenkinant galimybes jų valdovams transformuotis skandinavų valdovų pavyzdžiu, tikėtina, sulėtino kuršių organizacijos vystymąsi valstybinių darinių link, o tai lėmė šio etnos atsilikimą organizacine prasme vokiečių ordinų pasirodymo Kuršo pakrantėse metu. Taip pat tai galėjo pastūmėti kuršių valdovus į glaudesnius santykius su kitomis pagoniškomis bendruomenėmis, pvz. estais ar Lietuvos valdovais, ieškant sąjungininkų ir alternatyvių erdvių karinei ir prekybinei veiklai. Anksčiau minėti archeologiniai duomenys, rodantys kuršių karių sąsajas su stepių klajoklių kariams būdinga kultūra, o ypač jų pagausėjimas XII a. -XIII a. pr., gali būti irgi siejami su profesionalių karių vykdytomis alternatyvių krypčių paieškomis, prastėjant veiklos galimybėms Baltijos jūroje.

IV. Vokiečių ekspansijos įtaka kuršių socialinio elito nuosmukiui

Nors vokiečių ekspansiniai interesai Kuršo atžvilgiu pastebimi jau XII a., tačiau pirmasis tiesioginis susidūrimas įvyko 1210 metais – iš pradžių balandžio 18-ąją, jūroje netoli Gotlando, o po to birželio 13-ąją kuršiams puolant Rygą. Nors patys mūšiai įdomūs ir atskleidžia tam tikras kuršių karybos ir karinės organizacijos ypatybes, tačiau kokios Kuršo dalies kuršiai ten dalyvavo ir kiek tai įtakojo kuršių politinio ir socialinio elito elgseną nėra iki galo aišku. Ryga buvo puolama ir iki 1210 m., tačiau tuose puolimuose kuršiai nedalyvavo. Be to Henriko Latvio kronika mini 1201 m. atvykusius kuršių pasiuntinius sudaryti taikos su vyskupu.¹⁸⁸Tikėtina, kad tai buvo arčiausiai Rygos buvusios Vanemos žemės kuršiai. Taikus šios žemės valdytojų elgsenys galėtų būti siejamas pirmiausia su nepasitikėjimu savo jėgomis, o tai galėjo būti nulemta tiek išorinių, tiek vidinių faktorių, kurių kronika neatskleidžia. Tačiau neatmestina, kad tai galėjo būti ir dėl nepakankamai išvystytos karinės ir politinės organizacijos, žemės kariaunos ir karinio elito laikysenos. Tai galima būtų susieti ir su tuo, jog ši žemė į kuršių kontroliuojamas ribas patenka paskutinė ir yra gana mišri etnine prasme. Archeologiniai duomenys rodo, kad Vanemos žemė buvo ne tik etniškai mišri, bet ir retai apgyvendinta. Nevienalytė krašto etninė sudėtis lėmė tai, jog kuršiai iš pradžių kontroliavo tik atskiras Vanemos teritorijas.¹⁸⁹Švedų mokslininkas Nils Blomkvist tarp 1201 m. kuršių pasiuntinių sudarytos taikos sutarties ir įvykių 1210 m. įžvelgia priežastinį ryšį. Anot šio mokslininko tai gali būti požymis, jog piligrimai sulaužė taikos susitarimą su kuršiais, juos užpuldami ir to pasekoje sulaukė karinės reakcijos. Mokslininko teigimu, tai, jog kuršiai ir estai galėjo nekliudomi plaukioti šalia Gotlando ir kitur Baltijoje, rodytų, kad taikos susitarimų buvo laikomasi, tačiau viskas pasikeitė Baltijoje pasirodžius vokiečiams, kurie vedini kryžiaus žygių motyvų nesilaikė senosios nusistovėjusios tvarkos.¹⁹⁰Kaip ryškus to pavyzdys nurodomas 1203 metais prie Visbio įvykęs mūšis tarp piligrimų ir estų. Henriko Latvio kronikoje minima, kad Visbio miestiečiai nenoriai reagavo į piligrimų raginimus užpulti estus, norėdami verčiau išlaikyti taiką su pagonimis.¹⁹¹Pastebėtina, kad praėjus keleriems metams po Rygos mūšio, fryzai užpuola kuršius Gotlande ir atima iš jų keturis laivus bei nemažai grobio. Toks kuršių lankymasis Gotlande, net ir po plačiai nuskambėjusių susidūrimų su piligrimais jūroje ir prie Rygos, gali būti vertinamas kaip taikos susitarimų laikymasis su vietiniais krikščionimis. Kas kita buvo nevietiniai, iš kitų kraštų atvykstantys piligrimai, kurių tikslas buvo nuodėmių atleidimas per kovos su pagonimis prizmę. Šiems

¹⁸⁸ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград, 1938, с. 81.

¹⁸⁹ Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 65.

¹⁹⁰ Blomkvist, N. East Baltic Vikings - with particular consideration to the Curonians. In *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*. Klaipėda, 2005, p. 81.

¹⁹¹ Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград, 1938, с. 83.

piligrimams buvo neaktualūs ilgalaikiai santykiai su vietiniais, jų motyvai buvo daugiau ideologiniai, tarnyba epizodinė, todėl konfliktai nevengtini. Tai, anot minėto mokslininko, griovė visą iki tol nusistovėjusią tvarką. Tačiau su tokia hipoteze galima sutikti tik iš dalies. Pirmiausia, jau aptarta, kad kuršių ir estų laivų grupių didėjimas sietinas su savisaugos ir karinio efekto poreikiais išaugusiais dėka skandinavų valstybių vystymosi karinės organizacijos prasme. Toks poreikis plaukioti susimetus į dideles laivų grupes nerodo taikios ir saugios situacijos Baltijoje, net ir arti Kuršo pakrantės. Kuršių reakcija į jų laivų užpuolimą 1210 m. balandžio 18 d. vertintina kaip tam tikros Kuršo dalies akcija, nesusijusi su 1201 m. taikos susitarimais su Vanemos kuršiais. Po Rygos mūšio vykusios derybos ir susitarimai dėl taikos niekaip kronikoje nesusiejami su prieš tai buvusia sudaryta taika, nors šiame šaltinyje, tokie dalykai kaip sutarčių sulaužymas iš pagonių pusės paminimi ne sykį, kalbant apie kitas situacijas. Iškalbingas šios kronikos epizodas kuriame aprašomas piligrimų ir estų vikingų (tų pačių, su kuriais vėliau susikaunama Visbio uoste) susitikimas jūroje - krikščionys net ir matydami estų laivus pilnus bažnytinio turto ir vergų, juos paleidžia be mūšio, patikėję taikos sutarties su Ryga faktą.¹⁹²Taigi, darytina išvada, kad taikos sutarčių su Ryga buvo paisoma ir tokių susitarimų galią pagonys žinojo arba nujautė – kitaip bandymas išsisukti nuo kautynių, pasinaudojus neva sudarytos taikos pretekstu, nepaaiškinamas. Tuo tarpu iš piligrimų veiksmų kuršių atveju jūros sąsiauryje, matyti, kad į kuršius reaguojama kaip į priešus su kuriais nesaisto jokie taikos susitarimai. Lyginant piligrimų elgseną 1203 m. susitikime su estais ir 1210 m. susidūrimu su kuršiais, matyti akivaizdūs skirtumai. Gali būti, kad taikos susitarimas, sudarytas 1201 m. galiojo tik jį sudariusiems kuršiams. Galbūt susitarimas apėmė tik tam tikras sritis ir jūroje sutinkamiems piratų laivams negaliojo. Tokia piligrimų netolerancija jūroje pastebėtiems piratų laivams galėjo būti viena priežasčių, prisidėjusių prie sąlyginai greito vikinginių žygių sunykimo, o tai savo ruožtu turėjo įtakoti su tuo susijusių karių ir socialinio elito elgsenos pokyčius, konfrontuojant arba kolaboruojant su nauja regiono galia. Kitas pastebėtinas dalykas yra susijęs su vokiečių ekspansija, kuri po 1210 m. įvykių, plito ne Kuršo, o šiaurės kryptimi, į estų žemes. Beveik pora dešimtmečių Kuršas, kaip regionas, nesulaukia jokios karinės invazijos savo atžvilgiu. Kita vertus, Zundo mūšyje dalyvavę ir Rygą puolę kuršiai galėjo būti iš Kuršo gilumos, į pietus nuo Rygos esančių kuršių žemių, todėl nepasiekiami bent jau tuo metu. Šalia Rygos esančios Vanemos žemės kuršiai matyt nebuvo susiję su mūšio dalyviais ir tebesilaikė dar 1201 metais sudarytos taikos su Ryga. Tai galima būtų vertinti, kad kuršiai, kaip ir lyviai, nebuvo vieningų tikslų vedini ir kiekviena teritorija ar didžiūnai, vykdė savo politiką, nepriklausomai nuo kitų. Kalbant apie ordino ekspansiją estų žemių kryptimi, atkreiptinas dėmesys, jog nepastebimas joks didesnis kuršių ir estų

¹⁹² Ibid., c. 83.

bendradarbiavimas. Tas pats pasakytina apie 1210 m. birželio 13 d. vykusį Rygos puolimą – nors Henriko Latvio kronikoje minima, kad kuršiai siuntė pasiuntinius pas estus, vis dėlto pačių estų indėlio tolesniuose įvykiuose nepastebėta. Peršasi išvada, kad nors rašytiniuose šaltiniuose pastebimi tam tikri kuršių ir estų bendradarbiavimo momentai karinėje srityje, tačiau tai nėra tvarūs santykiai jau vien dėl to, kad nematyti savitarpio karinės pagalbos kritiniais momentais. Tai, kad kuršių ir estų bendri veiksmai fiksuojami piratavimo veikloje, tačiau jų nepastebima sprendžiant karinio-politinio lygmens problemas, gali būti paaiškinama vikinginės visuomenės organizacijos specifika. Tikėtina, kad atskiri politiniai valdytojai galėjo suvokti ir vertinti situaciją aukštesniame lygyje, siekdami gilesnių tikslų nei tik trumpalaikis materialinis praturtėjimas, tačiau jų galios paveikti profesionalių karių sluoksnius, nesukeliant jiems materialinės naudos intereso, buvo ribotos. Žinoma neatmestinos ir kitos estų ir kuršių savitarpio pagalbos nebuvimo, vokiečių ekspansijos pradžioje, priežastys, tačiau ir tokiu atveju rašytiniuose šaltiniuose aptinkama informacija apie bendrus estų ir kuršių žygius gali būti vertinama kaip fragmentiški, trumpalaikiai susivienijimai, vedini materialinės naudos siekimo ir nesiekiantys tvaresnės sąjungos tarp kuršių ir estų valdančiojo elito lygmens. Neatmestina, kad šie fragmentiški susivienijimai galėjo būti sudaryti į vikinginius žygius išvykusių karių ir jų lyderių iniciatyva, galbūt net spontaniškai. O tai rodytų dalį kuršių socialinio elito tebegyvenus vikinginėje tradicijoje, nors ir pasiekus gana aukštą išsivystymo lygį, vertinant karinės organizacijos prasme. Vokiečiams dėmesį nukreipus į šiaurę kuršių kariniai veiksmai vokiečių atžvilgiu nepastebimi iki pat 1228 metų, kuomet žemgaliai su kuršiais vėlgi įvykdo agresijos aktą Rygos prieigose užimdami Diuniamiundės vienuolyną ir išžudydami jo vienuolius. Vienuolyno užėmimo tikslai neaiškūs, kaip ir neaišku iš kurios Kuršo dalies kariai tame dalyvavo, nors ir tikėtina kad tai turėjo būti su Žemgala besiribojusių sričių kariai. Ar tai buvo kokio nors didesnio plano dalis ar tiesiog kokios nors karių grupės iniciatyva taip pat nežinia. Vokiečių atsakomoji reakcija nukreipta į Tervetę rodytų, kad ordino akimis antpuolio iniciatoriai buvo žemgaliai, o kuršių karių dalyvavimas šioje akcijoje galėjo būti grįstas bendrais interesais, iš kurių nepaskutinėje vietoje turėjo būti ir galimybė apiplėšti. Visgi toks išpuolis davė pretekstą ordinui atkreipti dėmesį į šiaurės Kuršą ir jį pajungti savo valiai pasirašius taikos sutartis su Vanemos atstovais iš minimų devynių gyvenviečių.¹⁹³Tai, jog ordinas pasitenkino tik Žemgalos dalies niokojimu, o Vanemos žemes pajungė savo valdymui gali būti vertinama keliais aspektais. Pirmiausia, tai galimas dalykas, kad Diunamiundės užpuolime dalyvavę kuršių kariai galėjo būti susieti su Vanemos žeme, tai paaiškintų kodėl ordinui kovojant su žemgaliais ir lietuviais, teko pulti ir Vanemos kuršius, nebelaikant jų taikiais kaimynais, juolab sąjungininkais. Antra, toks greitas ir be nesklendimų

¹⁹³ Baranauskas, T. *Kuršo aktai*. Pasvalys, 2017, p. 12.

įvykęs krašto pajungimas rodytų silpną tos Kuršo dalies karinę organizaciją. Sutarties pasirašymas su devynių gyvenviečių atstovais tik patvirtintų tokią krašto decentralizaciją. Suprantama, kad toks ordino dėmesio atkreipimas į savo teritorijas negalėjo įeiti į Vanemos elito planus, todėl, jei Diuniamiundės vienuolyno užpuolime sudalyvavo Vanemos ar besiribojančių žemių kuršių kariai, tai jie turbūt tai darė savo lokalaus lyderio iniciatyva. Iš to galima būtų spėti, bent jau šiauriniame Kurše nebuvo vieningos krašto valdymo organizacijos. Kita vertus, toks sklandus Vanemos perėjimas ordino kontrolėn, gali būti vertinamas kaip saugumo garantų paieškos iš Vanemos didžiūnų pusės, kas galbūt rodytų buvus kažkokias tai grėsmes šiai teritorijai ir Vanemos socialinio elito stabilumui ne tik iš Rygos pusės. Tais pačiais metais sudaroma sutartis ir su Ventos žemės valdovu Lamekinu, išgaunant jo įsipareigojimą krikštytis.¹⁹⁴Šiuo atveju išsiskiria vienas žemės valdovas, taip atskleidžiant Ventos žemėje buvus aukštesnio išsivystymo krašto valdymo sistemą nei Vanemoj. Vėliau sutarties apimtis išplečiama įtraukiant ir Bandavos teritorijas, tačiau nenurodant jokio šio krašto valdytojo. Susidaro įspūdis, kad be Lamekino toje Kuršo dalyje ordinui daugiau nėra su kuo tartis. Kita vertus neaišku kokia Lamekino, kaip valdovo, vertė, statuso ir galios prasme. Žinoma, tai, kad jis tam tikroje teritorijoje identifikuojamas kaip centrinė figūra, atspindi jo išskirtinę padėtį kitų kuršių didžiūnų atžvilgiu, tačiau abejones stiprina Lamekino prisiimti įsipareigojimai bei duodami įkaltai, kas rodytų apie prarastas politines laisves.¹⁹⁵Kad jo, kaip valdovo, galia abejotina, galima vertinti ir iš to, kad jis niekur toliau nebeminimas, nedalyvauja jokiuose įvykiuose ir jo vaidmuo nebeaiškus. Po Kalavijuočių ordino patirtos katastrofos Saulės mūšyje bei po to sekusio lietuvių kariuomenės įsiveržimo į Kuršą, pajungtos Kuršo teritorijos atsimeta, išskyrus Vanemą. Iš to galima spėti, jog Ventos žemės elito netenkino pasikeitusios sąlygos ir pasitaikius progai buvo bandoma laviruoti tarp pagrindinių regiono galių, galimai patikėjus, jog krašte pasikeitė galios pusiausvyra. Kita vertus toks atsimitimas gali nebūtinai reikšti Ventos valdančiojo elito sąmoningą politiką – tokių įvykių fone galėjo iškilti bendruomenės susirinkimo svarba, nepatenkinto ordino valdžia socialinio elito iniciatyvinės grupės ir pan. Atsimitusios žemės patenka į Lietuvos įtaką, o Vanemos kuršių likimas ordino valioje galimai rodytų, kad Vanemos elitą esama padėtis tenkino. Iš to būtų galima spėti, kad ordinas radikaliai nekeitė krašte nusistovėjusios tvarkos, galimai nebuvo ir visuotinio krikštijimo ar pagonių atskirties. Nors istoriografijoje neretai kuršių kova su ordinu nurodoma kaip kova su krikščionybė, o jų sukilimai kaip atsimitimas nuo krikščionybės, tačiau rašytiniuose šaltiniuose aptinkamas ordino ir jų sąjungininkų pagonių bendradarbiavimas. Kad gana tolerantiškai buvo žiūrima ir į ordino pavaldume buvusius pagonis

¹⁹⁴ Ibid., p. 15.

¹⁹⁵ Ščavinskas, M. Kai kurios vakarų baltų karinės aristokratijos formavimosi problemos XIII a. pirmojoje pusėje Baltijos regiono christianizacijos kontekste. In *Kultūra – ekonomika – visuomenė: viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje* (sudarė. Ščavinskas M.). Klaipėda, 2015, p. 49.

kuršius galima spėti iš „Eiliuotosios Livonijos kronikos“ eilučių, kurios aprašo Mindaugo žygį į Kuršą.¹⁹⁶Tai, kad Mindaugas puola Embute su kariais iš Lietuvos, rodytų, jog ši teritorija jau buvo jo interesų lauke. Galimai ankstesni Embutės valdytojai, kuršių didžiūnai, priešinęsi ordino, o kartu ir jam lojalių kuršių elito įtakos plėtrai, buvo gavę saugumo garantijas iš Mindaugo. Kaip matyti iš kronikos eilučių pagonimis įvardijami tik Mindaugo kariai, tuo tarpu į ordino kvietimą atsiliepę kuršiai, nors ir meta savo papročiu burtus prieš mūšį, tuo ordino riterių netrikdo ir jie džiaugiasi pakilusia kuršių kovos dvasia. Iš šios kuršių karių elgsenos galima spręsti, kad jų krikštytis niekas nevertė. Iš kronikos teksto sprendžiant, tikėtina, jog tai buvo vietiniai Bandavos žemės kuršiai („*kuršiai irgi leist nemanė, kad jų pilis ir žemę kas nors grobtų*“). Jei tikėti kronikos tekstu, kad sargybinis pats pamatė (arba gavo žinią) artėjančią Mindaugo kariuomenę, spėjo per visą Bandavos žemę pasiekti Kuldygą, o iš ten buvo spėta sušaukti karius ir atvykti iki Embutės prieš pasirodant Mindaugui, tai reikštų, kad stebėjimo ir perspėjimo sistema buvo įgali sekti prieš judėjimą dar už Bandavos žemės ribų, nes šios dvi pilys randasi skirtinguose šios žemės pusėse, net jei jos ribos lokalizuojamos ir apytiksliai. Tai, jog Bandavos žemė pajungiamą 1244 metais, o jau po metų ją puolant Mindaugui sargybinis gali nekliudomas vykti per visą kraštą, tuo labiau, kad prie pilies gynybos prisijungia dalis kuršių karių, rodytų krašto visišką kontrolę ir jokių kliūčių ordinui veikti nebuvimą. Tai šiek tiek prieštarauja pasitaikančiam naratyvui apie ordino įvykdytą Kuršo užkariavimą. Kronikos eilutės aprašančios, jog kuršiai atvyko pas brolius „*stiprų būrį surikiavę*“ galėtų būti įvertinta ne tik kiekybine bet ir kokybine prasme. Turint omeny, kad Mindaugas vedėsi didelę kariuomenę, tai ir kuršių indėlis turėjo būti skaitlingas, kad būtų kažkiek pastebimas (toliau kronikoje paminėti kuršių būriai daugiskaita). Tai, jog atvykę kuršiai „*kovoti geidė*“ gali būti vertinama kaip aukštos moralės požymis. Tą patvirtina ir jų elgsena mūšio metu:

„Kuršiai, it tikri didvyriai,

Puikiai gynė savo kraštą,

Mindaugą uoliai jie puolė.

Jam patikt tai negalėjo,

Jų būrius kovoje matant“¹⁹⁷

Iš šių kronikos eilučių galima spręsti kuršius buvus ne tik gerus kovotojus, bet ir pakilios kovinės dvasios aktyvius mūšio dalyvius. Tokia elgsena neprimena pajungtų ordino valiai pašauktinių kovotojų, nematančių mūšyje asmeninio intereso. Galima spėti, kad šiuo atveju nemažą dalį kuršių asmeninio intereso

¹⁹⁶ Eiliuotoji Livonijos kronika (vertė Žadeikis P.) In Antanavičius D. ir kt. *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Vilnius, 2005, 2460-2470.

¹⁹⁷ Ibid., 2545.

sudarė karo grobio tikimybė. Iš kronikos eilučių galima spėti, kad Mindaugui tokia kuršių karinė reakcija į jo kariuomenės pasirodymą tapo savotišku nemaloniu siurprizu. Situacija primena Rygos mūšio aplinkybes, kuomet vienų lyvių inicijuoti kuršiai susiduria su didesnės krašto dalies lyvių pasipriešinimu. Iš to būtų galima daryti prielaidą, kad kuršių atžvilgiu ordinas naudojo panašias diplomatinės, karinės ir politinės priemones kaip lyvių atveju. Tokiu atveju darytina prielaida, kad tam tikros Kuršo dalies profesionalius karius ordino buvimas jų žemėse, bent jau ekspansijos pradžioje, tenkino dėl įvairių priežasčių. Tai, jog kuršių aktyvūs kariniai veiksmai nepastebimi ordinui skverbiantis į Kuršą, tačiau aprašomi kraštą ginant nuo lietuvių gali būti paaiškinta nevienalyčio ir nebūtinai vieningo, socialinio karinio elito suinteresuotumu išlaikyti savo turimas pozicijas tarp dviejų augančių galių, tuo pačiu silpstant vikinginių žygių galimybėms ar užsikertant keliams tarnybai Kijevo Rusijoje ar kitur rytuose. Kad ordinas Livonijoje savo veikloje turėjo remtis vietiniu socialiniu elitu galima spręsti iš vokiečių kolonistų elgsenos Prūsijoje ir sąlyginai nedidelių kolonistų pajėgų tokioms teritorijoms.¹⁹⁸Kad vietinio elito lojalumas buvo užtikrinamas ne tik karine jėga, galima suprasti iš vaizdingos prūso Sklodo kalbos pasakytos Durbės mūšio metu. Net jei kalba ir nebuvo tokia kokia aprašyta, pats kronikos tekstas visgi atskleidžia, jog ordino įtaka pagonims buvo plečiama ir per gausias dovanas elito atstovams.¹⁹⁹Krikščionių rašytiniuose šaltiniuose neužsimenama apie joki žymesnį kuršių valdovą, išskyrus prieš tai minėtą Lamekiną, kurio, kaip valdovo, vaidmuo daugiau neatskleidžiamas. Durbės mūšyje dalyvaujantys kuršiai turi savo didžiūnus, kurie atveda jų karių pajėgas. Nors kronikos tekstas, aprašantis kuršių didžiūnų skirtingą laikyseną mūšio metu neturėtų būti suvokiamas tiesiogiai pažodžiui, tačiau toks socialinio elito susiskaldymas neatmestinas.²⁰⁰Pažvelgus į kitoje Kuršo pusėje pastatytos Klaipėdos pilies įsisteigimo aplinkybes, matyti, kad Pilsoto žemės socialinį elitą taip pat turėjo tenkinti ordino pasiūlytos sąlygos. Pilis statėsi ne karinės apgulties sąlygomis, o ir ją pastačius buvo kuriama apsauginių pilaičių sistema, kurias valdė, tikėtina, apkrikštyti arba lojalūs ordinui kuršiai.²⁰¹Tai, jog 1257 m. Klaipėdą žemaičiai ir sėbais puolė ne iš sausumos, o iš jūros, gali būti vertinama kaip netiesioginis šių pilaičių efektyvumo, o tuo pačiu ir jų valdytojų lojalumo ordinui požymis. Nors rašytiniuose šaltiniuose neatskleidžiama kokie buvo kuršių atskirų žemių tarpusavio santykiai, tačiau iš to, jog 1253 m. balandį Kuršo vyskupas suteikia Kretingos pilį keturiems kuršių didžiūnams, broliams *Welthune, Reygyn, Twertikine* ir *Saweide*,²⁰² galima spręsti, jog Pilsoto žemės elito tam tikros giminės,

¹⁹⁸ Nicolle, D. *Kryžiuočių ordinas 1190-1561*. Vilnius. 2020, p. 16.

¹⁹⁹ Elertas, D. Du prūsai ir švedas – žinios apie Durbės mūšio dalyvius. In *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, T. XXII. Klaipėda, 2011, p. 48.

²⁰⁰ Ščavinskis, M. Durbės mūšis ir jo atgarsiai Šventojo karo Baltijos regiono retorikoje: christianizacijos aspektas. In *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, T. XXII. Klaipėda, 2011, p. 75.

²⁰¹ Žulkus, V. *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002, p. 21.

²⁰² Baranauskas, T. *Kuršo aktai*. Pasvalys, 2017, p. 93.

būdamas lojalios ordinui, galėjo trumpuoju laikotarpiu plėsti savo įtaką ir gauti dividendų statuso prasme – jiems buvo perleista valdyti Mėguvos žemės pilis, kurios kitomis sąlygomis, jie užvaldyti, tikėtina, nebūtų galėję. Natūralu, kad pasikeitusi situacija neturėjo tenkinti, pvz. tos pačios Kretingos pilies ankstesnių valdytojų, kurių reakcija ir likimas išlieka nežinomas. Tuo pačiu tai nuoroda į kuršių visuomenėje įvykusius socialinius pokyčius, kuomet išryškėja ekonominės ir karinės galios sutelkimas siauros diduomenės grupės rankose. Nors karo žygiai vis dar buvo svarbi socialinio elito konsolidacijos priemonė, tačiau jų nepastovumas ir nestabilumas bei rizika, negalėjo tiesiogiai lemti stabilaus politinio elito susiformavimo. Pirmiausia to priežastis buvo tame, jog nekilnojamas turtas, įgytas karo žygių metu, nors ir buvo koncentruojamas tam tikros elito šeimos ar giminės rankose, tačiau nuo jo dalybų bendruomenininkai, ypač profesionalieji kariai nebuvo nušalinti. Kas kita buvo su nekilnojamo turto užvaldymu ir paveldėjimo tradicijos formavimusi, kas sudarė sąlygas vystytis tam tikram politiniam elitui.²⁰³ Ordino pasirodymo kuršių žemėse metu, Kurše jau buvo susiformavęs tam tikras stabilus politinis elitas, tačiau, tikėtina, dar nesubrendęs iki to lygmens, jog būtų pajėgus kurti naujus, galią ir valdžią užtikrinančius institutus, galinčius pakeisti senuosius bendruomeninius (pvz. bendruomenės susirinkimus). To meto kuršių visuomenė, nors ir išgyvenusi tam tikrą transformaciją nuo vikingų laikų bendruomeninės santvarkos, vis dar gyveno karinės „demokratijos“ sąlygomis su dar neužbaigtu privačios nekilnojamosios nuosavybės klostymosi procesu.²⁰⁴ Ordino pasirodymas, jam priklausančiose žemėse šį procesą paspartino, tuo pačiu, per lenų valdymo teisės diegimą bei privilegijų dalybas tvirtino Ordinui lojalios kuršių politinio elito valdžią, bendruomenės susirinkimų instituto svarbą nustumiant į dar žemesnę poziciją. Visgi kuršiams atsidūrus ordino ir Lietuvos kovų dėl įtakos regione epicentre, teko susidurti su iš to kylančiomis problemomis, su kuriomis susiskaldžiusi ir vikingų laikų tradicijomis tebegyvuojanti bendruomenė be vieningos organizacijos susidoroti negalėjo. Ordino įsileidimas į Kuršą sukėlė žemaičių reakciją kuri pasireiškė 1256 m. siaubiamuoju žygiu, su tikėtiniais nukariavimo tikslais.²⁰⁵ Į šį žygį sureagavęs ordinas patyrė karinę katastrofą Durbės mūšyje, ko pasekoje kilo dalies kuršių sukilimas. Viena iš sukilimą inicijavusių priežasčių turėjo būti kuršių kariuomenės pabėgimas iš mūšio. Nors neretai istoriografijoje tenka sutikti svarstymų, kad toks pasitraukimas iš mūšio lauko (o kai kur net minimas persimetimas į žemaičių pusę²⁰⁶) buvo planuotas, tačiau įvertinus visas aplinkybes tokios prielaidos kelia daug

²⁰³ Ščavinskas, M. Ankstyvieji socialiniai, politiniai, kultūriniai ir mentaliniai visuomenės pokyčiai Baltijos regiono rytinėje pakrantėje. In *Vertybių transformacijos: Baltijos regiono rytinė pakrantė XIII – XVIII amžiais* (sud. S. C. Rowell). Klaipėda. 2015, p. 35 – 42.

²⁰⁴ Ibid., p. 41.

²⁰⁵ Safronovas, V. *Klaipėdos miesto istorija*. Klaipėda, 2020, p. 24.

²⁰⁶ Ibid., p. 26.

abejonių.²⁰⁷ Pabėgę iš mūšio lauko kuršiai, tikėtina, suvokdami tokio poelgio pasekmes, o galbūt ir patikėję ordino žlugimu, persimeta prie kitos regiono galios – žemaičių. Prasidėjęs kuršių sukilimas nors ir nėra apimantis visą Kuršą, tačiau kai kuriose jo dalyse yra ypač aktyvus. To pasekoje Klaipėda ir Livonija neturėjo saugaus jas jungiančio sausumos ruožo. Visgi kuršių sukilimas nevyksta kaip pvz. didysis prūsų sukilimas, t.y. nežinomi jokie kuršius vienijantys vadai, daugiausia priešinasi atskiros pilys ir jų periferijos. Neatlaikiusios ordino spaudimo kai kurių pilių įgulos pasitraukia iš Kuršo į Žemaitiją ir Lietuvą. Iš šio kuršių persikėlimo į Lietuvą matyti akivaizdūs skirtumai nuo Lietuvoje tradicinio gyvenimo tęstinumo ieškojusių prūsų, nors, kaip aptarta anksčiau, šių dviejų etnosų ryšiai ilgą laiką buvo ypač tvirti. Jei kuršių imigrantai formavo kaimus Lietuvos teritorijoje, tai sukilimui Prūsijoje žlungant, traukėsi šeimos, giminės, liaudis ir diduomenė su visu turtu ir vergais. Įkurdinami Lietuvoje jie formavo net naujas gyvenamas žemes ir administracines teritorijas.²⁰⁸ Iš šių skirtumų, tiek sukilimo eigos, tiek migracinių skirtumų, matyti, kad kuršiai neprilygo visuomenės organizacija prūsams.

Nėra detalesnių duomenų apie kuršių socialinio elito likimą jiems persikėlus į Žemaitiją ar Lietuvą. Ordinui likę ištikimi kuršiai, kaip ir prūsai, tikėtina, buvo integruoti į ordino visuomenę. Taip atsirado galimybės iškilti kitiems kariniams lyderiams, formuoti naujam socialiniam elitui. Kad kuršių karo vadai buvo integruojami į ordino visuomenę, galima spręsti iš feodų skirstymo XIII a. pab. vietiniams vasalams.²⁰⁹ Šie kuršių didžiūnai ilgainiui transformavosi į laisvuosius valstiečius – kioninius.²¹⁰ Net ir šioje transformacijoje galima įžvelgti skirtumus nuo prūsų ir atitinkamą ordino požiūrį į naujuosius vasalus. Prūsijoje dar 1437 m. iš 175 riterių 8 buvo „vietiniai“, prūsų kilmės. Tuo tarpu nėra aiškių duomenų, kad Kuršo vasalai būtų integruoti į riterių bendrijas. Žinoma, kad atskirų pilių valdytojais buvo krikštyti kuršiai. Tokių krikščioniškų kuršių tris pilis esančias Klaipėdos periferijoje 1323 metais sudegino lietuviai.²¹¹

Apibendrinant galima teigti, jog vokiečių kolonistų pasirodymas Kuršo pašonėje ir jų ekspansinė politika, paspartino jau XII a. prasidėjusį kuršių kultūrinį nuosmukį. Iš rašytinių šaltinių duomenų susidaro įspūdis, kad iki krikščioniškųjų piligrimų pasirodymo baltų kraštuose, vikingavimo praktika besiverčiančios estų ar kuršių karių grupės, turėjo galimybes veikti net ir krikščioniškų kraštų aplinkoje. Tikėtina, kad galima buvo pasinaudoti skirtingų valstybių nesutarimais ir plėšiant vienus krikščionis, prekiauti prisiplėštu grobiu su kitais, pvz. Gotlando gyventojais. Pasirodę piligrimai kariniais ir vietinių

²⁰⁷ Ščavinskas, M. Durbės mūšis ir jo atgarsiai Šventojo karo Baltijos regiono retorikoje: christianizacijos aspektas. In *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XXII. Klaipėda, 2011, p. 75.

²⁰⁸ *Lietuvos istorija*. T. III. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų. Ats. red. A. Dubonis. Vilnius, 2011, p. 87.

²⁰⁹ Vasiliauskas, E. Lieporų dvaras–baronų Grothuzų rezidencija. In *Acta Academiae Artium Vilnensis*. T97. Vilnius, 2020, p. 501

²¹⁰ Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 196.

²¹¹ Žulkus, V. *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002, p. 21.

krikščionių įtikinėjimo metodais tokias galimybes naikino. Paskutinių saugių uostų, kur galima buvo realizuoti prisiplėštą grobį, išnykimas, tapo dar viena priežastimi, galutinai nulėmusia paskutiniųjų Baltijos vikingų kultūros žlugimą. Nebelikus galimybių verstis vikingine praktika ypač greitai sunyko kuršių karių jūrinės bendrijos. Bent jau jokių rašytinių šaltinių duomenų apie juos neišlieka. Tai, jog į piligrimų karines akcijas nebuvo adekvačių atsakomųjų reakcijų (išskyrus Rygos mūšį) galima būtų paaiškinti ne tik kuršių ir vokiečių karinės organizacijos skirtumais. Galimai plėšikavimas jūroje jau buvo išgyvenantis savo saulėlydį ir, nors vis dar sutelkdavo skaitlingas karių grupes, visgi nebebuvo valdančiojo elito akimis lemiantis ekonominis veiksnys, kurio praradimas keltų grėsmę atskirų teritorijų valdančiojo elito interesams. Tikėtina, kad ordino pasirodymo išvakarėse, Kurše jau buvo susiformavęs valdantysis elitas, kuris koncentravosi į nekilnojamos nuosavybės kaupimą ir paveldėjimo teisės išlaikymą, taip užsitikrinant savo valdžią ir statusą mažiau rizikingais, stabilesniais metodais. Tuo tarpu kuršių piratų jūrinių bendrijų socialinis elitas galimai buvo konsoliduojamas per kilnojamojo materialinio turto užvaldymą, todėl, tikėtina, negalėjo susivienyti ilgalaikiai karinei reakcijai kurios tikslas būtų pozicijų Baltijoje atgavimas. Neatmestina, kad tokių kuršių piratų bendrijų karinių lyderių egzistavimas galėjo būti ir kliuvinys teritoriniam politiniam elitui, siekiančiam savo teritorijų visapusiškos kontrolės. Toks interesų tarp Kuršo elito išsiskyrimas galėjo būti dar viena priežastis, kodėl nepastebimi kokie nors bandymai atsikovoti pozicijas jūroje, nors pvz. Rygos mūšis parodė, jog kai įvykiai liečia įtakingų didžiūnų interesus, tai galimybės tam atsiranda. Tikėtina, kad tarp kuršių teritorinio politinio elito atskirų, giminystės ryšiais susijusių atšakų, vyko intensyvi konkurencinė kova, kuria galėjo sumaniai pasinaudoti ordinas kolonizaciniais tikslais. Ordino įsikūrimas Rygoje bei Klaipėdoje iššaukė Lietuvos reakciją, to pasekoje Kuršui tapus nuolatinių kovų arena, daliai gyventojų emigravus, sugriuvo buvusi visuomenės sankloda. Teritoriniuose vienetuose likusieji kuršiai tapo visiškai priklausomi nuo ordino. Jei laisviesiems žemdirbiams gyvenimas pasikeitė nežymiai, tai profesionaliems kariams teko transformuotis iš artimiausio valdovo kariauninkų į priklausomo nuo ordino vasalo asmeninio būrio. Išnyko galimybės laisvai veikti kariniams lyderiams – burti karius į plėšiamuosius žygius, užsiimti geriau apmokamos karinės tarnybos paieškomis ir pan. Kita vertus ordino diegiama ir plėtojama lenų valdymo teisė, privilegijų sistema, teritorinių vienetų struktūrinis stiprinimas diegiant naujas valdymo institucijas paspartino kuršių visuomenės transformaciją, galutinai panaikinant bendruomeninės santvarkos valdymo institutų likučius, užbaigiant nekilnojamos nuosavybės klostymosi procesą ir taip įtvirtinant ordinui lojalų teritorinį elitą, kurio statusas, ilgainiui, vis mažiau buvo įtakojamas bendruomeninių susirinkimų ar karinių žygių sėkmės. Tose teritorijose, kur vokiečių kolonistų valdžia išsilaikė, nepaisant lietuvių ir žemaičių antpuolių bei vietinių gyventojų sukilimų, kuršių socialinis elitas išliko stabilus ir išsaugojo bei, tikėtina, įgijo

papildomos nekilnojamos nuosavybės. Apie tai galima spręsti iš vadinamųjų kuršių kioninių statuso ir išsaugotos kultūrinės bei istorinės tradicijos Livonijoje.²¹² Visgi toks elitas gyveno jau kultūrinėje vokiečių kolonistų įtakoje nors ir nebuvo lygiavertis vokiečių elitui, o nutrūkę prekybiniai, kultūriniai ir kitokie ryšiai (tiek Kuršo viduje, tiek už jo ribų) su ankstesnės veiklos teritorijomis ir jų gyventojais, išnykusios galimybės vykdyti savarankišką politiką ar anksčiau įprastais būdais gausinti kilnojamąjį ar nekilnojamąjį turtą, neabejotinai vedė prie kuršių, kaip savarankiško etnoso, kultūrinio nuosmukio.

²¹² Kuršių kilmingieji (iš latvių k. vertė Vasiliauskas E.). [interaktyvus], [žiūrėta 2021 – 04 – 13]. Prieitis per internetą: https://lt.wikipedia.org/wiki/Kur%C5%A1i%C5%B3_kilmingieji

V. Išvados

Siekiant atskleisti kuršių socialinio elito transformaciją, susidurta su problema bandant apibrėžti tam tikrų socialinio elito grupių ar sluoksnių susiformavimo ribas laiko atžvilgiu. Taip pat aktuali tam tikrų socialinio elito grupių apibrėžtumo problema. Tai ypač pasakytina apie profesionalių karių grupes (ne sluoksni). Akivaizdu, kad bet kokio visuomenės socialinio sluoksnio ištakos glūdi tam tikra veikla užsiimančių atskirų ar organizuotų asmenų grupėse. Kalbant apie profesionalių karių sluoksnį ir jo formavimosi ištakas, kylančias iš atskirų karių grupių veiklos, iškyla asmens įvertinimo profesionaliuoju kariu problematika. Tai ypač aktualu vertinant VII – X a. kontekstą. Nesant istorinių šaltinių informacijos su aiškiais nuorodomis į kuršių profesionaliuosius karius, tenka remtis archeologiniais duomenimis, kurių interpretacijos galimybės yra gana plačios. Aptarti archeologinių tyrimų atvejai atskleidžia įkapių vertinimo problematiką keliais aspektais. Pirmiausia, kitų šalių patirtis rodo, jog ne visada kapinynų medžiaga pateikia aiškų to meto visuomenės sanklodos vaizdą. Tas ypač pasakytina vertinant gausius ginklų radinius ne kapinynų teritorijose Estijoje, arba anglosaksiškų palaidojimų be įkapių vertinimus, priskiriant palaidotuosius karių grupei. Taip pat archeologiniai duomenys, atspindėdami asmens socialinę padėtį tik jo mirties momentu, neleidžia nuspėti jo veiklos tam tikrais gyvenimo momentais. Socialinio statuso ir vaidmens kaita, ankstyvose dinamiškose visuomenėse, aptarta ir prieita išvados, jog reikalingi tam tikri standartai, kurie įgalintu priskirti vieną ar kitą asmenį profesionaliųjų karių statusui vertinant to laikmečio kontekstą. Keltina hipotezė, jog jei Kurše VIII a. archeologiniais duomenimis dar neaptinkama profesionaliųjų karių, kaip atskiro sluoksnio, požymių, dar nereiškia, kad tokių karių grupių nebuvo ar, kad jų nariai nebuvo mentališkai artimi vieni kitiems dėl savo bendros veiklos. Įvertinant to meto kuršių visuomenės išsivystymą tokioms grupėms keltini kitokie standartai, nei pvz. XI a. kontekste, kuomet profesionalus kuršių karys atpažįstamas pagal kitus, papildomus požymius, kurie jį išskiria nuo laisvojo bendruomenės nario. Degintinio papročio plitimą iš Prūsijos galima būtų vertinti kaip tokio kuršių socialinio elito veiklos rezultatą. Viena tokios veiklos formų turėjo būti ilgalaikė karinė veikla prūsų teritorijose arba kartu su prūsais. Tokią veiklą vykdyti galėjo profesionalūs kariai ir jų grupės, kurie tam tikrame gyvenimo etape yra vertintini kaip tokie. Nors juos archeologiniais duomenimis dar sunku atskirti nuo laisvųjų bendruomenės narių, visgi šie žmonės yra pakankamai aktyvūs, iniciatyvūs ir mentališkai susieti, kas sąlygojo sklandų kremacijos papročio plitimą Kuršo visuomenėje. Tokiu atveju, susidarytų savotiško kuršių karių sluoksnio, veikiančio multietninėse karių grupėse, už Kuršo ribų, vaizdas. Karių veikimo kryptių koncentracija už Kuršo ribų, gali būti paaiškintos savotiškos rinkos, tokių kariaunų paklausos, nebuvimu Kurše bei nekonkurencingomis kuršių teritorinio elito galimybėmis, lyginant su

prūsų, tame konkrečiame periode. Papildomi tyrimai, atskleidžiantys mitybos, religinės elgsenos, panašumus tarp kuršių ir prūsų socialinio elito, leidžia detaliau apibrėžti tokio elito atstovų požymius, dar iki X a. bei susidaryti apčiuopiamesnį vaizdą, nagrinėjant tokio elito transformaciją iš pavienių asmenų ar grupių atstovų į atskirą socialinį sluoksnį ir tolesnį vystymąsi jau to sluoksnio ribose.

Nagrinėjant skandinavų vaidmenį kuršių elito vystymuisi, iškyla dvejopo kuršių socialinio elito, orientuoto į skirtingas geografines erdves ir veikiamo skirtingų kultūrų, paveikslas. Viena vertus skandinavų įtaka atsiskleidžia per vikingavimo kultūrą, kuri nulemia aibę pokyčių kuršių visuomenėje. Tikėtina pakrančių prieigų ar atskirų jūros teritorijų kontrolė, nuolatiniai prekybiniai ir kariniai ryšiai su skandinavais, ar net gyvenviečių lokacija galėjo būti nulemta šių santykių dinamikos. Tai leido iškilti skandinaviško pavyzdžio kuršių socialiniam elitui, perimti kai kuriuos skandinaviškos visuomenės bruožus, pvz. perimant to paties vikingavimo praktiką arba veikiant kaip skandinavų pasaulio dalis, bendruose kariniuose, politiniuose įvykiuose. Kita vertus kuršiai neperima visiškai skandinaviškos kultūros ir tai atsispindi archeologiniuose radiniuose, religinėje elgsenoje. Nėra iki galo aišku kiek marinistinė kultūra buvo apėmusi kuršių visuomenę. Tai, jog piratavimu besiverčianti kuršių bendruomenės dalis nepalieka žinių apie save kaip apie atskirą kultūrą, normanų vikingų pavyzdžiu nekeičia religinės elgsenos (laiviniai palaidojimai), neaptinkama jokia su laivyba sietina ikonografija ar juvelyrika ir pan., gali reikšti, jog vikingavimo kultūra apėmė tik tam tikrą visuomenės dalį, nors ir labiau pastebimą skandinavų rašytiniuose šaltiniuose, kuri kultūriškai buvo labiau veikiamą likusios visuomenės dalies. Etniniai skandinavų ir kuršių skirtumai neabejotinai buvo vienas iš svarbesnių trukdžių neleidusių sklandžiau skverbtis skandinaviškai kultūrai ar religinei elgsenai. Tą pagrindžia ir moksliniai tyrimai atskleidžiantys, jog skandinaviška įtaka didesnė ten, kur gyveno skandinavams artimesnės kultūros, etnine prasme (lyviai, suomiai, estai). Tačiau ir tokiomis sąlygomis formavosi jūriniu piratavimu užsiimančios karių bendrijos, su savo socialiniu elitu, tuo pačiu metu lygiagrečiai vystantis teritoriniam socialiniam elitui, kuris dėl geografinių ir kitų priežasčių nebuvo susietas su aktyvia veikla jūroje.

Skandinavų krikšto sąlygota kuršių karių socialinė atskirtis bei besikeičiantys santykiai su christianizuotomis skandinavų valstybėmis, nulėmė poreikį jungtis į etnines, vikingavimu užsiimančias grupes. Skandinavų valstybių vystoma pakrančių apsaugos sistema vertė piratavimu užsiimančias pagonių karių grupes vienyti į gausesnius junginius, siekiant geresnio karinio efekto. Tokiomis sąlygomis išsiskiria estų ir kuršių laivų grupės gabenančios nuo kelių šimtų, iki kelių tūkstančių karių. Tokiomis sąlygomis kuršių socialinis elitas turėjo patirti transformacijas iš pavienių laivų vadų, iki savotiškoms jūrinėms kariuomenėms vadovaujančių lyderių. Kadangi piratavimo jūroje veikla yra labai dinamiška, priklausanti nuo žygio sėkmės, kurią galėjo lemti ne tik įgulų karinės savybės, bet ir pvz. oro sąlygos ir pan., tikėtina,

kad tokių junginių vadovaujantis elitas nebuvo stabilus ir, greičiausiai, buvo deleguojamas į žygi susibūrusių įgulų vadų. Tokia situacija galėjo įtakoti potencialių lyderių tarpusavio konkurenciją, kurios sąlygomis turėjo formuotis tam reikalingas savybes turintis elitas. Visgi besikeičianti situacija Baltijoje, mažinanti piratavimo patrauklumą ir vikinginių žygių specifika, lėmusi specifinio, galimai uždaro, jūrinių bendrijų elito susiformavimą galėjo versti likusius kuršių teritorinio elito atstovus ieškoti kitų savirealizacijos ir materialaus turto gausinimo kelių. Archeologiniai duomenys patvirtina tam tikros kuršių karių bendrijos dalies ryšius su rytų kultūromis. Tai matosi iš stepių klajokliams būdingų balnakilpių paplitimo, lameliarinio šarvo radinių, kalavijų makštų apkalų ar šalmų, siejamų su ištakomis iš rytų. Baltiški palaidojimai aptikti Ukrainoje, tokias teorijas patvirtina. Neaišku ar šie ryšiai buvo sąlygoti skandinavų veiklos Kijevo Rusijoje ar tai buvo seniau užmegztų santykių rezultatas. Lyginamieji mitybos įpročių, religinės elgsenos momentai rodo prūsus, o galimai ir kuršius, buvus stipriai įtakotus rytietiškos raitelių kultūros, o tai galėjo būti viena iš priežasčių, kodėl buvo pasirinkta tam tikra geografinė erdvė savo veiklai vystyti. Nėra iki galo atskleista ir slavų kunigaikščių įtaka kuršių visuomenei.

Vokiečių kolonistų pasirodymo Kurše metu pastebima ryški įvykusi kuršių elito transformacija. Vis didesnę vaidmenį vaidina nekilnojamoji nuosavybė, kuri yra valdoma atskirų šeimų ar giminių. Tikėtina, kad kuršių visuomenėje vyksta intensyvūs vidiniai procesai, tame tarpe ir konkurencinė kova tarp politinio elito, bet jau ne dėl kilnojamojo turto, kuris gausinamas vis dar ir kariniais/prekybiniais žygiais, bet dėl tam tikrų teritorijų ir gyvenviečių, kurios valdomos jau paveldėjimo teise. Vis dar vykdomi vikinginiai žygiai, galimai yra siejami su savitu elitu, kurio galimybės yra ribotos. Piligrimų pasirodymas per kelerius metus panaikina tokių žygių galimybes. Ordino pasirodymas rytinėje Baltijos pakrantėje leidžia kai kurioms kuršių didžiūnų grupėms tam tikrame laikotarpyje plėsti savo įtaką, nors ir tenkinantis Ordino vasalų statusu. Tai galimai rodytų, tam tikrą kuršių visuomenės dalį ar atskirų teritorijų bendruomenes išgyvenus tam tikrą krizę, kurios sprendimui reikėjo sąjungininkų ir karinės pagalbos. Kita dalis kuršių didžiūnų, pasikeitus situacijai, pagalbos ieškojo iš Lietuvos pusės. Visa tai nulėmė kuršių visuomenės poliarizaciją ir patekimą į dviejų skirtingų galių įtakas. Nutrūkę vikinginiai žygiai bei ryšiai su Kijevo Rusia, pasikeitusi galių pusiausvyra regione lėmė vienų Kuršo gyventojų emigraciją arba asimiliaciją su žemaičiais, kitų – integraciją į ordino visuomenę, taip ilgainiui prarandant kultūrinę sąvastį. Ar tokiomis sąlygomis kuršių socialinis elitas įsiliedamas į Lietuvos ir Žemaitijos bendruomenes galėjo būti integruotas į vietinį elitą ir tapti bajorų bendruomenės nariais, reikalingas detalesnis tyrimas. Ordino valdžioje likę kuršiai kurį laiką išliko kaip atskirų pilių valdytojai, tačiau nebūdami lygiaverčiai kolonistų elitui, ilgainiui transformavosi iki laisvųjų valstiečių statuso.

VI. Santrauka

Šio darbo tema - Kuršių socialinio elito formavimosi ir transformacijos problemos X – XIII amžiuose.

Darbo objektas – kuršių socialinį elitą sudarančių profesionalių karių, karinių lyderių ir pirklių grupės bei socialiniai sluoksniai, tų sluoksnių formavimosi ir transformacijos požymiai. Darbo tikslas – išanalizuoti kuršių socialinio elito transformacijos klausimą X – XIII a. remiantis rašytinių šaltinių duomenimis ir iš dalies archeologine informacija. Uždaviniai:

1) Nustatyti kuršių socialinio elito galimus požymius remiantis istorinių (rašytinių) ir archeologinių šaltinių duomenimis;

2) Išanalizuoti, kokią įtaką kuršių socialinio elito formavimuisi turėjo skandinavų vikingų kultūra ir socialinė sąranga;

3) Nustatyti, kaip kuršių socialinį elitą įtakojo skandinavų christianizacija ir ankstyvieji christianizacijos procesai pačiame Kurše;

4) Išnagrinėti, kokį vaidmenį kuršių socialinio elito nuosmukiui turėjo vokiečių ekspansija;

Tyrimo metodai:

Lyginamasis - darbe naudojamos rašytinių šaltinių informacijos ir kapinynų bei gyvenviečių archeologinės medžiagos palyginimo metodai.

Atskiro atvejo – darbe nagrinėjami atskiri rašytinių šaltinių tekstų epizodai (skandinavų sągų, Henriko Latvio kronika ir pan.) kurie padeda detaliau atskleisti nagrinėjamą problemą.

Išanalizavus istorinę ir archeologinę informaciją keliama hipotezė, jog nors Kurše VIII a. archeologiniais duomenimis dar neaptinkama profesionalių karių sluoksnio, požymių, dar nereiškia, kad tokių karių grupių nebuvo. Darytina išvada, jog įvertinant to meto kuršių visuomenės išsivystymą tokioms grupėms keltini kitokie standartai, nei pvz. XI a. kontekste. Degintinio papročio plitimą iš Prūsijos galima būtų vertinti kaip tokių kuršių karių grupių veiklos rezultata. Viena tokios veiklos formų turėjo būti ilgalaikė karinė veikla prūsų teritorijose. Tokią veiklą vykdyti galėjo profesionalūs kariai ir nors juos archeologiniais duomenimis dar sunku atskirti nuo laisvųjų bendruomenės narių, visgi šie žmonės yra pakankamai aktyvūs, kas sąlygojo sklandų kremacijos papročio plitimą Kuršo visuomenėje. Papildomi tyrimai, atskleidžiantys mitybos, religinės elgsenos, panašumus tarp kuršių ir prūsų socialinio elito, leidžia detaliau apibrėžti tokio elito atstovų požymius bei nagrinėti tokio elito transformaciją. Nagrinėjant skandinavų vaidmenį kuršių elito vystymuisi, prieita išvados, kad skandinavų įtaka atsiskleidžia per vikingavimo kultūrą, kuri nulemia aibę pokyčių kuršių visuomenėje. Tokiomis sąlygomis formavosi jūriniu piratavimu užsiimančios karių bendrijos, tuo pačiu metu lygiagrečiai vystantis teritoriniam socialiniam

elitui, kuris dėl įvairių priežasčių nebuvo susietas su aktyvia veikla jūroje. Skandinavų krikšto sąlygota kuršių karių socialinė atskirtis nulėmė poreikį jungtis į gausias, etnines, vikingavimu užsiimančias grupes. Tokiomis sąlygomis kuršių elitas patyrė transformacijas iš pavienių laivų vadų, iki jūrinėms kariuomenėms vadovaujančių lyderių. Besikeičianti situacija Baltijoje galėjo versti likusius kuršių teritorinio elito atstovus ieškoti kitų savirealizacijos ir materialaus turto gausinimo kelių rytuose, daugiausia Kijevo Rusijoje.

Vokiečių kolonistų pasirodymo Kurše metu pastebima ryški įvykusi kuršių elito transformacija. Vis didesnę vaidmenį vaidina nekilnojamoji nuosavybė, kuri yra valdoma atskirų šeimų ar giminių. Tikėtina, kad kuršių visuomenėje vyksta intensyvi konkurencinė kova tarp politinio elito, bet jau ne dėl kilnojamojo turto, o dėl tam tikrų teritorijų, kurios valdomos paveldėjimo teise. Vis dar vykdomi vikinginiai žygiai, galimai yra siejami su savitu elitu, kurio galimybės yra ribotos. Piligrimų pasirodymas per kelerius metus panaikina tokių žygių galimybes. Ordino pasirodymas rytinėje Baltijos pakrantėje leidžia kai kurioms kuršių didžiūnų grupėms plėsti savo įtaką, nors ir tenkinantis Ordino vasalų statusu. Kita dalis kuršių didžiūnų, pasikeitus situacijai, pagalbos ieškojo Lietuvos pusėje. Pasikeitusi galių pusiausvyra regione lėmė vienų Kuršo gyventojų emigraciją arba asimiliaciją su žemaičiais, kitų – integraciją į ordino visuomenę. Ordino valdžioje likę kuršiai kurį laiką išliko kaip atskirų pilių valdytojai, tačiau nebūdami lygiaverčiai kolonistų elitui, ilgainiui transformavosi iki laisvųjų valstiečių statuso.

VII. Summary

Thesis topic - The Curonian Social Elite in the 10th to 13th C.: Aspects of Its Formation and Change.

Thesis object – groups and social strata of professional warriors, military leaders and merchants, constituting Curonian social elite, and aspects of their development and transformation.

Thesis objective – to analyse the issue of the transformation of the Curonian social elite in 10th-13th c., based on written sources and, in part, on archaeological data.

Tasks:

1) To identify the possible characteristics of the Curonian social elite, based on the data of historical (written) and archaeological sources;

2) To analyse the influence of the Scandinavian Viking culture and social structure on the development of the Curonian social elite;

3) To determine the influence of the Scandinavian Christianisation to the Curonian social elite and the early Christianisation processes in the Curonian territory;

4) To examine the role of the German expansion in the decline of the Curonian social elite;

Research methods:

Comparative method – this thesis compares the material from written sources and archaeological material from burial sites and settlements.

Individual case method. This individual case paper examines individual episodes from written sources, which help to reveal the issue in question with more detail.

Upon analysing the historical and archaeological data, a hypothesis is made that although the 8th c. Curonian archaeological data does not show any indications of warriors as an individual social stratum, this does not mean that such groups did not exist. Considering the development of the Curonian society at the time, these groups are subject to different standards than if they were in the context of, for example, the 11th c. The tradition of cremation burials, coming from Prussia, could be regarded as a result of the activity of Curonian warrior groups. Long-term military action in the Prussian territory could have been one of the forms of this activity. This activity could have been implemented by professional warriors and, although it remains difficult to distinguish them from other free members of the society based on archaeological data alone, these people were rather active, resulting in a consistent spread of the cremation tradition in the Curonian society. Additional research, revealing the similarities of nutrition and religious behaviour between the Curonian and Prussian social elite, enable to provide a more detailed definition of their characteristics and transformation. The analysis of the role of Scandinavians on the development of the Curonian elite, suggests that the Scandinavian influence manifests in the Viking raiding culture, which has

determined a number of changes in the Curonian society. These circumstances shaped the development of warrior communities, engaged in sea raiding, in parallel to the development of the territorial social elite, which was not involved into active navigation-related activities for various reasons. Social seclusion of the Curonian warriors, caused by Scandinavia's Christianisation, determined the need to join into large, ethnic groups, engaged in raiding. These circumstances must have transformed the Curonian elite, switching from individual ships and their leaders to united naval forces and their leadership. The changing situation in the Baltic Sea might have forced the remaining representatives of the Curonian territorial elite look for other ways of self-realisation and increasing their material assets in the East, mostly Kievan Rus.

There is a notable transformation of the Curonian elite at the time of the emergence of German colonists in the Curonian territory. Immovable assets, controlled by individual families or extended families play an increasing role. It is likely that the Curonian society had undergone an intensive competition between the political elite not for movable assets, but rather for certain territories, ruled under the right of succession. The raids that continued to take place at the time are likely related to an individual elite with limited possibilities, which were eliminated by the arrival of pilgrims in only a few years. The Order, settling on the eastern coast of the Baltic Sea enabled some groups of the Curonian nobility to expand their influence, even if under the status of a liege to the Order. As the situation changed, another part of the Curonian nobility sought for support in Lithuania. Because of the changed balance of powers, some Curonians emigrated or were assimilated by Samogitians, others – integrated into the society of the Order. The Curonians remaining under the power of the Order stayed as rulers of individual fortresses for a while, but, being not equal the colonist elite, eventually transformed into free peasants.

VIII. Šaltinių ir literatūros sąrašas

1. Šaltiniai

ADAMUS BREMENENSIS GESTA HAMMABURGENSIS ECCLESIAE PONTIFICUM (vertė Mažiulytė, D.) in *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sud. N. Vėlius. Vilnius. 1996.

ADAMUS BREMENENSIS GESTA HAMMABURGENSIS ECCLESIAE PONTIFICUM. Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum Rerum Germanicarum (toliau HLC). Edidit G. Heinricus Pertz. T. VII. Hannover. 1846.

DER PAPST ERMAHNT DIE NEUBEKEHRTEN [IN PREUSSEN] ZU EINEM CHRISTLICHEN LEBENSWANDEL 1216 – 1217. In *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I. *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sud. N. Vėlius. Vilnius. 1996.

Egilio saga (vertė Steponavičienė, S.). Vilnius, 2012.

Kuršo aktai (vertė Baranauskas, T.). Pasvalys, 2017.

Kniutlingų saga (vertė Mikučionis, U.). Vilnius, 2002.

PETRI DE DUSBURG CHRONICA TERRAE PRUSIAE (vertė Valkūnas L.). Vilnius. 1985.

Wulfstan's Reisebericht über Preußen, um 890–893 Wulfstano pranešimas apie kelionę per Prūsiją, apie 890–893. In *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sud. N. Vėlius. Vilnius, 1996.

SAXO GRAMATICUS GESTO DANORUM (перевод А. С. Досаев) in *Деяния данов*. Т2: Книги XI–XVI. „Русская панорама“, Москва. 2016.

SAXO GRAMATICUS GESTO DANORUM (перевод А. С. Досаев) in *Деяния данов*. Т2: Книги XI–XVI. „Русская панорама“, Москва, 2017.

Žardės gyvenvietės (Klaipėdos m.) 2000 m. archeologinių tyrimų ataskaita. Sudarė J. Genys. Mažosios Lietuvos istorijos muziejus. Klaipėda, 2000.

VITA SANCTI ANSKARII A RIMBERTO ET ALIO DISCIPULO ANSKARII CONSCRIPTA (vertė V.V. Rybakovas) in *Из ранней истории шведского народа и государства. Первые описания и законы*. М. РГГУ. 1997.

Генрих Латвийский *Хроника Ливонии*. (перевод С. А. Аннинского). Ленинград. 1938.

2. Literatūra

- Antanavičius, D. ir kt. *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, Vilnius, 2005.
- Baronas, D. Lietuvių karo meno XIII a. kontekstas ir karybos naujovės XIV a. antroje pusėje – XV a. pradžioje. In *Karo archyvas XXXIV*. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Vilnius, 2019.
- Baranov, V.; Ivakin, V. Burials with Weaponry in the Ostriv Baltic Graveyard in the Middle Dnieper Area (Excavated in 2017 and 2018). In *Viduramžių kariauninkai slavų ir baltų erdvėje*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis, T. XXXVII (sudarė Ščavinskas M.). Klaipėda, 2018.
- Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius, 2008.
- Bliujienė, A. *Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika*. Vilnius, 1999.
- Bliujienė, A. *Klaipėdos (Memel) kraštas: nuo ištakų iki XVII amžiaus*. Vilnius, 2018.
- Bugys, P. „Karybos tendencijų Lietuvoje analizė ir jos problemos (ikivalstybinis ir ankstyvasis valstybinis laikotarpis)“. In „*Lietuvos pilys*“ Nr. 7. Vilnius, 2020.
- Blomkvist, N. East Baltic Vikings - with particular consideration to the Curonians. In *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė*. Klaipėda, 2005.
- Current World Archeology. Estonia: Salme Ship Burials. 2013 [interaktyvus], [žiūrėta 2021-02-19]. Prieitis per internetą: <https://www.world-archaeology.com/features/estonia-salme-ship-burials/>
- Černevičiūtė, J. T. Vebleno parodomojo vartojimo teorija ir šiuolaikinės kultūros bei vartojimo tyrimų problemos. In *Problemos*. Vyr. red. N. Radavičienė. T. 64, Vilnius, 2003.
- Dediala, M. Kariaunos samprata Lietuvos istoriografijoje: nuo archeologijos iki istorijos. In *Viduramžių kariauninkai slavų ir baltų erdvėje*. Acta Historica Universitatis Klaipedensis. T. XXXVII, Klaipėda. 2018.
- Donecker, S. *Origines Livonorum. Fruhneuzeitliche Hypothesen zur Herkunft der Esten und Letten*, Koln. 2017.
- Englert, A.; Trakadas, A. *Wulstan's Voyage*. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard. Maritime Culture of the North. 2. The Viking Ship Museum. Danmark, 2009.
- Elertas, D. *Du prūsai ir švedas – žinios apie Durbės mūšio dalyvius*. In Acta Historica Universitatis Klaipedensis. T. XXII, Klaipėda, 2011.
- Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999.
- Griciuvienė, E. *Kuršiai*. Genties kultūra laidosenos duomenimis. LNM. Vilnius, 2009.
- Harke, H. *Early Anglo-Saxon military organisation: an archeological perspective*. In *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1 – 1300*. Copenhagen. 1996.
- Hubbard, B. *The Viking warrior*. The raiders, pillagers and explorers who terrorized medieval Europe. London. 2017.

Jonuks, T.; Kurisoo, T. To be or not to be... a Christian. Some new perspectives on understanding the Christianisation of Estonia. In *Electronic Journal of Folklore*. Vol. 55. 2013, p 72 – 92. [interaktyvus], [žiūrėta 2021-02-23]. Prieitis per internetą: <https://www.folklore.ee/folklore/dat/index.html>

Kazakevičius, V. Vikingų ir baltų konsolidacijos laikotarpis. In *Lietuvos istorija*. T. II. *Geležies amžius*. Sud. G. Zabiela. Vilnius. 2007.

Kazakevičius, V. *IX – XIII a. Baltų kalavijai*. Vilnius. 1996.

Kontny, B. *Trade, Salt and Amber*. The Formation of Late Migration Period Elites In The ‘Balti-Culti’ Area of Northern Poland (The Elbląg Group). In *Archeologia Baltica*. V. 17. *People at the Crossroads of Space and Time (Footmarks of Societies in Ancient Europe)*. Klaipėda, 2012.

Kuršių kilmingieji (iš latvių k. vertė Vasiliauskas E.). [interaktyvus], [žiūrėta 2021 – 04 – 13]. Prieitis per internetą: https://lt.wikipedia.org/wiki/Kur%C5%A1i%C5%B3_kilmingieji

Lietuvos archeologija. T. IV. Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis. Sud. Žulkus, V.; Jarockis, R., Klaipėda, 2013.

Lietuvos istorija. T. III. XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų. Ats. red. A. Dubonis. Vilnius, 2011.

Lietuvos istorija. T. II: Geležies amžius. Ats. red. G. ZABIELA. Vilnius, 2007.

Lietuvos archeologija. T 22. Laivių kapinynas. Sud. Butėnas, E.; Butėnaitė-Gintautaitė, E. Vilnius, 2002.

Magnusson, M. *Vikings!* London. 1980.

Mickevičius, A. *Vikingai Lietuvos istorijoje*. Vilnius. 2019.

Mickevičius, A. *Normanai ir baltai IX-XII a.* Vilnius, 2004.

Mikučionis, U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje. [interaktyvus], [žiūrėta 2021-01-19]. Prieitis per internetą: <https://www.oocities.org/igdrasilas/kursiai.htm>

Nagevičius, V. *Mūsų pajūrio medžiaginė kultūra*. Senovė. Kaunas. 1935.

Nicolle, D. *Kryžiuočių ordinas 1190-1561*. Vilnius. 2020.

Safronovas, V. *Klaipėdos miesto istorija*. Klaipėda. 2020.

Ščavinskas, M. *Kryžius ir kalavijas*. Krikščioniškųjų misijų sklaida Baltijos jūros regione X-XIII a. Vilnius. 2012.

Ščavinskas, M. A new tipe of elite coming in to the eastern Baltic Region: the example of the Western Balts. In *HOMINI QUI IN HONORE FUIT*. Księga pamiątkowa poświęcona sp. Profesorowi Grzegorzowi Balunskiemu, Olsztyn. 2020.

Ščavinskas, M. Baltų kariauninkų kontaktai su Kijevo Rusios ir Lenkijos valstybėmis prasidedančios christianizacijos kontekste (XI – XIII a. pirma pusė). In *Vakarykščio pasaulio atgarsiai*, Vilnius. 2018.

- Ščavinskas, M. Some Comments on the Formation of Medieval Warriors in Baltic and Finnish societies (in the 12th and Early 13th Centuries). In *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*. T. XXXVII, Klaipėda. 2018.
- Ščavinskas, M. Ankstyvieji socialiniai, politiniai, kultūriniai ir mentaliniai visuomenės pokyčiai Baltijos regiono rytinėje pakrantėje. In *Vertybių transformacijos: Baltijos regiono rytinė pakrantė XIII – XVIII amžiais* (sudarė S. C. Rowell), Klaipėda. 2015.
- Ščavinskas M. Kai kurios vakarų baltų karinės aristokratijos formavimosi problemos XIII a. pirmojoje pusėje Baltijos regiono christianizacijos kontekste. In *Kultūra – ekonomika – visuomenė: viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais Baltijos rytinėje pakrantėje* (sudarė Ščavinskas M.). Klaipėda. 2015.
- Ščavinskas M. Nauja knyga apie Skandinavijos christianizaciją. In *Lietuvos istorijos metraštis*. T. I. Vilnius, 2013.
- Širouchovas, R. Nauji prūsų X–XIII a. kapinynų tyrimai vakarų baltų kultūros kontekste. In *Lituanistica*. T. 57. Vilnius, 2011.
- Tautavičius, A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V-IX a.)*. Vilnius, 1996.
- Žulkus, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004.
- Žulkus, V. *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*. Vilnius, 2002.
- Žulkus, V. Senieji kuršiai. In *Baltų archeologija*, 4 (7). 1995.
- Vasiliauskas, E. Lieporų dvaras–baronų Grothuzų rezidencija. In *Acta Academiae Artium Vilnensis*. T97. Vilnius, 2020.
- Vitkūnas, M. Baltų karybos vėlyvajame geležies amžiuje (IX a. – XIII a. pr.) bruožai. In *Karo archyvas XXVIII*. Sud. G. Surgailis. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Vilnius, 2013.
- Wright, H. Viking Sword Parts Recovered in Estonia. *ARCHEOLOGY*. 2019 [interaktyvus],[žiūrėta 2021-02-19]. Prieitis per internetą: <https://www.archaeology.org/news/8041-190930-estonia-viking-swords>
- Кулаков В.И. *История Пруссии до 1238 года*. Москва, 2002.